

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

ΗΓΕΜΟΝΕΣ-ΠΡΟΤΥΠΑ ΣΤΟΝ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ: ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ-ΚΥΡΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Της
Παναγιώτας Χ. Ηλιοπούλου
Πτυχιούχου Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ
2012

Επιβλέπων καθηγητής: Βολονάκη Ελένη, επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, αναπληρωτής καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ευσταθίου Αθανάσιος, αναπληρωτής καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ΚΑΛΑΜΑΤΑ, 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ξεχωριστή προσωπικότητα του Ξενοφώντα.....	6
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ	
1.1Ο <i>Αγησίλαος</i> του Ξενοφώντα.....	10
1.2 Η σκιαγράφηση της ηγετικής προσωπικότητας του Αγησιλάου μέσα από την ιστορική πορεία του.....	13
1.3 Ο περίγυρος ενός ηγέτη.....	25
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΚΥΡΟΣ	
2.1 Η <i>Κύρου Παιδεία</i> του Ξενοφώντα.....	35
2.2 Ο Κύρος ο Μεγάλος ως ιδανικός ταγός.....	39
2.3 Οι άνθρωποι που περιβάλλουν τον Κύρο.....	41
2.3.1 Η οικογένεια του Κύρου.....	42
2.3.2 Οι φίλοι του Κύρου:	
Μήδοι φίλοι και σύμμαχοι του Κύρου.....	58
Πέρσες φίλοι του Κύρου.....	71
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ-ΚΥΡΟΣ: Συγκριτική προσέγγιση.....	79
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	87

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Ξενοφών είναι ένας συγγραφέας που ενέπνευσε πολλούς με το έργο του. Ήταν ένας άνθρωπος με πολύπτυχο ταλέντο· ήταν μισθοφόρος στρατιώτης, φιλόσοφος, βιογράφος, δοκιμιογράφος, νουβελίστας, ιστορικός.¹ Αυτή η πολυπραγμοσύνη του αναδεικνύεται μέσα από τα έργα του και ιδιαίτερα την *Κύρου Παιδεία*, όπου ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει μια ιστορική και παιδαγωγική νουβέλα, μια εξιδανικευμένη βιογραφία, το πορτρέτο των ηγετών, μια ιδεατή μυθιστορηματική ιστορία ή μια ελληνική συνταγματική θεωρία.² Αυτή η ελληνική συνταγματική θεωρία, δηλαδή η προπαρασκευή της μοναρχίας, η οποία πρόκειται να εμφανιστεί την ελληνιστική εποχή φαίνεται και στο άλλο έργο του, τον *Αγησίλαο*. Σε αυτό το έργο ο Ξενοφών εγκωμιάζει μια ξεχωριστή προσωπικότητα, το βασιλιά της Σπάρτης, τον οποίο τιμούσε βαθύτατα.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι η *Κύρου Παιδεία* μπορεί να περιγραφεί ως μια βιογραφία του Κύρου του Μεγάλου, ως μια ιστορική αφήγηση που ξεκινάει από τα πρώτα χρόνια της εγκαθίδρυσης της περσικής αυτοκρατορίας, ως ένα εγκώμιο, ως ένας οδηγός της πολιτικής διαχείρισης μιας αυτοκρατορίας ή ένα διδακτικό βιβλίο των ηθών, των συνηθειών και της παρεχόμενης εκπαίδευσης.³ Επίσης, παρέχει την ιδεαλιστική εικόνα μιας παιδαγωγικής αγωγής στην Περσία, όπου κυρίαρχη θέση έχει η πολιτική παιδαγωγική.⁴ Με το παράδειγμα του Κύρου παρουσιάζει τον ιδεατό ηγέτη που κατόρθωσε να διοικήσει μια ολόκληρη αυτοκρατορία. Από την άλλη ο *Αγησίλαος* είναι μια βιογραφία που περιέχει με χρονολογική σειρά την πολιτική δράση και τη στάση ζωής του Σπαρτιάτη βασιλιά και ταυτόχρονα τις ποικίλες αρετές που τον χαρακτηρίζουν.

Ο πρωταρχικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει, έτσι όπως προβάλλεται από τον Ξενοφώντα, το πορτρέτο του ιδεατού ηγέτη που ενσαρκώνεται στο πρόσωπο δύο σημαντικών πολιτικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων, του Κύρου και του Αγησίλαου και δευτερευόντως να εντοπίσει τις λογοτεχνικές τεχνικές

¹ Higgins, W. E (1977), σ. 2.

² Tatum, J. (1989), σ. 15.

³ Gera, D. (1993), σ. 1.

⁴ Too Y. L. (1998), σ. 282.

που ακολούθησε ο Ξενοφών.

Ο Κύρος προβάλλεται ως παράδειγμα προς μίμηση. Η ανάγκη για ένα τέτοιο μοντέλο προκύπτει από την άποψη του Ξενοφώντα πως χωρίς να ενσαρκώσει ο ηγέτης τα υψηλότερα ιδανικά πρότυπα ηθικής δεν υπάρχει ελπίδα βελτίωσης των θλιβερών και συγκεκριμένων συνθηκών της ανθρώπινης ζωής. Έτσι, ο Κύρος, όπως προβάλλεται από τον Ξενοφώντα, εμφορείται από υψηλές αξίες, όπως είναι η ευγένεια, η επιείκεια, το πατρικό ενδιαφέρον και η φροντίδα για το στράτευμά του. Οι αξίες αυτές σε συνδυασμό με τη δύναμη, την πειθαρχία, το σθένος του, τόσο σε ηθικό όσο και σε ψυχικό επίπεδο, τον καθιστούν πρότυπο ανθρώπινης αρετής και τελειότητας.⁵ Ομοίως και η Gera⁶ υποστηρίζει πως ο Κύρος αποτελεί ένα πρότυπο για τους άλλους που επιθυμούν να καλλιεργήσουν την αρετή. Τον περιγράφει ως τον ιδανικό αρχηγό, έναν βασιλιά φιλόσοφο,⁷ ο οποίος είναι σοφός, ενάρετος και κάθε επιτυχία του, αν και οφείλεται στις φιλοδοξίες του, ευεργετεί και τους συνεργάτες του.⁸ Επομένως, ανακεφαλαιώνει πως ο βασικός σκοπός του Ξενοφώντα είναι να διδάξει ότι μια αυτοκρατορία μπορεί να οδηγηθεί στην ακμή⁹ με την καλοσύνη αλλά και το δεσποτισμό του ηγέτη της.

Ομοίως και στον *Αγησίλαο* ο Ξενοφών επαινεί τον φερόνυμο βασιλιά για τις αρετές του και τα κατορθώματά του προβάλλοντάς τον ως πρότυπο μίμησης.¹⁰ Αν και ο ίδιος ομολογεί στην εισαγωγή του πως δεν είναι εύκολο να γράψει κάποιος έναν έπαινο αντάξιο της αρετής και της δόξας του Αγησιλάου, ωστόσο ο ίδιος θα προσπαθήσει.¹¹ Στο κύριο μέρος (1-2) επαινεί τα κατορθώματα του Αγησιλάου ως αρχηγού και διπλωμάτη, ακολουθεί μία μακρά αναφορά με τις αρετές του, όπως την ευσέβεια, τη δικαιοσύνη, τον αυτοέλεγχο, το θάρρος και την αίσθηση του χιούμορ (3-9), αρετές που συντέλεσαν ώστε να χαρακτηριστεί ιδεατός ηγέτης. Ο Αγησίλαος επιδιώκει την αρετή (10.2), γίνεται πρότυπο αρετής και ευεργετεί την πατρίδα του σε κάθε περίπτωση ακόμα και σε μεγάλη ηλικία (11.16).¹² Αυτό κυρίως που θα εξάρει ο Ξενοφών είναι η σοφία του Αγησιλάου, ο οποίος επιθυμούσε να κερδίζει την εθελούσια υπακοή των Λακεδαιμονίων στρατιωτών και στο τέλος κέρδιζε και την

⁵. Due, B. (1989), σ. 234-237.

⁶. Gera, D., (1993), σ. 287.

⁷. ό.π, σ. 122.

⁸. ό.π, σ. 222.

⁹. ό.π, σ. 297.

¹⁰. Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 10.2: «οὗτος ἔμοιγε δοκεῖ δικαίως ἀνὴρ ἀγαθὸς παντελῶς ἂν νομίζεσθαι».

¹¹. ό.π, 1.1.

¹². Gera, D., (1993), σ. 7 και Gray, J. V., (2011), σ. 30.

αγάπη τους.¹³

¹³. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 6.4: «ἐταίροις πρόθυμος ὢν ἀπροφασίστους τοὺς φίλους ἐκέκτητο· τοὺς δέ γε στρατιώτας ἅμα πειθομένους καὶ φιλοῦντας αὐτόν παρεῖχε».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ξεχωριστή προσωπικότητα του Ξενοφώντα

Θα ήταν αντισυμβατικό να ξεκινήσουμε να μιλάμε για τον Αγησίλαο και τον Κύρο, αυτές τις κατά τα άλλα λαμπρές ηγετικές προσωπικότητες, που ενέπνευσαν τον Ξενοφώντα και αναδείχθηκαν μέσα από το έργο του, χωρίς να αναφερθούμε πρώτα στην δική του ξεχωριστή προσωπικότητα, η οποία ενέπνευσε και εμπνέει τους αναγνώστες μέχρι και σήμερα και φυσικά αγαπήθηκε από το κοινό, αφού πρόσφερε έργα με σαφώς ηθοπλαστικό και καθαρά εποικοδομητικό περιεχόμενο που συντροφεύουν τις γενιές μέσα στους αιώνες με το απλό και ευχάριστο ύφος τους.

Ο Ξενοφών¹⁴ γεννήθηκε περίπου το 430 π.Χ.¹⁵ στο δήμο της Ερχιάς της Αττικής. Ο πατέρας του Γρύλλος, εύπορος κτηματίας, ανήκε στην τάξη των ιππέων και φρόντισε ο γιος του να λάβει επιμελημένη αγωγή από τους καλύτερους δασκάλους της εποχής. Ταυτόχρονα, του μετέδωσε την αγάπη για τα άλογα, αλλά και για την αγροτική ζωή. Ο Ξενοφών υπηρέτησε στο σώμα των ιππέων μαζί με άλλους εύπορους νέους της εποχής και διακρίθηκε στη στρατιωτική του θητεία. Υπήρξε ακόμη μαθητής του Σωκράτη, όχι σαν τους άλλους που σε όλη τους τη ζωή δεν απομακρύνθηκαν από τη φιλοσοφία. Πήρε σημαντικές εντυπώσεις, που δεν αποτέλεσαν βέβαια δημιουργικές δυνάμεις της ζωής του, αλλά ο ίδιος ο Σωκράτης αποτέλεσε πρότυπο γι' αυτόν και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα, της συμπεριφοράς και στο προσωπικό σύστημα αξιών και ηθικών αρχών. Όπως μας διηγείται ο Διογένης, ο Σωκράτης μια μέρα άπλωσε το μπαστούνι του στο δρόμο και σταμάτησε το νέο τότε Ξενοφώντα προσκαλώντας τον να τον ακολουθήσει. Ο Lesky αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «κι αν έτσι δεν έγιναν τα πράγματα [...] όμως δεν ήταν λίγη η έλξη του παράξενου ελεγκτή και καθοδηγητή».¹⁶

Τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου, που έληξε με ήττα των Αθηναίων το 404 π.Χ., η απαισιοδοξία του λαού της Αθήνας, η σύγχυση που επικρατούσε, η

¹⁴ . Σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Ξενοφώντα αντλήσαμε από τον Anderson καθώς και από την εισαγωγή του Γεωργίου Ράπτη και Θεοδώρου Μαυρόπουλου. Βλ. Anderson, J. K. (2002), σ. 17-62, Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2007), σ. 11-38 και Ράπτης, Γ. (2003), σ. 30-53.

¹⁵ . Σύμφωνα με τον Lesky η χρονολογία αυτή είναι πολύ αβέβαιη. Βλ. Lesky, A. (2006), σ. 848.

¹⁶ . ό.π.

άνοδος και οι αυθαιρεσίες των Τριάκοντα τυράννων στην εξουσία, αλλά και οι αγώνες για την πτώση τους και την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ. δημιούργησαν πολλές ανησυχίες στο νέο και φιλόδοξο Ξενοφώντα, ο οποίος αναζητούσε πεδίο δράσης έξω από την αγωνιώδη πολιτική ατμόσφαιρα του τόπου του. Έτσι, όταν ο φίλος του Πρόξενος ο Βοιωτός, το 401 π.Χ. του πρότεινε να συμμετάσχει στην εκστρατεία, που οργάνωσε ο Κύρος για να εκθρονίσει τον αδερφό του, το βασιλιά της Περσίας Αρταξέρξη Β', ο Ξενοφών εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και βρέθηκε στη Ασία, στο μισθοφορικό ελληνικό στράτευμα του Κύρου, όπου έλαβαν μέρος άλλοι 10.000 Έλληνες, οι λεγόμενοι Μύριοι. Στη μάχη στα Κούναξα (401 π.Χ.) όμως, κοντά στον Ευφράτη ποταμό, μετά το θάνατο του Κύρου και τη δολοφονία των Ελλήνων στρατηγών, ο Ξενοφών προβάλλει σημαντικές ηγετικές ικανότητες και αναλαμβάνει ηγετικές πρωτοβουλίες προκειμένου να επιστρέψει το εκστρατευτικό σώμα των μισθοφόρων στην Ελλάδα. Η γεμάτη περιπέτειες πορεία τους, μέσα από μια δύσβατη περιοχή της Ασίας, κατέληξε στον Εύξεινο πόντο και από εκεί στο Βυζάντιο και στα παράλια του Αιγαίου.

Στη συνέχεια, ο Ξενοφών παρέμεινε για ένα διάστημα στη Θράκη ως μισθοφόρος του βασιλιά Σεύθη των Οδρυσών, καθότι έμπειρος στα στρατιωτικά πλέον, και κατόπιν ήρθε σε επαφή με τις μονάδες του σπαρτιατικού στρατού στα παράλια της Μ. Ασίας (399 π.Χ.), ο οποίος είχε αναλάβει να απελευθερώσει τους Έλληνες της Ιωνίας από τον περσικό ζυγό. Σημαντική επίδραση άσκησε στον Ξενοφώντα ο Αγησίλαος, ο οποίος ορίστηκε από τη Σπάρτη και ανέλαβε αρχηγός του σπαρτιατικού στρατού. Ο Ξενοφών εντυπωσιάστηκε πάρα πολύ από την έντονη προσωπικότητα του Αγησίλαου, ώστε τον ακολούθησε στη Βοιωτία και έλαβε μέρος στη μάχη της Κορώνειας, το 394 π.Χ. εναντίον του ευρύτερου αντισπαρτιατικού συνασπισμού, στον οποίο πρωτοστατούσαν η Αθήνα και η Θήβα. Μετά τη νίκη των Σπαρτιατών, ο Ξενοφών ακολούθησε τον Αγησίλαο και στους Δελφούς για τους επινίκιους πανηγυρισμούς, όμως για τη στάση του αυτή εξορίστηκε από την πατρίδα του Αθήνα. Αντίθετα, η Σπάρτη για να τον τιμήσει του πρόσφερε «προξενία», δηλαδή άδεια διαμονής, και του παραχώρησε ένα μεγάλο αγρόκτημα στο Σκιλλούντα της Ηλείας, κοντά στην Ολυμπία, όπου έζησε για περίπου είκοσι χρόνια ήρεμα με την οικογένειά του, τη γυναίκα του Φιλησία και τους δύο γιους του Γρύλλο και Διόδωρο, ασχολούμενος με αγροτικά έργα και κυρίως με τη συγγραφή βιβλίων. Θα ακολουθήσει η ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους στη μάχη των Λεύκτρων το 371 π.Χ. και η ανακατάληψη της περιοχής του Σκιλλούντα από τους Ηλείους, γεγονός που ανάγκασε

τον Ξενοφώντα να μετακομίσει στην Κόρινθο, όπου έκτοτε έζησε εκεί.

Η προσέγγιση Αθηναίων και Σπαρτιατών, προκειμένου να αντιμετωπιστεί από κοινού ο νέος εχθρός, οι Θηβαίοι, οδήγησε στην άρση του ψηφίσματος για εξορία του Ξενοφώντα και στην αποκατάσταση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Έτσι, ο Ξενοφών επιστρέφει άγνωστο πότε με την οικογένειά του στην Αθήνα και στέλνει τους δύο γιους του να υπηρετήσουν στον αθηναϊκό στρατό. Μάλιστα, ο Γρύλλος σκοτώθηκε πολεμώντας γενναία εναντίον των Θηβαίων στη μάχη της Μαντίνειας το 362 π.Χ. Λίγα χρόνια αργότερα, μετά το 355 π.Χ, θα φύγει από τη ζωή και ο Ξενοφών αφήνοντας πίσω του πλούσιο συγγραφικό έργο.

Η επίδραση του Σωκράτη, δασκάλου του Ξενοφώντα, και του βασιλιά Αγησιλάου στο έργο αλλά και την προσωπικότητα του ιστορικού υπήρξε καθοριστική. Στον πρώτο θαύμαζε την προσήλωσή του στις ηθικές αξίες της ζωής και στο δεύτερο τις αρετές και τις ηγετικές του ικανότητες. Για τον Ξενοφώντα ο Αγησίλαος είναι το πρότυπο του ιδανικού ηγεμόνα, όπως προβάλλεται με σαφήνεια στο ομώνυμο έργο του, που αποτελεί ένα ρητορικό εγκώμιο για τον βασιλιά της Σπάρτης.

Ανήσυχη φύση, με ροπή στις περιπέτειες, ο Ξενοφών είχε πολλά και ποικίλα ενδιαφέροντα, όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο των έργων του που έχουν σωθεί, τα οποία λόγω της δυσκολίας να καταταχθούν ειδολογικά και χρονολογικά χωρίζονται σε ομάδες βάσει του περιεχομένου τους. Έτσι, έχουμε τα ιστορικά, τα σωκρατικά και τα διδακτικά του έργα, μέσω των οποίων ο ιστορικός εκφράζει τον προσωπικό του κόσμο, τις ιδέες και τα πιστεύω του, όμως απηχεί και τις διαμορφωμένες απόψεις της κοινωνίας της εποχής του για τα απλά πράγματα αλλά και για τις υψηλότερες αναζητήσεις. Ο Ξενοφών αναφέρεται κυρίως σε θέματα της απλής καθημερινής ζωής, καθώς και στη συμπεριφορά των ανθρώπων τόσο στις προσωπικές τους σχέσεις όσο και στις κοινωνικές. Ακόμη, κάνει λόγο για την αγωγή των παιδιών, για τη σημασία και την εφαρμογή των θεσμών, για τις ηθικές αξίες και την αναγκαιότητά τους, ως σταθερό σημείο αναφοράς στη σκέψη και τις πράξεις των ανθρώπων. Σε καμία περίπτωση δεν λειτούργησε αθηνοκεντρικά, αλλά αναφέρεται σε γενικότερες πτυχές που αφορούν τον ελληνισμό και τον γύρω κόσμο. Το έργο του έχει έντονο διδακτικό χρώμα, καθώς παρεμβαίνει ο ίδιος παραθέτοντας οδηγίες, προτροπές και διδάγματα που αντανάκλουν ουσιαστικά την προσωπική σκέψη και ιδεολογική του θέση.

Η γλωσσική ομαλότητα, η απλότητα του τρόπου γραφής και του ύφους, η καθαρότητα και σαφήνεια των νοημάτων, η προσπάθεια για αντικειμενικότητα στις

περιγραφές και τις κρίσεις, η ενάργεια, η φυσικότητα και παραστατικότητα της αφήγησης, το ενδιαφέρον για την ψυχολογία των ανθρώπων περισσότερο παρά για την ανάλυση των πολιτικών δυνάμεων, οι ζωντανές περιγραφές προσώπων και γεγονότων και η παραστατική σκιαγράφηση των ηγετικών μορφών, όπως του Αγησιλάου και του Κύρου, με σκοπό να χρησιμεύσουν ως παραδείγματα ήθους και ψυχικής ανωτερότητας για τους νέους, αποτελούν ίσως τα σπουδαιότερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το έργο του Ξενοφώντα. Η Σούδα, το γνωστό βυζαντινό εγκυκλοπαιδικό λεξικό του 10ου αιώνα, τον αποκαλεί «*Ἀττική μέλισσα*», όμως κάτι τέτοιο δεν υπήρξε ο Ξενοφών. Η αττική γλώσσα του δε διακρίνεται από καθαρότητα και αρκετά στοιχεία της μάλιστα προμηνύουν την Κοινή. Βέβαια, όπως επισημαίνει σωστά ο Lesky:¹⁷ «η καθαρή ομαλότητα της γλώσσας του (*ἀφέλεια*) κι η ευληπτότητα των νοημάτων κατακτούσαν τους αναγνώστες του, κι έτσι εξηγείται το ότι το φως του φέγγει ακριβώς στην όψιμη αρχαιότητα». Φυσικά κανένας δε μπορεί να αμφισβητήσει το πολύπλευρο ταλέντο του Ξενοφώντα, «ένα ταλέντο όμως χωρίς κανένα σπινθήρα μεγαλοφυΐας».¹⁸

¹⁷. Lesky, A. (2006), σ. 857-858.

¹⁸. *ό.π.*, σ. 858.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ

1.1 Ο Αγησίλαος του Ξενοφώντα

Ο Ξενοφών συνέθεσε τον *Αγησίλαο* καθώς ήταν προσωπικός φίλος και συμπολεμιστής του βασιλιά της Σπάρτης. Πρόκειται για ένα κείμενο κατεξοχήν εγκωμιαστικό, με έντονη ρητορικότητα και γεμάτο υπερβολικό θαυμασμό για τον σπουδαιότερο ηγεμόνα της Σπάρτης, το οποίο αποτελεί συνάμα και ένα από τα παλαιότερα έργα βιογραφικού χαρακτήρα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.¹⁹ Στο κείμενο αυτό ο Ξενοφών χρησιμοποιεί κατά βάση το υλικό, που είχε συλλέξει για τη συγγραφή των «Έλληνικών» του.²⁰ Αυτό είναι εμφανές από τις γλωσσικές και υφολογικές ομοιότητες των δύο κειμένων.

Ο Ξενοφών θέλησε με το έργο αυτό να τιμήσει την προσωπικότητα του Αγησίλαου και το έργο του.²¹ Αισθανόταν ευγνωμοσύνη για όσα έκανε ο Αγησίλαος για τον ίδιο, όσο ζούσε. Είχε όμως και έναν πρόσθετο λόγο να το κάνει. Ο βασιλιάς Αγησίλαος, ακόμα και όταν ζούσε, είχε κατηγορηθεί για ορισμένες πράξεις του, ότι δηλαδή ο τρόπος εκλογής του δεν ήταν καθαρός, ότι προκάλεσε τον Β' Βοιωτικό πόλεμο, που κατέληξε σε ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα, το 371 π.Χ., ότι έκανε πράξεις επιζήμιες για την πόλη, ότι δεν αντέδρασε στη ντροπιαστική για τους Έλληνες Ανταλκίδειο ειρήνη και ότι κατέφυγε σε τυχοδιωκτικές πράξεις, όπως η εκστρατεία στην Αίγυπτο. Παρ' όλες τις κατηγορίες, η μορφή του βασιλιά Αγησίλαου σφράγισε την εποχή της με τις πράξεις και τον τρόπο που χειρίστηκε τα πράγματα του ελληνικού κόσμου.

Ο Αγησίλαος υπήρξε μια χαρισματική προσωπικότητα, ένας βασιλιάς με κύρος. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι οραματίστηκε την Πανελλήνια Ιδέα και εργάστηκε γι'

¹⁹. Momigliano, A. (1971), σ. 49-52 και Higgins, W. E. (1977), σ. 76-78, 162.

²⁰. Lesky, A. (2006), σ. 853.

²¹. Για τη συγγραφή της παρούσας ενότητας μάς βοήθησε ιδιαίτερος η Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας του Lesky, βλ. Lesky, A. (2006), σ. 851-854 και τα Εισαγωγικά του Πέτρου Βλαχάκου, βλ. Βλαχάκος, Π. (2003), σ. 55-62.

αυτήν πενήντα χρόνια πριν από τον Μέγα Αλέξανδρο. Το έργο αυτό, λοιπόν, δεν αποτελεί μόνο έπαινο προς τον Σπαρτιάτη βασιλιά αλλά και απολογία και αποκατάσταση της τιμής και της μνήμης του. Ο Ξενοφών προσδίδει σε αυτό έντονο διδακτικό τόνο, καθώς εξυμνεί και προβάλλει τις σκέψεις, τις ιδέες και τη δράση του Αγησιλάου μέσα από ένα αξιοσημείωτο ηθικό πρίσμα. Ο πρωταγωνιστής βασιλιάς προβάλλεται ως παράδειγμα προς μίμηση, ως φωτεινή μορφή του ελληνισμού και της ενωτικής πορείας του. Οραματιστής υψηλών αρχών, *ἄρχει* με όλη τη σημασία της λέξης, με οράματα και ιδανικά που ξεπερνούν κατά πολύ την εποχή του και αποκτούν πανανθρώπινη και διαχρονική υπόσταση.

Ο *Αγησίλαος* ανήκει στα μικρότερα έργα του Ξενοφώντος και αποτελείται από έντεκα κεφάλαια. Το έργο χωρίζεται στα ακόλουθα μέρη:

α) Προοίμιο (κεφ. 1, 1-5)

β) Περιγραφή της δράσης και των πράξεων του Αγησιλάου (κεφ. 1.6-2.31)

γ) Προβολή και έπαινος της ενάρετης ζωής, του ήθους και των ψυχικών χαρισμάτων του Αγησιλάου (κεφ. 3-10)

δ) Σύνοψη των βασικών χαρακτηριστικών της αρετής του Αγησιλάου - Εγκώμιο (κεφ. 11)

Στο **πρώτο** κεφάλαιο γίνεται λόγος για την καταγωγή του Αγησιλάου, τις πολεμικές του ικανότητες και για ορισμένες από τις αρετές του, όπως την αγάπη του προς την πατρίδα και τον λαό του, την πίστη και την προσφορά προς τους φίλους, την άφοβη στάση απέναντι στους εχθρούς, το σεβασμό προς τους θεούς, την περιφρόνηση των υλικών αγαθών και της ατομικής πολυτέλειας, την αρχοντιά και το ήθος στην εξάσκηση των βασιλικών του καθηκόντων, την ικανότητα να επιτυγχάνει τους σκοπούς του. Στο **δεύτερο** κεφάλαιο περιγράφεται η δράση του Αγησιλάου, οι πολεμικές του πράξεις, η εκστρατεία στην Ασία και οι συγκρούσεις του με τον Τισσαφέρνη. Ακόμη, γίνεται αναφορά στην αναγκαστική επιστροφή του στην Ελλάδα αλλά και στη σύγκρουσή του με τους συνασπισμένους Έλληνες στην Κορώνεια, το 394 π.Χ., όπου τραυματίστηκε. Επιπλέον, γίνεται περιγραφή των δυσκολιών που αντιμετώπισε, όταν όλοι οι εχθροί της Σπάρτης εξεστράτευσαν εναντίον της και την υπεράσπισε για μια ακόμη φορά. Στο τέλος, παρατίθενται τα σχετικά με την εκστρατεία του στην Αίγυπτο, το 361 π.Χ., και το θάνατό του.

Από το **τρίτο** έως το **δέκατο** κεφάλαιο γίνεται αναφορά από τον Ξενοφώντα στις αρετές του Αγησιλάου και ιδιαίτερα στις ψυχικές αρετές του ήρωα, χάρη στις οποίες, όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Ξενοφών, ο Αγησίλαος αγαπούσε οτιδήποτε ωραίο και

απέφευγε κάθε αισχρό. Πιο συγκεκριμένα, στο **τρίτο** κεφάλαιο εξάγονται η έντονη πίστη και ο σεβασμός του Αγησιλάου προς τους θεούς και τους νόμους της ηθικής, η φερεγγυότητα και η τιμή του. Στο **τέταρτο** κεφάλαιο προβάλλονται η αφιλοκέρδεια του Αγησιλάου, η διάθεσή του για προσφορά προς το σύνολο και την πατρίδα και για απόδοση δικαίου, ενώ στο **πέμπτο** κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη λιτότητα του ήρωα ως προς τα υλικά αγαθά και τις απολαύσεις. Στο **έκτο** κεφάλαιο τονίζεται από το συγγραφέα η ανδρεία του Αγησιλάου, η αφοβία του για τον κίνδυνο, η φρόνησή του, η αγάπη του για τους στρατιώτες του, η οξύνειά του να εφευρίσκει τεχνάσματα με σκοπό τη νίκη στις μάχες, ενώ στο **έβδομο** η φιλοπατρία και η συνεχής προσφορά προς την πατρίδα του ώστε να γίνεται καθημερινά παράδειγμα προς τους πολίτες. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται η πίστη του Αγησιλάου στην Πανελλήνια Ιδέα, ο σεβασμός των άλλων ελληνικών πόλεων και το μίσος προς τους Πέρσες, που τόσα δεινά προκάλεσαν στους Έλληνες. Στο **όγδοο** κεφάλαιο ο Ξενοφών αναφέρεται στην ευγένεια, τη μετριοπάθεια, την καταδεκτικότητα του Αγησιλάου προς τους απλούς πολίτες και τη στοργή και την εξυπηρετικότητα προς τους φίλους του. Η αγάπη του προς τις συζητήσεις, η αισιοδοξία, το ευχάριστο ύφος του αλλά και η περήφανη στάση του προς τους εχθρούς αποτελούν επίσης θέματα στα οποία αναφέρεται διεξοδικά ο Ξενοφών. Στο **ένατο** κεφάλαιο συγκρίνεται η απλότητα της ζωής του Αγησιλάου με τη τρυφηλή ζωή του Πέρση βασιλιά, τόσο σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων όσο και σε επίπεδο προσωπικής ζωής, και προβάλλεται ιδιαίτερα ο δημοφιλής χαρακτήρας του Αγησιλάου, το μεγαλείο της ψυχής του, η πολιτική του ικανότητα και η λιτότητα τόσο στην προσωπική όσο και στην οικογενειακή του ζωή. Στο **δέκατο** κεφάλαιο ο Αγησίλαος παρουσιάζεται ως παράδειγμα προς μίμηση, καθώς και ως υπόδειγμα των πιο σημαντικών αρετών, δηλαδή της ευσέβειας, της δικαιοσύνης, της εγκράτειας και της σύνεσης. Ο συγγραφέας μάλιστα υποστηρίζει ότι ο λόγος του αποτελεί εγκώμιο και όχι θρήνο, αν και έχει πεθάνει ο Αγησίλαος.

Τέλος, στο **εντέκατο** κεφάλαιο ο Ξενοφών επιχειρεί μια σύνοψη των αρετών του Αγησιλάου, των σκέψεών του, των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, των πράξεων και της προσφοράς του, προκειμένου να επιτευχθεί καλύτερα η υστεροφημία του.

1.2 Η σκιαγράφηση της ηγετικής προσωπικότητας του Αγησιλάου μέσα από την ιστορική πορεία του.

Μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες, οι οποίες έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας του 4ου π.Χ. αιώνα, υπήρξε αναμφίβολα ο βασιλιάς της Σπάρτης Αγησίλαος.²² Γεννήθηκε το 442 π.Χ. στη Σπάρτη και πέθανε το 358 π.Χ. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν χωλός εκ γενετής, μικρόσωμος και ασθενικός, όμως εξαιρετικά προικισμένος με σημαντικές ικανότητες, πνευματικές και ψυχικές αρετές καθώς και με πανελλήνια αισθήματα. Ξεχώριζε για την ανθεκτικότητα, το πάθος του, την επιμονή, την πειθαρχία στους νόμους και την πατρίδα. Κυριάρχησε για περίπου σαράντα χρόνια, από τα πρώτα χρόνια της ακμής της σπαρτιατικής ηγεμονίας, το 399 π.Χ. μέχρι την παρακμή της, το 359 π.Χ. Το γεγονός ότι ανατράφηκε όπως ο απλός λαός τον βοήθησε να βρίσκεται κοντά του ως πραγματικός φίλος και να αντιλαμβάνεται τις σκέψεις και τις διαθέσεις του (7.3).²³ Ήταν δραστήριος, συνετός, οργανωτικός, έξυπνος, διορατικός, χαρακτηριστικά που τον οδήγησαν στη ανάδειξή του σε έναν από τους καλύτερους βασιλείς της αρχαιότητας στον ελληνικό κόσμο. Η πλούσια πολιτική και στρατιωτική του δράση τον κατέστησαν ιδιαίτερα γνωστό με αποτέλεσμα τη διάσωση τριών κειμένων με βιογραφικό και εγκωμιαστικό χαρακτήρα από την αρχαία, μεταγενέστερη ελληνική και λατινική γραμματεία.²⁴ Πλήθος είναι επίσης οι σχετικές πληροφορίες που μας

²². Για τον Αγησίλαο η βιβλιογραφία είναι εκτενής. Βλ. Anderson, J. K. (2002), σ. 161-176, 177-186. Ακόμη, για την προσωπικότητα και τη δράση του Αγησιλάου κάνουν λόγο και οι ακόλουθες μονογραφίες: Cartledge, P. (1987), Hamilton, Ch. (1991), σ. 6-77.

²³. Η πρόθυμη υπακοή (*τό πείθεσθαι*) ήταν το αποτέλεσμα της επιτυχούς προσωπικής διακυβέρνησης και βασικό συστατικό της επιτυχίας της κοινότητας. Μάλιστα η εξασφάλιση αυτής δεν ήταν απλώς συνάρτηση της υπηρεσίας του κοινού καλού κατά την ψυχρή λογική της κάλυψης των αναγκών. Ο καλός ηγεμόνας ήταν επίσης αναγκαίο να είναι συνάμα και δούλος αυτών που διοικεί, επιζητώντας εκτός από τη φυσική και ηθική, και τη συναισθηματική τους προκοπή. Σε αυτήν την προσπάθεια μοιραζόταν την προθυμία του ιδανικού φίλου. Βλ. Gray, J. V. (2011), σ. 23-25.

Ο Σωκράτης διασαφηνίζει τη σύνδεση της φιλίας και της πολιτικής όταν παρατηρεί ότι «η φιλία ξεγλιστρά και ενώνει τους άριστους»· αυτοί απορρίπτουν τις επιθυμίες που ανακλύπουν στον δρόμο προς την αρμονία, μοιράζονται τα προσφερόμενα αγαθά, και αλληλοβοηθούνται, συναγωνιζόμενοι μόνο για την αμοιβαία βελτίωσή τους, θεωρώντας τον δικό τους πλούτο ταυτόσημο με εκείνον του φίλου και εναλλασσόμενοι στα πολιτικά αξιώματα περισσότερο ως συνέταιροι στην άσκηση της εξουσίας παρά ως ανταγωνιστές. Βλ. Ξενοφ., *Απομν.*, 2.6.21-6, ιδ. 26.

²⁴. Εκτός από τον *Αγησίλαο* του Ξενοφώντος, έχουν διασωθεί η βιογραφία του Πλουτάρχου και του Λατίνου Cornelii Nepotis, ο οποίος στους Βίους του συμπεριέλαβε τη βιογραφία του Αγησιλάου, όπου βέβαια είναι εμφανής η επίδραση των προγενέστερων έργων του Ξενοφώντος και του Πλουτάρχου. Πρόκειται για την υποσημείωση 44 στην εισαγωγή του Γ. Ράπτη στο Βλαχάκος, Π. (2003), σ. 75.

διασώθηκαν από αρχαίες, μεταγενέστερες και βυζαντινές πηγές για την πολιτική και στρατιωτική του δράση, το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η διαμόρφωση μιας σαφούς και κατά το δυνατόν ολοκληρωμένης και αντικειμενικής αντίληψης για την προσωπικότητα του Αγησίλαου.²⁵

Ο Αγησίλαος, γιος του Αρχίδαμου του Ζευξιδάμου και της Ευπωλίας, κόρης του Μελισσιπίδη,²⁶ ανήκε στη βασιλική οικογένεια των Ευρυπωντιδών. Γενάρχης της ήταν ο Αριστόδημος από τη γενιά του Ηρακλή. Επειδή τη βασιλεία ανέλαβε ο αδερφός του Άγης, ο Αγησίλαος ακολούθησε με τους υπόλοιπους νέους της Σπάρτης τη στρατιωτική αγωγή, όπως την καθόριζε η νομοθεσία του Λυκούργου.²⁷ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να συναναστραφεί με τους άλλους πολίτες της Σπάρτης, γεγονός που τον έκανε ιδιαίτερα αγαπητό στο λαό της για την απλότητά του και τα άλλα ιδιαίτερα πνευματικά και ψυχικά του χαρίσματα.²⁸

Μετά το θάνατο του βασιλιά της Σπάρτης Άγης, φιλονίκησαν για τη βασιλεία ο γιος του Λεωτυχίδης και ο αδερφός του Αγησίλαος, που ανέλαβε τελικά τη βασιλεία με τη μεσολάβηση βέβαια του Λυσάνδρου, ο οποίος βοήθησε ιδιαίτερα στην εκλογή του, γιατί μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου το 404 π.Χ. και την κατάλυση της ναυτικής ηγεμονίας της Αθήνας είχε αποκτήσει σημαντική δύναμη και επηρέαζε σημαντικά σε κρίσιμες αποφάσεις τόσο το λαό της Σπάρτης, όσο και τους Εφόρους.²⁹ Στο μεταξύ ο Αθηναίος ναύαρχος Κόνων μετά την ήττα και την καταστροφή του στόλου στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ., κατέφυγε στο βασιλιά της Κύπρου Ευαγόρα και στη συνέχεια σε συνεργασία με τους Πέρσες και το σατράπη

²⁵. Οι περισσότερες πληροφορίες για την προσωπικότητα και τη δράση του Αγησίλαου συμπεριλαμβάνονται στα *Έλληνικά* του Ξενοφώντος, από το τρίτο βιβλίο και μετά. Άλλες πηγές είναι οι Αττικοί ρήτορες Ανδοκίδης, Ισοκράτης, Λυσίας και οι ιστορικοί Θεόπομπος, Έφορος και Καλλισθένης από την Όλυνθο, το έργο των οποίων μας διασώζεται αποσπασματικά. Ορισμένες αναφορές κάνει επίσης και ο Αριστοτέλης. Από τους μεταγενέστερους συγγραφείς σημαντικές αναφορές εμπεριέχονται στο έργο του Διόδωρου του Σικελιώτη, του Αίλιου του Αριστείδη, του Πausανία του Περιηγητή κ.ά. Ακόμη, ο Πολύαινος στο δεύτερο βιβλίο των *«Στρατηγημάτων»* αφιερώνει το πρώτο κεφάλαιο στον Αγησίλαο, όπου τονίζει ιδιαίτερα τις εξαιρετικές στρατηγικές του ικανότητες. Τέλος, σχετικά με την προσωπικότητα του Αγησίλαου, όπως διαφαίνεται μέσα από το έργο του βυζαντινού λογίου του 14ου αιώνα, Νικηφόρου Γρηγορά, βλ. Βλαχάκος, Π. (2000), σ. 283-292 και Βλαχάκος, Π. (2003).

²⁶. Πλούταρχ, *Αγησίλαος*, 1.

²⁷. ό.π, 1-2.

²⁸. ό.π, 1-2.

²⁹. Οι έφοροι ήταν πέντε αιρετοί άρχοντες της Σπάρτης με ετήσια θητεία και ευρύτατες δικαιοδοσίες. Έστειλαν οδηγίες και εντολές ακόμη και στους βασιλιάδες, έπαυαν και φυλάκιζαν τους άρχοντες, υπέγραφαν συνθήκες, κήρυτταν πόλεμο και είχαν και δικαστική δικαιοδοσία. Οι ίδιοι λογοδοτούσαν στους επόμενους εφόρους. Σχετικά με την εκλογή του Αγησίλαου βλ. Ξενοφών, *Έλληνικά*, 3.3.1 και *Αγησίλαος*, 3 κ.ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Λύσανδρο μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου απέδωσαν ιδιαίτερες τιμές και η Σπάρτη επέτρεψε να στηθεί το δικό του άγαλμα στο σύμπλεγμα των αγαλμάτων των Ολυμπίων θεών που αφιέρωσαν στους Δελφούς. Γι' αυτό βλ. σχετ. Wilcken, U. (1976), σ. 264.

Φαρνάβαζο δέχτηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του για τη συγκρότηση ναυτικού. Ο Φαρνάβαζος έλαβε από τον Αρταξέρξη πεντακόσια τάλαντα για τη ναυπήγηση στόλου και την εντολή ν' αναθέσει στον Κόνωνα τη διοίκησή του.³⁰ Ο Κόνων, αφού έλαβε το αξίωμα του ναυάρχου, έφτασε το 397 π.Χ. με σαράντα πλοία στα παράλια της Κιλικίας και της Φοινίκης και επέβλεπε την εκτέλεση των εντολών του βασιλιά.

Τις πληροφορίες για την προετοιμασία των Περσών μετέφερε στη Σπάρτη ο έμπορος Ηρώδας από τις Συρακούσες, ο οποίος βρισκόταν στη Φοινίκη και είδε πολεμικά πλοία, άλλα έτοιμα και άλλα υπό ναυπήγηση, τα οποία μάλιστα άκουσε ότι θα έφταναν τα τριακόσια.³¹ Η συγκεκριμένη πληροφορία ανησύχησε ιδιαίτερα τη Σπάρτη και αποφασίστηκε να συζητήσουν το θέμα με τους συμμάχους. Ο Λύσανδρος, που συμμετείχε ενεργά στις σχετικές συζητήσεις, υποστήριξε την εκστρατεία στην Ασία,³² και ο Αγησίλαος, ο οποίος εμπνεόταν από το πανελλήνιο όραμα, δέχτηκε να εκστρατεύσει με την προϋπόθεση να του δώσουν τριάντα Σπαρτιάτες συμβούλους, δύο χιλιάδες νεοδαμώδεις και έξι χιλιάδες συμμαχικό στρατό, καθώς και τροφοδοσία για έξι μήνες.³³ Ο Λύσανδρος επιδίωκε την εκστρατεία, γιατί ήθελε να αποκαταστήσει τις δεκαρχίες, που είχε τοποθετήσει ο ίδιος στις πόλεις και είχαν καταλύσει στη συνέχεια οι Έφοροι,³⁴ αλλά και από την άλλη πίστευε ότι οι Έλληνες υπερτερούσαν και στο ναυτικό. Ακόμη, πληροφορίες των Μυρίων, που είχαν επιστρέψει από την Ασία έκαναν λόγο για διαφθορά, χαλάρωση της συνοχής και παράλυση του κρατικού μηχανισμού στο περσικό κράτος. Έτσι, η σύλληψη της ιδέας από τον Αγησίλαο περί κατάλυσης της περσικής αυτοκρατορίας και αντικατάστασής της από μια ελληνική δεν θα παρέμενε μόνο ένα όνειρο.

Ο Αγησίλαος ξεκίνησε την εκστρατεία τονίζοντας ιδιαίτερα τον πανελλήνιο χαρακτήρα της και παρουσιάζοντάς την σαν ένα νέο Τρωικό πόλεμο. Γι' αυτό το λόγο πήγε αρχικά στην Αυλίδα και θυσίασε, όπως άλλοτε ο Αγαμέμνονας, ο οποίος ήταν το πρότυπο του ηγεμόνα, που χρειαζόταν εκείνη τη στιγμή η Ελλάδα για τον πόλεμο εναντίον της Περσίας.³⁵ Με τη συμβολική του αυτή κίνηση ο Αγησίλαος ήθελε να προσκαλέσει όλους τους συμμάχους Έλληνες να συμμετέχουν στην εκστρατεία.³⁶

³⁰. Wilcken, U. (1976), σ. 267.

³¹. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 3.4.1.

³². *ό.π.*, 3.4.2.

³³. *ό.π.*, 3.4.2-3.

³⁴. *ό.π.*

³⁵. *ό.π.*, 3.4.3-4. Επίσης, για τον ορισμό του ιδανικού ηγεμόνα, που κατά τον Σωκράτη χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Αγαμέμνονας, αφού υπηρέτησε το *κοινόν αγαθόν* και κατόρθωσε να εξασφαλίσει την *εὐδαιμονία* της κοινότητάς του, βλ. Gray, J. V. (2011), σ. 19-21.

³⁶. Ο Wilcken στην Ιστορία του (σ. 267) υποστηρίζει ότι η αναχώρηση του Αγησίλαου έγινε με

Δυστυχώς, όμως, ο Πελοποννησιακός πόλεμος και η σκληρή ηγεμονική πολιτική της Σπάρτης μετά το τέλος του είχε δημιουργήσει εχθρότητες ανάμεσα στους Έλληνες. Οι κυριότερες ελληνικές δυνάμεις, Αθηναίοι, Θηβαίοι,³⁷ Κορίνθιοι και Αργείοι απείχαν και έτσι απετράπη η πρώιμη διάλυση του περσικού βασιλείου. Ο Αγησίλαος οργίστηκε για την ασεβή συμπεριφορά τους και επικαλέστηκε απλώς τη μαρτυρία των θεών, χωρίς να προβεί σε αντίποινα. Έπειτα, επιβιβάστηκε στο πλοίο του και έφτασε στη Γεραιστό. Εκεί, αφού συγκέντρωσε όσα περισσότερα στρατεύματα μπορούσε, ξεκίνησε για την Έφεσο.³⁸ Όταν έφτασε εκεί έθεσε αμέσως στον Τισσαφέρνη όρο περί ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων της Ασίας, όμως ο Τισσαφέρνης ζητά να γίνει ανακωχή προκειμένου να ενημερωθεί ο βασιλιάς της Περσίας. Ο Αγησίλαος τήρησε την ανακωχή μένοντας πιστός στον όρκο του, αλλά ο Τισσαφέρνης ζήτησε περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις και απειλούσε τον Αγησίλαο με πόλεμο αν δεν αποχωρούσε από την Ασία.³⁹ Ο Αγησίλαος χωρίς φόβο είπε στους συμμάχους του χαρούμενος να προετοιμαστούν για πόλεμο, γιατί ο Τισσαφέρνης έστρεψε τους θεούς εναντίον του με την παραβίαση του όρκου του.⁴⁰ Αρχικά, λοιπόν, ο Αγησίλαος διέδωσε ότι θα εισβάλει στην περιοχή της Καρίας και κάλεσε με επιστολή τους Ίωνες, τους Αιολείς και τους Ελλησποντίους να συμμετάσχουν στην επιχείρηση από την Έφεσο.⁴¹ Η κίνηση αυτή παραπλάνησε τον Τισσαφέρνη. Ο Αγησίλαος αιφνιδιαστικά στράφηκε στην περιοχή της Φρυγίας και με ενισχύσεις που δεχόταν συνεχώς κατέλαβε και λεηλάτησε αρκετές πόλεις και κατευθυνόταν προς το Δασκύλειο, την έδρα του Φαρναβάζου.⁴² Επειδή όμως αντιλαμβανόταν ότι οι περαιτέρω στρατιωτικές επιχειρήσεις απαιτούσαν την οργάνωση ιππικού, επέστρεψε στην Έφεσο τους τελευταίους μήνες του 396 π.Χ., όπου ασχολήθηκε συστηματικά με την οργάνωση και την εκπαίδευση του στρατού, καθώς και με τη συγκρότηση ισχυρού και ετοιμοπόλεμου ιππικού.⁴³

θεατρinισμό. Η άποψη του Γερμανού ιστορικού ως ένα σημείο είναι δικαιολογημένη, διότι λίγα χρόνια νωρίτερα κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου η Σπάρτη παρέδωσε τους Έλληνες της Μ. Ασίας στους Πέρσες, προκειμένου να λάβει την περσική βοήθεια. Από την άλλη πλευρά όμως δεν είναι δυνατόν να αμφισβητήσουμε το πανελλήνιο όραμα του Αγησιλάου, το οποίο είχε μέχρι τα βαθιά του γεράματα, που εξεστράτευσε στην Αίγυπτο για να βοηθήσει τον Ταχώ εναντίον του Αρταξέρξη.

³⁷. Την άρνηση της συμμετοχής των Θηβαίων στην εκστρατεία υποστήριξε και ο Πελοπίδας, όταν πήγε ως απεσταλμένος στην αυλή του βασιλιά των Περσών, για να ζητήσει βοήθεια για λογαριασμό της Θήβας. Βλ. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 7.1.33.

³⁸. ό.π., 3.4.4.

³⁹. ό.π., 3.4.5-6 και *Αγησίλαος*, 1.

⁴⁰. ό.π., 3.4.2 και ό.π., 1.2.

⁴¹. ό.π., 4.3.2 και ό.π., 1.2-14.

⁴². ό.π., 3.4.12 και ό.π., 1.16.

⁴³. ό.π., 3.4.15-17 και ό.π., 1.23-28.

Την άνοιξη του 395 π.Χ. στη μάχη κοντά στον Πακτωλό ποταμό, ο Αγησίλαος πέτυχε συντριπτική νίκη κατά του Τισσαφέρνη και οι Πέρσες είχαν σημαντικές απώλειες.⁴⁴ Ο Αρταξέρξης θεώρησε υπεύθυνο για την αποτυχία τον Τισσαφέρνη και έστειλε ως αντικαταστάτη του τον Τιθραύστη, ο οποίος μετά από διαταγή του βασιλιά τον αποκεφάλισε.⁴⁵ Ο Τιθραύστης ζήτησε από τον Αγησίλαο και σύναψε έξι μήνες ανακωχή. Στο διάστημα αυτό, εργάστηκε κρυφά εναντίον του Αγησιλάου, προκειμένου να απαλλαγεί από τον φοβερό εχθρό και επικίνδυνο αντίπαλό του, ο οποίος απειλούσε με μεγάλη πιθανότητα να καταλύσει την περσική αυτοκρατορία. Έστειλε, λοιπόν, στην Ελλάδα τον Ρόδιο Τιμοκράτη, ο οποίος πέτυχε σύντομα με δώρα, χρήματα και υποσχέσεις να ξεσηκώσει τους Αθηναίους, τους Κορινθίους και τους Αργείους⁴⁶ σε πόλεμο εναντίον της Σπάρτης.⁴⁷ Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Ξενοφών, οι Αθηναίοι αρνήθηκαν να λάβουν περσικό χρήμα, έδειξαν ωστόσο μεγάλη προθυμία να συμμετάσχουν στον πόλεμο, ίσως από τη μία γιατί έτρεφαν την ελπίδα ανάκτησης της ηγεμονίας, που έχασαν από τη Σπάρτη⁴⁸ και από την άλλη, επειδή ένιωθαν υποχρέωση απέναντι στους Θηβαίους, οι οποίοι είχαν βοηθήσει το Θρασύβουλο στην κατάλυση του καθεστώτος των Τριάκοντα τυράννων το 403 π.Χ.⁴⁹ Οι Πέρσες για μια ακόμη φορά εκμεταλλεύτηκαν άριστα τον ελληνικό τοπικισμό και πέτυχαν με το περσικό χρυσάφι ό,τι δεν μπορούσαν να πετύχουν στα πεδία των

⁴⁴. Ξενοφ., *Έλληνικά*, 3.4.21-24· *Αγησίλαος*, 1.29-34. Έχει υποστηριχθεί ότι η αφήγηση του Ξενοφώντος πέφτει σε αντιφάσεις και ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα σε όσα αφηγείται ο ίδιος από αυτά που γράφονται στα *Έλληνικά* της Οξυρύνχου, 2 (6) και το Διόδωρο το Σικελιώτη, 14.80. Σύμφωνα με τις σχετικές πηγές ο Αγησίλαος λεηλάτησε τον Καϋστριο ποταμό και την περιοχή στους πρόποδες του όρους Σίπυλος. Ο Τισσαφέρνης τον καταδίωξε με μεγάλη στρατιωτική δύναμη, δέκα χιλιάδες ιππείς και πενήντα χιλιάδες πεζικάριους, κατά τον Διόδωρο (στα *Έλληνικά Οξυρύνχια* οι αριθμοί έχουν υποστεί ανεπανόρθωτη ζημιά). Ο Αγησίλαος προχώρησε έχοντας συντεταγμένο το στρατό του σε τετράγωνο σχηματισμό και έφτασε στις Σάρδεις, όπου λεηλάτησε τον «παράδεισο» του Τισσαφέρνη. Στη συνέχεια έστησε ενέδρα νύχτα σε πυκνό δάσος στέλνοντας για τον σκοπό αυτό τον Ξενοκλή με χίλιους τετρακόσιους άνδρες (αριθμός επίσης του Διοδώρου). Την επόμενη μέρα οι βάρβαροι παγιδεύτηκαν ανάμεσα στο κύριο σώμα του στρατού και στους άνδρες, που είχαν στήσει ενέδρα και πέτυχε συντριπτική νίκη, σκοτώνοντας εξακόσιους στρατιώτες του Τισσαφέρνη σύμφωνα με τα *Έλληνικά* της Οξυρύνχου, 2 (6). 6, ενώ σύμφωνα με το Διόδωρο το Σικελιώτη (14.80.4) σκοτώθηκαν πάνω από έξι χιλιάδες. Πολλοί ιστορικοί δέχονται ως περισσότερο πιθανή την πληροφορία του ανωνύμου συγγραφέα των *Έλληνικών* της Οξυρύνχου, γιατί περιέχουν περισσότερες λεπτομέρειες. Βλ. σχετ. Anderson, J. K (2002), σ.171-173, όπου και η λεπτομερής εξέταση του θέματος.

⁴⁵. Ξενοφ., *Έλληνικά*, 3.4.25· *Αγησίλαος*, 1.35.

⁴⁶. ό.π, 3.5.1.

⁴⁷. ό.π, 3.5.1· Hamilton, Ch., (1979), σ. 188-189.

⁴⁸. ό.π, 3.5.1-2: «*Αθηναίοι δέ και ού μεταλαβόντες τούτου τοῦ χρυσίου, ὅμως πρόθυμοι ἦσαν εἰς τόν πόλεμον, νομίζοντες τε αὐτῶν ἄρχεσθαι*».

⁴⁹. ό.π, 3.5.16. Όταν οι Θηβαίοι έστειλαν πρέσβεις στην Αθήνα, ο Θρασύβουλος τους έδωσε ψήφισμα με το οποίο οι Αθηναίοι αποφάσισαν να τους βοηθήσουν και τους είπε ότι θα κινδύνευαν για ν' ανταποδώσουν μεγαλύτερη ευγνωμοσύνη απ' όση είχαν λάβει και τους υποσχέθηκε ότι θα πολεμήσουν εναντίον των Λακεδαιμονίων σε περίπτωση που τους επιτεθούν.

μαχών. Έτσι, άρχισε πόλεμος ανάμεσά τους, που κράτησε οκτώ χρόνια, ο λεγόμενος αρχικά Βοιωτικός και στη συνέχεια Κορινθιακός.⁵⁰

Το φθινόπωρο του 395 π.Χ. ο Αγησίλαος στράφηκε στη Φρυγία, περιοχή του Φαρναβάζου, κατέλαβε αρκετές πόλεις και στη συνέχεια προχώρησε στην Παφλαγονία, όπου συμάχησε με το βασιλιά της Ότυ.⁵¹ Μετά την ενίσχυση των στρατιωτικών του δυνάμεων κυριεύσε την πλούσια και εύφορη περιοχή του Δασκυλείου, όπου ήταν η έδρα του Φαρναβάζου. Ύστερα από τις συγκεκριμένες επιτυχίες η δύναμη του Αγησίλαου ενισχύθηκε σημαντικά, διότι μετά τη νίκη του στον Πακτωλό ποταμό η Σπάρτη του είχε αναθέσει και την αρχηγία του ναυτικού, αξίωμα που για πρώτη φορά δινόταν σε Σπαρτιάτη βασιλιά. Τόσο οι ελληνικές πόλεις, όσο και οι άλλες πόλεις της Ασίας αναγνώριζαν την ηγεμονία του.⁵²

Την άνοιξη του 394 π.Χ. ο Αγησίλαος συγκεντρώνει τα στρατεύματά του στην Αιολίδα κοντά στο ιερό της Αστυρινής Αρτέμιδος και ασχολείται συστηματικά με την αναδιοργάνωση του στρατού του.⁵³ Ο στόχος του είναι μετά τη σύγκρουσή του με τον Τιθραύστη να προχωρήσει στα ενδότερα της Ασίας την επόμενη χρονιά και να πραγματώσει το μεγαλόπνοο σχέδιό του, την κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας.⁵⁴ Τα πράγματα όμως, όπως είδαμε παραπάνω, εξελίχθηκαν διαφορετικά με τον Τιθραύστη να σχεδιάζει την πολιτική του αντιπερισπασμού στην Ελλάδα υποκινώντας τους κυριότερους εχθρούς της Σπάρτης εναντίον της.⁵⁵

Η αφορμή του πολέμου δόθηκε από τους Θηβαίους, οι οποίοι παρακίνησαν τους Οπούντιους Λοκρούς να εγείρουν αξιώσεις από τους Φωκείς για τη διεκδίκηση μιας αμφισβητούμενης περιοχής και εισέβαλαν εκεί, γιατί και οι Φωκείς εισέβαλαν στη Λοκρίδα.⁵⁶ Τότε οι Φωκείς ζήτησαν τη βοήθεια των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι λόγω της έχθρας με τους Θηβαίους ανταποκρίθηκαν πρόθυμα και έστειλαν τον Λύσανδρο, που διορίστηκε αρχιστράτηγος και ανέλαβε να συγκεντρώσει συμμαχικό στρατό βόρεια των Θηβών.⁵⁷ Στο μεταξύ οι Θηβαίοι πέτυχαν τη σύναψη συμμαχίας με τους Αθηναίους και έστειλαν τον Θρασύβουλο με εκστρατευτικό σώμα για ενίσχυσή τους.⁵⁸ Ο Λύσανδρος συγκέντρωσε στρατεύματα, αλλά έκανε το σφάλμα να επιτεθεί

⁵⁰. Για τον Βοιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο βλ. Forrest, W. (1980), σ. 119-127.

⁵¹. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 4.1.1-20.

⁵². ό.π., 3.4.27 *Αγησίλαος*, 1.29-34.

⁵³. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 4.1.41.

⁵⁴. ό.π., 4.1.41.

⁵⁵. ό.π., 3.5.1.

⁵⁶. ό.π., 3.5.3-6.

⁵⁷. ό.π., 3.5.6 και Hamilton, Ch., (1979), σ. 201.

⁵⁸. ό.π., 3.5.16-17 και ό.π., σ. 201-202.

στην καλά οχυρωμένη Αλίαρτο, χωρίς να περιμένει το βασιλιά της Σπάρτης, Πausanία, με αποτέλεσμα να δεχθεί και τις επιθέσεις των Βοιωτών, που έσπευσαν σε βοήθεια, και να σκοτωθεί ο ίδιος στη μάχη τον Αύγουστο του 395 π.Χ.⁵⁹ Η νίκη των εχθρών της Σπάρτης στην Αλίαρτο είχε ως αποτέλεσμα να ενωθούν με τους Βοιωτούς και οι Αργείοι με τους Κορινθίους και να δηλώσουν φανερά τη συμμαχία τους εναντίον της Σπάρτης.⁶⁰ Οι έφοροι⁶¹ μπροστά στο μεγάλο κίνδυνο που βρισκόταν η Σπάρτη ζήτησαν εσπευσμένα την ανάκληση του Αγησιλάου, τη στιγμή ακριβώς, που ετοιμαζόταν να εισβάλει στο εσωτερικό της Ασίας.⁶² Ο Αγησίλαος, όταν έλαβε την εντολή των Εφόρων για ταχεία επιστροφή, μολονότι λυπήθηκε γιατί αντιλαμβανόταν ότι οι ελπίδες του για κατάλυση του περσικού κράτους χάνονταν η μία μετά την άλλη, συγκέντρωσε τους συμμάχους του και τους δήλωσε ότι είναι ανάγκη να σπεύσει σε βοήθεια της πατρίδας του, τους έδωσε όμως την υπόσχεση πως θα γύριζε στην Ασία, αν τα πράγματα πήγαιναν καλά.⁶³ Φεύγοντας λέγεται ότι είπε το περίφημο: «Με διώχνουν από την Ασία, όχι οι σιδερένιοι λογχοφόροι της, αλλά δέκα χιλιάδες χρυσοί τοξότες του βασιλιά της», εννοώντας φυσικά τα νομίσματα που μοίρασαν οι Πέρσες στους δημαγωγούς της Ελλάδας, για να ξεσηκώσουν τις πόλεις εναντίον των Σπαρτιατών, και τα οποία έφεραν χαραγμένο έναν τοξότη.⁶⁴ Έτσι, λοιπόν, επέστρεψε στην Ελλάδα και το 394 π.Χ. στην Κορώνεια της Βοιωτίας⁶⁵ νίκησε σε σκληρή μάχη τους αντιπάλους της Σπάρτης, οι οποίοι είχαν ηττηθεί επίσης λίγο πριν και στη μάχη της Νεμέας.⁶⁶ Το ίδιο όμως δεν συνέβη και με τον σπαρτιατικό στόλο, ο οποίος στη ναυμαχία της Κνίδου ηττήθηκε από τον περσικό και αθηναϊκό στόλο με επικεφαλής τον Κόνωνα. Μάλιστα στη ναυμαχία αυτή σκοτώθηκε πολεμώντας γενναία και ο ναύαρχος των Σπαρτιατών Πείσανδρος.⁶⁷ Η ήττα του σπαρτιατικού στόλου είχε ως

⁵⁹ Ξενοφ., *Ελληνικά*, 3.5.17-21 και Hamilton, Ch., (1979), σ. 202.

⁶⁰ ό.π., 4.2.1-4 και ό.π., σ. 202.

⁶¹ Ήταν πέντε αιρετοί άρχοντες της Σπάρτης με ετήσια θητεία και ευρύτατες δικαιοδοσίες. Έστελναν οδηγίες και εντολές ακόμη και στους βασιλιάδες, έπαυαν και φυλάκιζαν τους άρχοντες, υπέγραφαν συνθήκες, κήρυτταν πόλεμο και είχαν και δικαστική δικαιοδοσία. Οι ίδιοι λογοδοτούσαν στους επόμενους εφόρους.

⁶² Ξενοφ., *Ελληνικά*, 4.2.1-4 και Hamilton, Ch., (1979), σ. 203.

⁶³ ό.π., 4.2.4.

⁶⁴ Wilcken, U., (1976), σ. 267.

⁶⁵ Ξενοφ., *Ελληνικά*, 4.3.15 κ.ε. και Hamilton, Ch., (1979), σ. 225 κ.ε.

⁶⁶ ό.π., 4.3.2-23 και ό.π., σ. 220-224.

⁶⁷ ό.π., 4.3.10-14. Η είδηση της ήττας των Σπαρτιατών στη ναυμαχία της Κνίδου και του θανάτου του Πείσανδρου έφτασε λίγο πριν την εισβολή του Αγησιλάου στη Βοιωτία. Ο Αγησίλαος λυπήθηκε υπερβολικά, αλλά θεώρησε καλό να μην φανερώσει όλη την αλήθεια στους στρατιώτες του, γεγονός που θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στη διατήρηση του ηθικού τους, τη στιγμή μάλιστα που πήγαιναν να δώσουν μια σκληρή μάχη. Γι' αυτό το λόγο είπε να ανακοινώσουν ότι σκοτώθηκε μεν ο Πείσανδρος, αλλά νίκησε στη ναυμαχία. Βλ. και Hamilton, Ch., (1979), σ. 217.

αποτέλεσμα την κατάρρευση της ναυτικής ηγεμονίας της Σπάρτης και την απώλεια κυριαρχίας στη μικρασιατική παραλία, επειδή οι μικρασιατικές πόλεις μετά την αυτονομία, που τους παραχώρησε ο Κόνων, προσχώρησαν στους Πέρσες.⁶⁸

Λίγα χρόνια αργότερα, το 389 π.Χ. ο Θρασύβουλος επιχείρησε την ανασύσταση της παλιάς αθηναϊκής συμμαχίας και οι Αθηναίοι προχώρησαν σε συνεργασία με τον Ευαγόρα της Κύπρου και την Αίγυπτο, που είχαν αποστατήσει από τους Πέρσες, γεγονότα που οδήγησαν στη μεταβολή των σχέσεων ανάμεσα στην Περσία και την Αθήνα. Η Σπάρτη εκμεταλλευόμενη διπλωματικά την αντιπαράθεση Περσών και Αθηναίων, έστειλε το διπλωματικό της εκπρόσωπο Ανταλκίδα, ο οποίος σύνηψε μια ατιμωτική ειρήνη για την Ελλάδα στις αρχές του 386 π.Χ. Η ειρήνη αυτή διασφάλιζε βέβαια τον παρεμβατικό και ρυθμιστικό ρόλο του βασιλιά των Περσών στις ελληνικές υποθέσεις ως εγγυητή της ειρήνης. Η συνθήκη του 386 π.Χ. είχε διαρκή ισχύ και παραχωρούσε τις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας μαζί με τα νησιά Κύπρο και Κλαζομενές στους Πέρσες, ενώ όλες οι άλλες ελληνικές πόλεις παρέμεναν αυτόνομες. Τα νησιά Λήμνος, Ίμβρος και Σκύρος αναγνωρίζονταν ως αθηναϊκές κτήσεις και σε περίπτωση που κάποιος δεν αποδεχόταν την ειρήνη, ο βασιλιάς της Περσίας αναλάμβανε την υποχρέωση να εκστρατεύσει εναντίον του μαζί με όλους όσους είχαν συμφωνήσει.⁶⁹ Ο Αγησίλαος ήταν αντίθετος με τη σύναψη της συγκεκριμένης ειρήνης, τη στιγμή που η Σπάρτη παραχωρούσε απροκάλυπτα τις μικρασιατικές ελληνικές πόλεις στους Πέρσες, για την ελευθερία των οποίων ο ίδιος είχε διεξαγάγει τόσους σκληρούς αγώνες. Ο Ανταλκίδας όμως, επειδή ήταν εχθρός του, ήθελε την ειρήνη, γιατί πίστευε ότι με τον πόλεμο ο Αγησίλαος θα μεγάλωνε τη δόξα του. Επειδή λοιπόν ο Αγησίλαος δεν είχε την απόλυτη εξουσία να επιβάλει τις απόψεις του, στη συνέχεια, εφόσον η Σπάρτη αναλαμβάνει το ρόλο του επιτηρητή της «Ειρήνης του Βασιλέως», αναγκάζεται με βάση τις εντολές της πόλης του να εκτελεί τους όρους της.

Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν οι Σπαρτιάτες εγκαθιστούν αρμοστές σε πολλές ελληνικές πόλεις και επεκτείνουν την επιρροή τους ως τη Χαλκιδική, ύστερα από έκκληση του βασιλιά της Μακεδονίας για βοήθεια.⁷⁰ Επίσης, το 382 π.Χ. μια άλλη προκλητική ενέργεια από τον Σπαρτιάτη στρατηγό Φοιβίδα ήταν η κατάληψη της Καδμείας, της ακρόπολης των Θηβών, η οποία όπως ήταν φυσικό θεωρήθηκε στυγνή

⁶⁸. Wilcken, U. (1976), σ. 267.

⁶⁹. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 5.1.30-31. Βλ. ακόμη και Cawkwell, L. G., (1981), σ. 69-83.

⁷⁰. Βλ. σχετικά Wilcken, U., (1976), σ. 271.

παραβίαση του δικαίου, προκάλεσε αγανάκτηση σε ολόκληρη την Ελλάδα και δημιούργησε ένταση, η οποία είχε καταλυτικές συνέπειες στις εμφύλιες διαμάχες που ακολούθησαν.⁷¹ Το 379 π.Χ. οι Θηβαίοι Μέλων και Πελοπίδας, που είχαν καταφύγει στην Αθήνα, απελευθέρωσαν την Καδμεία από τη σπαρτιατική φρουρά και εγκαθίδρυσαν δημοκρατικό πολίτευμα.⁷² Στη συνέχεια η Σπάρτη αρχίζει ένα σκληρό αγώνα εναντίον των Βοιωτών. Αρχικά, ο Αγησίλαος αρνήθηκε να εκστρατεύσει εναντίον τους, γιατί είχε υπερβεί το όριο στρατεύσιμης ηλικίας, επειδή όμως ο άλλος βασιλιάς της Σπάρτης, Κλεόμβροτος δεν είχε επιτύχει κάτι το σημαντικό, τον έπεισαν να αναλάβει ο ίδιος τις στρατιωτικές επιχειρήσεις.⁷³

Τα επόμενα έτη 378 και 377 π.Χ. ο Αγησίλαος επιχείρησε εισβολές στην περιοχή της Βοιωτίας, αλλά οι Θηβαίοι με την υποστήριξη των Αθηναίων, πρόβαλαν σκληρή αντίσταση και δεν κατόρθωσε να έχει κάποια σημαντική επιτυχία.⁷⁴ Λόγω μάλιστα του ότι κατά την επιστροφή του έσπασε μια φλέβα του ποδιού του, δεν ήταν σε θέση πια να εκστρατεύσει για μεγάλο χρονικό διάστημα και έτσι η αρχηγία του στρατεύματος περιήλθε πάλι στον Κλεόμβροτο.⁷⁵

Παράλληλα με την εδραίωση της ηγεμονίας της Θήβας στις υπόλοιπες βοιωτικές πόλεις συγκροτήθηκε η δεύτερη αθηναϊκή συμμαχία το 377 π.Χ., στην οποία συμμετείχαν το Βυζάντιο, η Εύβοια, η Ρόδος, η Χίος, η Λέσβος και άλλα νησιά. Οι Αθηναίοι φάνηκαν ιδιαίτερα προσεκτικοί να μην παραβούν τους όρους της «Ειρήνης του Βασιλέως». Βέβαια επιθυμούσαν να έχουν την πολιτική ηγεσία και τη διοίκηση του στρατού με τη διαφορά όμως ότι διατηρούνταν η ελευθερία και η αυτονομία των συμμάχων, οι οποίοι τώρα δεν κατέβαλαν φόρους, αλλά εισφορές, τις λεγόμενες «συντάξεις». Οι «συντάξεις» καθορίζονταν από ένα μόνιμο συνέδριο αντιπροσώπων, με έδρα την Αθήνα, η οποία δεν αντιπροσωπευόταν σε αυτό. Οι προτάσεις του συνεδρίου απλώς υποβάλλονταν στην εκκλησία του δήμου των Αθηναίων για την τελική απόφαση.⁷⁶ Οι επιτυχίες επιπλέον που σημείωναν στη θάλασσα οι Αθηναίοι στρατηγοί Χαβρίας και Τιμόθεος σε βάρος της Σπάρτης, έδειχναν πλέον ότι η Σπάρτη δεν είχε τη δυνατότητα να επιβάλει τους όρους της «Ειρήνης του Βασιλέως».⁷⁷

⁷¹. Ξενοφ., *Ἑλληνικά*, 5.2.25. Επίσης, στο χωρίο 5.4.1 των *Ἑλληνικῶν* ο Ξενοφών επικρίνει την πράξη αυτή των Λακεδαιμονίων. Βλ. και Cawkwell, L. G., (1976), σ. 65.

⁷². Wilcken, U., (1976), σ. 271.

⁷³. Ξενοφ., *Ἑλληνικά*, 5.4.13.

⁷⁴. *ό.π.*, 5.4.14 κ.ε.

⁷⁵. *ό.π.*, 5.4.58-59.

⁷⁶. Wilcken, U., (1976), σ. 271-272.

⁷⁷. *ό.π.*, 5.4.63, 5.4.14, 53.

Το καλοκαίρι του 371 π.Χ. συνήλθε στη Σπάρτη συνέδριο για την αποκατάσταση της ειρήνης και τη διασφάλιση της αυτονομίας των ελληνικών πόλεων. Στο συνέδριο όμως ο βοιωτάρχης Επαμεινώνδας πρόβαλε την αξίωση να υπογράψει ως αρχηγός της ένωσης των Βοιωτών και όχι μόνο της Θήβας.⁷⁸ Ο Αγησίλαος, που προέδρευε του συνεδρίου δεν το δέχτηκε με αποτέλεσμα ο Επαμεινώνδας να αποχωρήσει και οι Βοιωτοί να διαγραφούν από τον κατάλογο των συμμάχων.⁷⁹ Μετά από αυτό, ο βασιλιάς της Σπάρτης Κλεόμβροτος πήρε την εντολή να εισβάλει στη Βοιωτία από τη Φωκίδα, όπου βρισκόταν.⁸⁰ Στη μάχη που ακολούθησε στα Λεύκτρα το 371 π.Χ., χάρη στο ευφύες σχέδιο του Επαμεινώνδα, τη «λοξή φάλαγγα», ο σπαρτιατικός στρατός υπέστη ολοκληρωτική συντριβή.⁸¹ Ο βασιλιάς Κλεόμβροτος, τετρακόσιοι Σπαρτιάτες και χίλιοι Λακεδαιμόνιοι έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Η ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα σημείωσε το τέλος της ηγεμονίας της Σπάρτης, γιατί οδήγησε στη διάλυση της Πελοποννησιακής συμμαχίας και στην απώλεια της στρατιωτικής υπεροχής της Σπάρτης.⁸²

Κατόπιν, ο Επαμεινώνδας επιχείρησε εισβολές στην Πελοπόννησο και βοήθησε τους Αρκάδες, τους Αργείους και τους Ηλείους να οργανωθούν εναντίον της Σπάρτης. Μάλιστα οι Αρκάδες, επειδή επιθυμούσαν την ίδρυση δικού τους ομοσπονδιακού κράτους ζήτησαν τη βοήθεια των Βοιωτών και έτσι ο Επαμεινώνδας εισέβαλε στη Πελοπόννησο με πολυπληθή στρατό, λεηλάτησε την ύπαιθρο της Λακωνίας και

⁷⁸. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 6.3.18-20. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, στις πόλεις που ορκίστηκαν είχαν καταγραφεί και οι Θηβαίοι, αλλά την επόμενη μέρα οι πρέσβεις τους ζήτησαν να γραφούν οι Βοιωτοί αυτοί που ορκίστηκαν και όχι οι Θηβαίοι. Ο Αγησίλαος όμως τους απάντησε ότι δεν θα αλλάξει τίποτε απ' όσα ορκίστηκαν και υπέγραψαν την πρώτη φορά. Και αν δεν ήθελαν να συμπεριληφθούν σε εκείνους που υπέγραψαν τη συνθήκη τότε τους είπε να διαγραφούν, αν το ζητήσουν. Η στάση του Αγησίλαου παρουσιάζεται μεν αδιάλλακτη, από την άλλη όμως δεν ήταν δυνατόν να αλλάξει μια συνθήκη, στην οποία είχαν ορκιστεί όλες οι άλλες ελληνικές πόλεις.

⁷⁹. ό.π., 6.3.20.

⁸⁰. ό.π., 6.4.2-4. Ο Κλεόμβροτος αρχικά ρώτησε τους άρχοντες της Σπάρτης τι έπρεπε να κάνει και ο Πρόθοος υποστήριξε ότι έπρεπε σύμφωνα με όσα είχαν ορκιστεί να διαλύσουν το στράτευμα και να ενημερώσουν τις πόλεις να καταθέσουν στο ναό του Απόλλωνος, όσα χρήματα επιθυμούσαν. Και αν κάποιος δεν άφηνε αυτόνομες τις πόλεις τότε να εκστρατεύσουν εναντίον του, ζητώντας τη βοήθεια όσων ήθελαν να προστατεύσουν την αυτονομία. Η συνέλευση όμως θεώρησε φλυαρίες αυτά τα λόγια. Έστειλαν λοιπόν διαταγή στον Κλεόμβροτο να εισβάλει στη Βοιωτία. Οι απόψεις του Πρόθοου ήταν ώριμες και λογικές και θα διασφάλιζαν και το κύρος της Σπάρτης, αλλά και τη βοήθεια των άλλων ελληνικών πόλεων. Αν ο Αγησίλαος τον υποστήριζε στη συνέλευση, σίγουρα τα πράγματα θα είχαν εξελιχθεί διαφορετικά. Βλ. και Cawkwell, L. G., (1976), σ. 65.

⁸¹. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε οπωσδήποτε το ευφύες στρατηγικό σχέδιο του Επαμεινώνδα, ωστόσο η ήττα των Σπαρτιατών οφειλόταν και στο κατώτερο ιππικό που είχαν. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα στα *Ελληνικά*, 6.4.10-12, στη Σπάρτη εκείνη την εποχή συντηρούσαν άλογα μόνο οι πολλοί πλούσιοι και όταν αποφασίζοταν εκστρατεία, όποιος είχε οριστεί ως ιππέας έπαιρνε το άλογο και τα όπλα που του έδιναν και ξεκινούσε για την εκστρατεία. Οι ιππείς ήταν πιο αδύναμοι σωματικά και δεν είχαν καμία διάθεση για πόλεμο και για δόξα. Μετά επομένως την απώθηση του σπαρτιατικού ιππικού από το ιππικό των αντιπάλων, δημιουργήθηκε ο πρώτος πανικός, που συνέβαλε στην ήττα της Σπάρτης.

⁸². Για τη μάχη στα Λεύκτρα βλ. Ξενοφ., *Ελληνικά*, 6.4.1-16.

απειλήσε ακόμη και την ίδια τη Σπάρτη, η οποία σώθηκε χάρη στην υπεράσπιση του Αγησιλάου.

Το 365 π.Χ. ο Αγησίλαος, προς το τέλος της ζωής του, αποφάσισε να εκστρατεύσει στην Αίγυπτο. Ως επικεφαλής του εκστρατευτικού σώματος σημείωσε σημαντικές επιτυχίες στην Ασία. Πληροφορούμενος ο Επαμεινώνδας ότι ο Αγησίλαος βρισκόταν σε εκστρατεία, επιχειρεί την τέταρτη και τελευταία εισβολή στην Πελοπόννησο το 362 π.Χ. με αιφνιδιαστική επίθεση στη Λακωνία για την κατάληψη της Σπάρτης. Η έγκαιρη όμως επιστροφή του Αγησιλάου και η σωστή οργάνωση από μέρους του της άμυνας της πόλης απέτρεψαν την κατάληψή της. Στη μάχη της Μαντίνειας που δόθηκε αμέσως μετά, το αποτέλεσμα της οποίας ήταν αμφίρροπο,⁸³ σκοτώθηκε ο Επαμεινώνδας και με το θάνατό του επήλθε και το τέλος της Θηβαϊκής ηγεμονίας.⁸⁴

Το 361 π.Χ ο Αγησίλαος βλέποντας ότι η Σπάρτη είχε περιέλθει σε οικονομική δυσπραγία, αποφασίζει για δεύτερη φορά ως αρχηγός μισθοφορικού στρατού να εκστρατεύσει στην Αίγυπτο για να βοηθήσει τον βασιλιά της Ταχώ, ο οποίος προετοίμαζε πόλεμο εναντίον του Αρταξέρξη. Ο Αγησίλαος προσκλήθηκε από τον Ταχώ με την υπόσχεση ότι θα του ανέθετε τη γενική αρχηγία των στρατιωτικών δυνάμεων.⁸⁵ Όταν όμως έφτασε στην Αίγυπτο, ο Ταχώς αθέτησε την υπόσχεσή του και του ανέθεσε μόνο την αρχηγία του μισθοφορικού σώματος. Μετά την αποστασία ορισμένων από τον Ταχώ, ο Αγησίλαος υποστήριξε τον ανιψιό του Νεκτάναβι Β' και χάρη στη στρατιωτική βοήθεια που του πρόσφερε, ο Νεκτάναβις ανακηρύχθηκε βασιλιάς.⁸⁶ Ο Νεκτάναβις του ανταπέδωσε την ευγνωμοσύνη του με πλούσια δώρα και διακόσια τριάντα τάλαντα. Κατά την επιστροφή του στην πατρίδα ο Αγησίλαος πέθανε στη Λιβύη το 359 π.Χ. σε ηλικία 84 ετών.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Αγησίλαος υπήρξε μια σπουδαία πολιτική και στρατιωτική προσωπικότητα με ιδιαίτερες ψυχικές και πνευματικές αρετές. Ήταν ένας χαρισματικός ηγέτης με εξαιρετικές στρατηγικές ικανότητες και κυρίως με πανελλήνιο όραμα, το οποίο προσπάθησε να πραγματοποιήσει απελευθερώνοντας τις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας και βαδίζοντας προς την

⁸³. Ξενοφ., *Ἑλληνικά*, 7.5.26-27: «Ο Θεός τα έφερε έτσι, που και οι δύο να στήσουν τρόπαιο ως νικητές και κανένας από τους δύο δεν επιχείρησε να εμποδίσει όσους έστηναν τρόπαιο. Στη συνέχεια και οι δύο παρέδωσαν τους νεκρούς με σπονδές σα να είχαν νικήσει και οι δύο τους παρέλαβαν με σπονδές σα να είχαν ηττηθεί. Αν και υποστήριζαν ότι και ο ένας και ο άλλος είχαν νικήσει κανένας δε φάνηκε ότι απόκτησε πόλη, περιοχή ή εξουσία περισσότερη απ' ό,τι πριν από τη μάχη».

⁸⁴. ό.π., 7.5.26-27.

⁸⁵. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 2.28-30 και Δούκας, Π., (1983), σ. 255.

⁸⁶. ό.π., 2.31.

κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας.⁸⁷ Οι συνθήκες όμως που επικρατούσαν στην Ελλάδα με τη σκληρή ηγεμονική πολιτική της Σπάρτης μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο καθώς και με τον ισχυρό παρεμβατισμό της Περσίας στα ελληνικά πράγματα και την πολιτική του αντιπερισπασμού οδήγησαν στην έκρηξη του εμφυλίου Βοιωτικού ή Κορινθιακού πολέμου, που είχε ως αποτέλεσμα τη ματαίωση των μεγαλεπήβολων σχεδίων του και κατέληξε στην ατιμωτική «Ειρήνη του Βασιλέως» το 386 π.Χ. Κατόπιν, ο Αγησίλαος ακολουθώντας τις εντολές της πόλης του περί εφαρμογής της «Ειρήνης του Βασιλέως», αν και είχε εκδηλώσει την αντίθεσή του, δεν είχε το περιθώριο να αντιδράσει και με τη σκληρή και αδιάλλακτη σε ορισμένες περιπτώσεις στάση του, προκειμένου να προασπιστεί το συμφέρον και το κύρος της Σπάρτης, οδήγησε σε όξυνση των αντιδράσεων και σε συγκρούσεις με τους Βοιωτούς, με αποκορύφωμα την καταστροφική ήττα στα Λεύκτρα το 371 π.Χ. και την κατάρρευση της σπαρτιατικής ηγεμονίας. Ωστόσο, οι εξαιρετες στρατηγικές ικανότητές του έσωσαν τη Σπάρτη από τις εισβολές των αντιπάλων της το 370-369 π.Χ. και το 362 π.Χ. Κατά την τελευταία εκστρατεία στην Αίγυπτο μέχρι το θάνατό του το 359 π.Χ. ωφέλησε οικονομικά σε σημαντικό βαθμό την πατρίδα του.

Ένα είναι σίγουρο και φυσικά αξιοσημείωτο, ότι δηλαδή ο Αγησίλαος παρά τις δυσμενείς συγκυρίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης βασιλείας του, ποτέ δεν εγκατέλειψε το πανελλήνιο όραμά του. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Ισοκράτης σε επιστολή του στο γιο του Αγησιλάου Αρχίδαμο, *«μόνος γάρ Αγησίλαος, ὃν ἡμεῖς ἴσμεν, ἐπιθυμῶν ἅπαντα τὸν χρόνον διετέλεσεν τοὺς μὲν Ἕλληνας ἐλευθερῶσαι, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους πόλεμον ἐξενεγκεῖν»*.⁸⁸ Ο Αγησίλαος δηλαδή υπήρξε η μοναδική εξέχουσα μορφή στον κόσμο, που είχε αποφασίσει σταθερά σε όλη του τη ζωή να ελευθερώσει τους Έλληνες και να πολεμήσει εναντίον των βαρβάρων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δούκας,⁸⁹ ο Αγησίλαος δίκαια θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πρόδρομος του Μ. Αλεξάνδρου, αφού το όραμα της πανελληνίας ενότητας και της κατάκτησης της περσικής αυτοκρατορίας κατόρθωσε να πραγματώσει αργότερα ο Μ. Αλέξανδρος, αφού βέβαια προηγήθηκε η ένωση των Ελλήνων από τον πατέρα του Φίλιππο Β'.

⁸⁷. Οι λόγοι για τους οποίους ο Αγησίλαος δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει το πανελλήνιο όραμά του αναφέρονται λεπτομερώς στο Ράπτης, Γ., (2003), σ. 104-106. Ακόμη, το γεγονός ότι η μακρόχρονη βασιλεία του Αγησιλάου συμβαδίζει με μια καθοδική πορεία της Σπάρτης, την οποία ο ίδιος δεν κατόρθωσε να ανακόψει, ούτε και να δώσει λύση στα προβλήματα που την απασχολούσαν, εξετάζει ο Cartledge στο Cartledge, P., (1987), σ. 395-420.

⁸⁸. Ίσοκρ., *Επιστολή προς Αρχίδαμον*, 9.2.

⁸⁹. Δούκας, Π., (1983), σ. 255.

1.3 Ο περίγυρος ενός ηγέτη

Ο Αγησίλαος αποτελεί ένα πρότυπο ηγέτη που εμφανίζεται στα έργα του Ξενοφώντα. Η πραγματεία του Ξενοφώντα για τη ζωή του Αγησιλάου, του βασιλιά που κυριάρχησε στο πρώτο μισό του τέταρτου αιώνα και που συνδεόταν φιλικά με τον Ξενοφώντα,⁹⁰ αξίζει να μελετηθεί γιατί στην προσπάθεια του Ξενοφώντα να επαινέσει τον φίλο του έχει κατορθώσει να βρει τι είναι αξιόπαινο στη ζωή· μια ζωή αφιερωμένη στην «αρετή» και τη «δόξα».⁹¹ Ακόμη, ο Ξενοφών προβάλλει το όραμα της Πανελλήνιας Ιδέας, μιας ιδέας που με την προβολή προτύπων ηγεσίας, θα συντελούσε στη συνειδητοποίηση της ανωτερότητας των Ελλήνων και την απομυθοποίηση των Περσών.

Ο Αγησίλαος βασίλευσε στη Σπάρτη το χρονικό διάστημα 400-360 π.Χ., μια περίοδο μεγάλης ακμής για την Σπάρτη, καθώς είχε εξελιχθεί σε υπερδύναμη. Έγινε βασιλιάς με έναν ιδιαίτερο τρόπο· μόλις πέθανε ο βασιλιάς Άγης τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο γιος του, ο Λεωτυχίδας, ο οποίος στη συνέχεια αποδείχτηκε ότι ήταν νόθος γιος του. Έτσι αναλαμβάνει την εξουσία ο Αγησίλαος⁹² με τη βοήθεια του Λυσάνδρου, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανέλιξη του.⁹³ Η ευημερούσα περίοδος για τη Σπάρτη τελειώνει με το θάνατο του Αγησιλάου το 360/59 π.Χ.⁹⁴ ύστερα από τη εκστρατεία στην Αίγυπτο,⁹⁵ που είχε συμμετάσχει ως επικεφαλής του μισθοφορικού στρατού για να ενισχύσει το ταμείο της πόλης του.

Η ημερομηνία γέννησής του αποτελεί ακανθώδες ζήτημα για τους μελετητές. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να ορίσουμε το 445/4 π.Χ. στηριζόμενοι στη βιογραφία του Πλουτάρχου (*Αγησίλαος* 36.3, 40.3), ο οποίος ισχυρίζεται πώς ο Αγησίλαος ήταν

⁹⁰. Ο *Αγησίλαος* είναι κυρίως το έργο ενός φίλου, καθώς σε πολλά σημεία εξαίρει τη μεγάλη φιλία του με τον Σπαρτιάτη βασιλιά. Ο Ξενοφών οφείλει σε αυτόν το κτήμα του στον Σκιλλούντα, όπου ο ιστορικός έζησε μετά την εξορία του από την Αθήνα, καθώς επέλεξε να πολεμήσει στη μάχη της Κορώνειας εναντίον του αντισπαρτιατικού συνασπισμού, μέλος του οποίου ήταν και η ίδια του η πατρίδα, η Αθήνα. Ο Ξενοφών είχε υποχρέωση στο φίλο του και όχι στην πόλη του φίλου του. Βλ. Higgins, W. E. (1977), σ. 80.

⁹¹. ό.π.

⁹². Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 1.5· Hamilton, C. (1991), σ. 8, 26-29· Cartledge, P. (1987), σ. 99.

⁹³. Cartledge, ό.π, σ. 78. Μάλιστα ο Hamilton προσθέτει επικριτικά πώς ο Αγησίλαος δεν ήταν τίποτε άλλο από ένα παθητικό εργαλείο, το οποίο χειριζόταν ο Λύσανδρος για να ανέλθει στο θρόνο. Βλ. Hamilton, ό.π, σ. 28.

⁹⁴. Cawkwell, L. G. (1976), σ. 63 (υποσημείωση 8).

⁹⁵. Ξενοφ. *Αγησίλαος*, 2.25-31.

πάνω από ογδόντα ετών, όταν πήρε μέρος στη μισθοφορική εκστρατεία στην Αίγυπτο. Αυτή η πληροφορία συνάδει με την ασαφή ωστόσο πληροφορία του Ξενοφώντα, ο οποίος ισχυρίζεται πως ο Αγησίλαος ήταν περίπου ογδόντα όταν ανέλαβε στρατηγός στην αρχή της εκστρατείας (*Αγησίλαος*, 2.28).⁹⁶ Γονείς του ήταν ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος Β' και η δεύτερη γυναίκα του Ευπωλία. Επειδή δεν προοριζόταν για διάδοχος, ανατράφηκε όπως κάθε πολίτης λαμβάνοντας τη συνήθη σπαρτιατική αγωγή. Ήταν μικρόσωμος και εκ γενετής κουτσός (χωλός),⁹⁷ αλλά αυτό δεν τον εμπόδισε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της στρατιωτικής ζωής και να διακριθεί. Ο Ξενοφώντας συνάντησε για πρώτη φορά τον Αγησίλαο το 396 π.Χ. με την άφιξή του στη Μ. Ασία και παρέμεινε για τα υπόλοιπα χρόνια φίλος και θαυμαστής του. Λίγα χρόνια μετά το θάνατό του συγγράφει ένα εγκώμιο για το βασιλιά.⁹⁸

Ο Αγησίλαος εμφανίζεται ως ο ιδεατός πολίτης της Σπάρτης. Ρίχνεται με πάθος και ορμή στις μάχες, είναι ολιγαρκής και εγκρατής στις προσωπικές του συνήθειες και οι συναναστροφές του με τους συνανθρώπους του είναι άξιες επαίνου. Συγκεκριμένα, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε πέντε ομάδες ανθρώπων, οι οποίοι, κατά τον Ξενοφώντα,⁹⁹ τον περιστοιχίζουν. Και αυτές είναι: οι συγγενείς, οι οποίοι τον χαρακτηρίζουν φίλο της οικογένειας, οι στενοί φίλοι, οι οποίοι του αναγνωρίζουν την αφοσίωση που δείχνει προς αυτούς, όσοι τον υπηρετούν, που του προσάπτουν τον χαρακτηρισμό μνήμονα, οι αδικημένοι,¹⁰⁰ που τον θεωρούν πολύτιμο αρωγό και τέλος οι σύντροφοί του στον πόλεμο, που τον θεωρούν σωτήρα τους μετά τους θεούς.¹⁰¹

Μελετώντας συγκεκριμένα επεισόδια στα οποία φαίνεται η συναναστροφή του

⁹⁶. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον υπολογισμό της χρονολογίας γέννησης του Αγησίλαου βλ. Cartledge, P. (1987), σ. 20-21.

⁹⁷. Ο Higgins παρατηρεί πως στο εγκώμιο του Ξενοφώντα για τον Αγησίλαο δε γίνεται καμία αναφορά σε αυτήν τη χωλότητα. Βλ. Higgins, W. E. (1977), σ.76.

⁹⁸. Βλ. Anderson, J. K. (1974), σ. 152· Higgins, W. E. (1977), σ. 77-82.

⁹⁹. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 11.13: «έκεῖνον οἱ μὲν συγγενεῖς φιλοκηδεμόνα ἐκάλουν, οἱ δὲ χρώμενοι ἀπροφάσιστον, οἱ δ' ὑπουργήσαντές τι μνήμονα, οἱ δ' ἀδικούμενοι ἐπίκουρον, οἱ γε μὴν συγκινδυνεύοντες μετὰ θεοῦς σωτήρα».

¹⁰⁰. Στους *ἀδικούμενους* πιθανόν να συμπεριλαμβάνει ο Ξενοφών τους πολιτικούς του αντιπάλους. Σύμφωνα με τον βιογράφο (7.3) ο Αγησίλαος συμπεριφέρθηκε στους αντιπάλους του όπως ο πατέρας στα ανυπάκουα παιδιά μέσα στην πόλη του, αποδοκιμάζοντας τα σφάλματά τους αλλά τιμώντας τους για την καλή συμπεριφορά τους. Βλ. Cartledge, P. (1987), σ. 155.

¹⁰¹. Ο Hamilton επισημαίνει πως η σημαίνουσα πολιτική θέση του Αγησίλαου στη Σπάρτη στηρίζεται σε δύο βάσεις: στη δημόσια και στην προσωπική. Η δημόσια βάση περιλαμβάνει μια σειρά δυνάμεων και ευθυνών στη δικαιοσύνη, την πολιτική και το στρατό. Η πιο σημαντική βάση, όμως, είναι η προσωπική, η οποία περικλείει μια ποικιλία παραγόντων, την προσωπικότητά του, το χάρισμά του, την ιδεολογία, τις οικογενειακές σχέσεις, τους φίλους και τους υπερασπιστές του, τέλος τις μεθόδους και τις στρατηγικές που αυτός χρησιμοποίησε για να ασκήσει και να επεκτείνει την πολιτική του δύναμη.

Αγησιλάου με αυτές τις ομάδες ανθρώπων, διαμορφώνεται μια συνολική εποπτεία για την προσωπικότητα του Αγησιλάου. Ξεκινώντας με μια απλή αναφορά και στη συνέχεια με μια εκτενή παρουσίαση των ανθρώπων που ακολουθούσαν τον Αγησίλαο, θα μπορέσουμε να εντοπίσουμε τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του στρατηγού, τα οποία τον κάνουν να ξεχωρίζει στις συναναστροφές του, ώστε όλοι να του εκφράζουν την αγάπη και την υπακοή τους.¹⁰²

Το έργο δομείται σε τρία ευρύτερα νοηματικά κεφάλαια:¹⁰³ το πρώτο περιλαμβάνει τα έργα του Αγησιλάου (1.6-2.34), το δεύτερο τις αρετές που τον διακρίνουν (3.1-9.7) και το τελευταίο συνοψίζει και κλείνει με τις ποικίλες αρετές του (11.1-16).¹⁰⁴ Ωστόσο σε αυτά τα κεφάλαια γίνεται μια σύγκριση του Αγησιλάου με τον Κύρο (9.1-9.5), κατά την οποία ο Αγησίλαος υπερτερεί ως προς την αρετή. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τους λόγους αυτής της διαφοροποίησης και στο τελευταίο κεφάλαιο θα παραβάλλουμε τα χαρακτηριστικά αυτών των προσωπικοτήτων, έτσι όπως παρουσιάζονται στα αντίστοιχα έργα, για να κατανοήσουμε την πρόθεση του συγγραφέα που τον παρακίνησε να ασχοληθεί με αυτές τις δύο σημαίνουσες προσωπικότητες.

Στο σημείο αυτό, θα ξεκινήσουμε από ένα σημαντικό επεισόδιο, το οποίο σχετίζεται με τις διαπραγματεύσεις του Αγησιλάου με τον Τισσαφέρνη και αποδεικνύει τη βαθύτατη πίστη του στην αξία της εμπιστοσύνης. Το 395 π.Χ. η Σπάρτη κυριαρχούσε στην πολιτική σκηνή της Ελλάδος μετά την ήττα των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ. Ο Αγησίλαος πρόσφατα είχε ανέλθει στο θρόνο και είχε συνάψει μια συνθήκη με τον Πέρση σατράπη Τισσαφέρνη. Ενώ ο βασιλιάς είχε ανταμείψει τον σατράπη για τις υπηρεσίες του και οι δύο πλευρές έκαναν για τρεις μήνες ανακωχή, εκείνος έστειλε μηνύματα στον Πέρση βασιλιά αθετώντας τον όρκο που είχε δώσει στον Αγησίλαο και ταυτόχρονα ενίσχυε τα στρατεύματά του. Αν και ο Αγησίλαος ήταν ενήμερος για την απιστία του Τισσαφέρνη, συνέχισε να σέβεται τους όρκους που είχε δώσει ενώπιον των θεών. Με αυτό το επεισόδιο ο Ξενοφών έχει ως στόχο να προβάλλει την αξιοπιστία και την ευσέβεια του Αγησιλάου, ενώ ταυτόχρονα επιθυμεί να κατακρίνει

¹⁰². Ξενοφ. *Αγησίλαος*, 6.4: «Τὴν γε μὴν σοφίαν αὐτοῦ ποῖται τῶν ἐκείνου πράξεων οὐκ ἐπιδεικνύουσιν; ὃς τῇ μὲν πατρίδι οὕτως ἐχρήτο ὥστε μάλιστα πειθόμενος... <τοῖς δ'> ἑταίροις πρόθυμος ὢν ἀπροφασίστους τοὺς φίλους ἐκέκτητο· τοὺς δέ γε στρατιώτας ἅμα πειθόμενους καὶ φιλοῦντας αὐτὸν παρεῖχε».

¹⁰³. Παραπάνω έχουμε χωρίσει το έργο σε έντεκα κεφάλαια, προκειμένου να αναφερθούμε σε αυτό διεξοδικά.

¹⁰⁴. Hirsch, W. S. (1985), σ. 39.

την ευτέλεια και τη δυσθυμία του σατράπη, ο οποίος κατηγορείται για ψευδορκία και ανυποληψία.¹⁰⁵

Ο Ξενοφών επιθυμεί να κάνει σαφές πώς δεν επέλεξε να υμνήσει έναν άνδρα που ήταν μέρος του παρελθόντος και μάλιστα με ιδιαίτερη λάμψη, αν και σε αυτή την περίπτωση θα άξιζε τον έπαινο, ούτε να αποτελέσει πρότυπο για αυταρέσκεια, αλλά ένα πρότυπο για δράση.¹⁰⁶ Οι βασιλείς της Σπάρτης ενεργούσαν πάντα με απώτερο σκοπό το κοινό συμφέρον και όχι το ιδιοτελές και δεν προσπαθούσαν να αποκτήσουν μεγαλύτερη δύναμη από όση είχαν πραγματικά λάβει,¹⁰⁷ γι' αυτό στη Σπάρτη η μοναρχία παραμένει το πιο σταθερό πολίτευμα στην Ελλάδα.¹⁰⁸ Έτσι, ο Αγησίλαος οριοθετούσε τις κινήσεις του λαμβάνοντας υπόψη του την πόλη και την οικογένειά του και μάλιστα με πλήρη συνείδηση του χρέους του και διαποτισμένος από τις αρετές υπολόγιζε τις επιθυμίες των άλλων και όχι τις δικές του στοχεύοντας πάντα πιο πέρα από τη δική του ικανοποίηση. Γι' αυτό το λόγο και ο Ξενοφών αποκαλύπτει αργότερα πώς ο Αγησίλαος ήταν ένας εραστής της πόλης.¹⁰⁹

Ο Ξενοφών χρησιμοποιεί μια προσφιλή παρομοίωση, παραβάλλοντας την συμπεριφορά του με αυτή του πατέρα προς τα παιδιά.¹¹⁰ Ο Αγησίλαος συντόνιζε τις ενέργειες του πάντοτε με πνεύμα ειλικρίνειας, αλήθειας, αμοιβαίου σεβασμού και προστασίας προς τους υπηκόους του, γι' αυτό θα μπορούσε να παραβληθεί με τη συμπεριφορά του πατέρα προς τα παιδιά του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του φίλου και του πατέρα αποτελεί η σκηνή της αναχώρησής του από τη Μικρά Ασία, όπου οι κάτοικοι τού εκφράζουν τη βαθύτατη λύπη τους.¹¹¹

Ο Αγησίλαος πότε δεν εμπλέκεται σε πολέμους ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Οι επιχειρήσεις του στη Μικρά Ασία είχαν ένα βαθύτερο στόχο, την ελευθερία των Ελλήνων από τους Πέρσες.¹¹² Όσον αφορά στην οικονομική διαχείριση, προτιμούσε να μειονεκτεί παρά να πλεονεκτεί με άδικο τρόπο, γι' αυτό απέρριπτε κάθε

¹⁰⁵. Σε αυτό το σημείο ο Hirsch σημειώνει ότι η ανυποληψία του Τισσαφέρνη αποδίδεται αποκλειστικά στον ίδιο και όχι συνολικά στους Πέρσες. Βλ. Hirsch, W. S. (1985), σ. 41 Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 1.10-13.

¹⁰⁶. Higgins, W. E. (1977), σ.77.

¹⁰⁷. ό.π., 1.4 : «οί τε βασιλείς οὐδεπώποτε μειζόνων ὠρέχθησαν ἢ ἐφ' οἷσπερ ἐξ ἀρχῆς τὴν βασιλείαν παρέλαβον».

¹⁰⁸. Higgins, W. E. (1977), σ. 77.

¹⁰⁹. ό.π., 7.1: «Ὡς γε μὴν φιλόπολις ἦν καθ' ἑν μὲν ἕκαστον μακρόν ἂν εἴη γράφειν».

¹¹⁰. Η παρομοίωση της εξουσίας του Αγησιλάου με την εξουσία του πατέρα στην οικογένεια δεν αποτελεί ένα τυπικό μέρος ενός θερμού επαίνου αλλά εκφράζει τον χαρακτήρα του Αγησιλάου, τον οποίο ο Ξενοφών γνώριζε πολύ καλά. Βλ. Higgins, W. E. (1977), σ.78.

¹¹¹. ό.π., 1.38 και 7.3, όπου η συμπεριφορά του Αγησιλάου παραβάλλεται με εκείνη προς τα παιδιά.

¹¹². ό.π., 1.7-8: «...διαβήσεσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ πειράσεσθαι εἰρήνην ποιῆσαι, ἢ ἂν πολεμεῖν βούληται ὁ βάρβαρος, ἀσχολίαν αὐτῶ παρέξειν στρατεύειν ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Εὐθύς μὲν οὖν πολλοὶ πάνυ ἠγάσθησαν αὐτό τοῦτο <τό> ἐπιθυμῆσαι, ἐπειδὴ ὁ Πέρσης πρόσθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα διέβη...».

δωροδοκούμενο κέρδος.¹¹³ Στο μόνο που επιθυμούσε να πλεονεκτεί ήταν όχι στο εύκολο κέρδος ή στη δύναμη, αλλά στη σκληρή δουλειά, γι' αυτό αποστρεφόταν τη ραστώνη.¹¹⁴ Παράλληλα, διαποτιζόταν από τα χάρισμα να ευχαριστιέται με το απλό και να αποδοκιμάζει κάθε είδους υπερβολή.¹¹⁵ Από την άλλη πλευρά, ικανοποιούνταν όταν η δικαιοσύνη ανταμειβόταν έναντι της αδικίας, την οποία κατέκρινε.¹¹⁶ Αυτό αποτελεί δείγμα αρετής που αρμόζει σε έναν ηθικό άνδρα¹¹⁷ και μάλιστα έναν άνδρα που θέτει πάνω από όλα το κοινό συμφέρον. Επιπροσθέτως, προσπαθούσε να προσαρμόσει τις δαπάνες μεριμνώντας ώστε να μην αδικήσει κανέναν.¹¹⁸ Αλλά το πιο σημαντικό για τον Αγησίλαο είναι ο σταθερός και έντιμος χαρακτήρας του, όταν ερχόταν αντιμέτωπος με τεράστια πλούτη και δύναμη. Η ψυχή του παρέμενε απόρθητη έναντι των χρημάτων, των ηδονών και του φόβου.¹¹⁹ Ο Αγησίλαος δεν στοχεύει σε μια προσωπική δόξα και δύναμη, αντιθέτως συνεχίζει να τηρεί τις εντολές της πόλης του και να μεριμνά γι' αυτήν. Όταν, λοιπόν, επιστρέφει στην Ελλάδα μετά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία δηλώνει απερίφραστα «*ὡς οὔτε ἂν πᾶσαν τὴν γῆν δέξαιτο ἀντί τῆς πατρίδος οὔτε τοὺς ἐπικτήτους ἀντί τῶν ἀρχαίων φίλων οὔτε αἰσχροῦ καὶ ἀκίνδυνα κέρδη μᾶλλον ἢ μετὰ κινδύνων τὰ καλά καὶ δίκαια*».¹²⁰ Επίσης, μετά τη μάχη στην Κορώνεια αποκαλύπτει πώς έχει επιλέξει αντί να είναι ανώτερος ηγεμόνας στη Μικρά Ασία να είναι άρχοντας στην πατρίδα του.¹²¹

Μια ακόμη πληροφορία που μας παραδίδει ο Ξενοφώντας είναι ότι ο Αγησίλαος δεν φερόταν ποτέ άσχημα στους αιχμαλώτους του, αλλά παρακινούσε πάντοτε το στράτευμά του να τους συμπεριφέρονται σαν σε ανθρώπινα πλάσματα.¹²² Ωστόσο, είχε εφεύρει ένα τέχνασμα με τους αιχμαλώτους προκειμένου να αυξήσει την πολεμική ανδρεία του στρατού του. Θεωρούσε πώς με το να περιφρονεί τον εχθρό θα

¹¹³. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 4.5: «*ὅστις δ' ἡρεῖτο καὶ σὺν τῷ γενναίῳ μειονεκτεῖν ἢ σὺν τῷ ἀδίκῳ πλεόν ἔχειν*».

¹¹⁴. ό.π., 5.3: «*Ἀγησίλαος πονῶν μὲν ἠγάλλετο, ραστώνῃν δὲ πάμπαν οὐ προσίετο*».

¹¹⁵. ό.π., 8.6, 9.3-5 και 11.11-2. Ο Higgins παρατηρεῖ ότι η επιμονή στην απλότητα και η αποφυγή της μεγαλειώδους μεγαλοπρέπειας είναι αποτέλεσμα της επιτυχίας του σπαρτιάτη βασιλιά και καθίσταται πολύ εντυπωσιακή. Βλ. Higgins, W. E. (1977), σ. 78.

¹¹⁶. ό.π., 11.3: «*βουλόμενος τὴν δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας κερδαλεωτέραν καθιστάναι*».

¹¹⁷. Η αρετή είναι ο κύριος όρος του επαίνου για τον Αγησίλαο, καθώς αυτή είναι η πηγή των ευγενών ενεργειών. Βλ. Faber, J. (1979), σ. 499-500.

¹¹⁸. ό.π., 8.8.

¹¹⁹. ό.π., 8.8: «*πολύ μέντοι ἔγωγε κάλλιον κρίνω τό τὴν αὐτοῦ ψυχὴν ἀνάλωτον κατασκευάσαι καὶ ὑπὸ χρημάτων καὶ ὑπὸ ἡδονῶν καὶ ὑπὸ φόβου*».

¹²⁰. ό.π., 1.36.

¹²¹. ό.π., 2.16: «*καὶ ὁ Αγησίλαος οἴκαδε ἀπεχώρει, ἐλόμενος ἀντί τοῦ μέγιστος εἶναι ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἴκοι τὰ νόμιμα μὲν ἄρχειν, τὰ νόμιμα δὲ ἄρχεσθαι*».

¹²². ό.π., 1.21: «*καὶ πολλάκις μὲν προηγόρευε τοῖς στρατιώταις τοὺς ἀλίσκομένους μὴ ὡς ἀδίκους τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάττειν*».

μπορούσε να εμπνεύσει τους στρατιώτες του για άσκηση.¹²³ Γι' αυτό έδινε εντολή, όσοι βάρβαροι συλλαμβάνονταν να κάνουν λεηλασίες, να πωλούνται γυμνοί για να βλέπουν οι στρατιώτες του τα πλαδαρά και λευκά σώματά τους και να τους περιφρονούν. Με την πράξη του αυτή ο Αγησίλαος δεν έδειχνε περιφρόνηση στον εχθρό, ήθελε όμως να εμπνεύσει το αίσθημα της υπεροχής και της εμπιστοσύνης στην ομάδα του, γιατί η αυτοεκτίμηση ήταν μια βασική προϋπόθεση για τη νίκη.¹²⁴

Επιπρόσθετα, είχε την ξεχωριστή ικανότητα να μεταστρέφει τους πολιτικούς του αντιπάλους σε φίλους.¹²⁵ Αν και πολλές φορές τους αποδοκίμαζε για τα σφάλματά τους, τους επαινούσε, αν έκαναν κάτι καλό, και τους συμπαραστεκόταν στις αποτυχίες τους, γιατί πίστευε ότι όλοι οι πολίτες είναι χρήσιμοι. Μάλιστα η βαθύτερη πίστη του ήταν πώς μια πόλη θα είναι ευδαίμων, μόνο αν όλοι οι πολίτες της τηρούσαν τους νόμους. Γι' αυτό κι ο ίδιος επιδείκνυε συνέπεια στην τήρηση του κανόνα δικαίου, για να παραδειγματίζει τους συμπολίτες του και να πειθαρχούν κι οι ίδιοι με τη σειρά τους στους νόμους της πόλης τους.¹²⁶

Το σίγουρο είναι ότι ο Αγησίλαος στεκόταν πάντα αρωγός και συμπαραστάτης στους φίλους του¹²⁷ και σε κάθε στρατιωτική επιτυχία τους τους αντάμειβε μοιράζοντας εξίσου τα λάφυρα. Όλο το τέταρτο κεφάλαιο από το ομώνυμο έργο θα μπορούσε να στηρίξει την ευεργετική και φιλάνθρωπη στάση που τηρούσε ο Αγησίλαος και μάλιστα μάς θυμίζει την παρόμοια συμπεριφορά του Κύρου στους συστρατιώτες του. Με αυτή τη συμπεριφορά κέρδιζε το σεβασμό και την υπακοή των ακολούθων του.

Έπειτα, ο Ξενοφών αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος της αφήγησής του (1.28-35), για να παρουσιάσει την άφιξη του Αγησιλάου στις Σάρδεις, όπου συντελέστηκε η ήττα των Περσών και ο θάνατος δια απαγχονισμού του Τισσαφέρνη που θεωρήθηκε υπεύθυνος γι' αυτήν. Αυτό το επεισόδιο έχει ως σκοπό να παρουσιάσει την εύστροφη τακτική του Αγησιλάου, ο οποίος προκάλεσε τον εχθρό τη στιγμή που τον βρήκε ευπαθή, καθώς μέσα στο περσικό ιππικό κυριαρχούσε μεγάλη σύγχυση, τη στιγμή που ο ένας κατηγορούσε τον άλλο.¹²⁸

¹²³. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 1.28.

¹²⁴. Hirsch, W. S. (1985), σ. 41

¹²⁵. ό.π., 7.3: «ὅς καί πρὸς τοὺς διαφοροὺς ἐν τῇ πόλει ὥσπερ πατήρ πρὸς παῖδας προσεφέρετο». Αντίστοιχη πατερναλιστική άποψη, δηλαδή ο βασιλιάς να συμπεριφέρεται σαν πατέρας προς το στράτευμα, έχουμε και στην *Κύρου Παιδεία* (8.2.9).

¹²⁶. ό.π., 7.3-4.

¹²⁷. ό.π., 8.1.

¹²⁸. ό.π., 1.33.

Αξίζει ακόμη να αναφερθεί, ότι ο Ξενοφών αναφερόμενος στις αρετές του Αγησιλάου ως ανθρώπου και αρχηγέτη, επαινεί τη σοφία, τη δικαιοσύνη, το θάρρος, την ανδρεία, τον αυτοέλεγχο, την ευσέβεια, την προνοητικότητα και την ευγένειά του. Πέραν όμως από όλες αυτές τις αρετές ο Ξενοφών τον χαρακτηρίζει ως *φιλέλληνα* και *μισοπέρση*.¹²⁹ Ο Αγησίλαος δεν επιθυμούσε να καταλάβει ελληνική πόλη, γιατί θεωρούσε συμφορά τον πόλεμο κατά των Ελλήνων και μάλιστα στη μάχη της Κορίνθου, όταν του αναγγέλθηκε ο θάνατος οκτώ Λακεδαιμονίων και περίπου δέκα χιλιάδων εχθρών, εκείνος δεν έδειξε ευχαρίστηση, αλλά λυπήθηκε, διότι όλοι αυτοί οι Έλληνες θα βοηθούσαν στη μάχη κατά των βαρβάρων.¹³⁰ Επίσης, ο Αγησίλαος χαρακτηρίζεται μισοπέρσης, επειδή παλαιότερα οι Πέρσες είχαν εκστρατεύσει για να υποδουλώσουν την Ελλάδα και την εποχή του Αγησιλάου συνάπτουν συμμαχίες με εκείνους που επιθυμούν να την βλάψουν.¹³¹

Ένα άλλο περιστατικό που αναδεικνύει τις αρετές του Αγησιλάου είναι αυτό με τον Σπιθριδάτη. Ο Σπιθριδάτης καταφεύγει στο στρατόπεδο του Αγησιλάου παραδίδοντας σε αυτόν τη γυναίκα, τα παιδιά και το στρατό του γιατί διαπίστωσε πώς ο Φαρνάβαζος διαπραγματευόταν το γάμο του με την κόρη του βασιλιά ενώ επιθυμούσε να πάρει τη δική του κόρη χωρίς γάμο, γεγονός που το θεωρούσε επαίσχυντο.¹³² Επιπλέον, και ο Φαρνάβαζος και ο αρχηγός των Παφλαγόνων, ο Κύτης προτίμησαν να συνεκστρατεύσουν με τον Αγησίλαο.¹³³

Στο τελευταίο μέρος του δευτέρου κεφαλαίου που τιτλοφορείται ως κατάλογος των αρετών, γίνονται συγκρίσεις ανάμεσα στον Αγησίλαο και το Μεγάλο Βασιλιά. Η πρόθεση του Ξενοφώντα είναι μέσα από αυτή τη σύγκριση να αναδείξει τον Αγησίλαο ως ανώτερο, τη στιγμή που ο Πέρσης Βασιλιάς θεωρείτο από τους περισσότερους Έλληνες ο πιο ισχυρός και ευτυχισμένος άνθρωπος. Προβαίνοντας, λοιπόν, σε αυτή τη σύγκριση ο Ξενοφών θα κατόρθωνε να εκθειάσει περισσότερο τον Αγησίλαο, πράγμα στο οποίο αποσκοπούσε. Ακόμη, οι Σπαρτιάτες με τους Πέρσες υπήρξαν πολλές φορές στο παρελθόν εχθροί. Τέλος, ο ανταγωνισμός θα μπορούσε να αναχθεί σε μια ιδεαλιστική-ηθική σφαίρα. Γίνεται ολοφάνερο ότι ο απώτερος σκοπός

¹²⁹. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 7.4-7.

¹³⁰. *ό.π.*, 7.5.

¹³¹. *ό.π.*, 7.7. Ο Cawkwell υποστηρίζει πώς ο χαρακτηρισμός «μισοπέρσης» ενισχύει την πανελλήνια ιδέα που πρόσβευε ο Ξενοφών και μάλιστα προσθέτει ότι σε αυτό συντελεί και το τελευταίο κεφάλαιο του όγδοου βιβλίου της *Κύρου Παιδείας*, όπου περιγράφεται η μεταστροφή της περσικής πολιτικής μετά το θάνατο του Κύρου. Βλ. Cawkwell, L. G. (1976), σ. 71.

¹³². *ό.π.*, 3.3.

¹³³. *ό.π.*, 3.3-5.

του συγγραφέα είναι να επαινέσει τον Αγησίλαο και δευτερευόντως να δυσφημίσει τον Πέρση Βασιλιά.¹³⁴ Ως απόρροια αυτού, από τη μία ο Πέρσης Βασιλιάς παρουσιάζεται να είναι παραδομένος στα πάθη, επιρρεπής στην τρυφηλή ζωή,¹³⁵ κυριευμένος από μια ακόρεστη δίψα για πλούτο, να συμπεριφέρεται άδικα και με δόλιο τρόπο. Από την άλλη ο Αγησίλαος διακρίνεται για τη μετριοπάθεια, τον αυτοέλεγχο, συμπεριφέρεται με βάση το αίσθημα δικαίου και είναι γενναιόδωρος στη μοιρασιά των λαφύρων.¹³⁶

Πιο συγκεκριμένα, ο Μέγας Βασιλιάς τρέπεται σε φυγή στο κρύο και στη ζέστη από αδυναμία της ψυχής, μιμούμενος όχι τη ζωή των γενναίων ανδρών αλλά των κατώτερων θηρίων.¹³⁷ Αυτός κρυβόταν από τους άλλους και η πρόσβαση των υπηκόων σε αυτόν ήταν δύσκολη, γιατί τάχα νόμιζε ότι ταιριάζει στον βασιλιά να είναι αφανής,¹³⁸ καθώς με αυτό τον τρόπο ενίσχυε τους ισχυρισμούς για την αήττητη δύναμή του. Από την άλλη, ο Αγησίλαος υπομένει όλους τους μόχθους και δεν υποκύπτει σε καμία ματαιοδοξία. Είναι άνδρας ελεύθερος και έχει ως σκοπό να ελευθερώσει όλους τους Έλληνες από την περσική κυριαρχία.¹³⁹

Πολλοί μελετητές αποδίδουν την ιδέα αυτή της σύγκρισης ανάμεσα σε έναν Έλληνα και σε έναν Πέρση Βασιλιά στον *Ευαγόρα* του Ισοκράτη.¹⁴⁰ Και ο Ισοκράτης στα κεφάλαια 37, 38 αναγνωρίζει πώς ο Κύρος ο Μέγας, ο ιδρυτής της περσικής αυτοκρατορίας, ήταν μια αξιοθαύμαστη προσωπικότητα αλλά, όταν συγκρινόταν με τον Ευαγόρα το βασιλιά της αρχαίας Σαλαμίνας της Κύπρου, ερχόταν δεύτερος.

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να προσθέσουμε πώς ο Ξενοφών δεν παρουσιάζει μια ιστορική πραγματεία, αλλά επιλέγει γεγονότα που θα εξυπηρετήσουν τον σκοπό του, να υμνήσει το βασιλιά. Γι' αυτό και την περίοδο ανάμεσα στην Ανταλκίδειο Ειρήνη ή Ειρήνη του Βασιλέως το 387/6 π.Χ μέχρι και τη μάχη στα Λεύκτρα το 371 π.Χ., μια περίοδο που δύνει η εφήμερη κατάσταση για τους αήττητους

¹³⁴. Hirsch, W. S. (1985), σ. 44. Ο Hirsch σε αυτό προσθέτει πώς τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η αναφορά του Ξενοφώντα στην πολεμική επιχείρηση στις Σάρδεις, δηλαδή η δόξα του Αγησίλαου και όχι η δυσφήμιση των περσικών αντιπάλων.

¹³⁵. Αυτή η αδυναμία και η θηλυπρέπειά του τον καθιστούν φερέφωνο της ευχαρίστησης και της ψευδούς αίσθησης της δύναμής του. Βλ. Higgins, W. E. (1977), σ. 79.

¹³⁶. Ο Hirsch σημειώνει πώς η κριτική του Ξενοφώντα είναι προδήλως μεροληπτική όσον αφορά στον Πέρση βασιλιά και τη διαχείρισή του. Δίνει την αίσθηση ότι δεν έχει γνώσεις για το περσικό στρατόπεδο και παρουσιάζει δύο μοναρχίες τελείως διαφορετικές. Στην περίπτωση αυτή ίσως οι αναφορές του να εξυπηρετούσαν ρητορικούς σκοπούς και αυτό θα μπορούσαμε να το στηρίξουμε σε αρκετά αποσπάσματα από την *Κύρου Παιδεία*. Βλ. Hirsch, W. S. (1985), σ. 44.

¹³⁷. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 9.5.

¹³⁸. ό.π., 9.1.

¹³⁹. Higgins, W. E. (1977), σ. 80.

¹⁴⁰. Hirsch, W. S. (1985), σ. 45' Hamilton, C. (1991), σ.11.

μέχρι τότε Σπαρτιάτες, αφού ηττήθηκαν από τους Θηβαίους, ο Ξενοφών επιλέγει να αναφερθεί μόνο σε τέσσερα γεγονότα που συνδέονται άμεσα με τον Αγησίλαο και αναδεικνύουν τις διπλωματικές του παρεμβάσεις παραλείποντας έτσι αρκετά ιστορικά γεγονότα. Αρχικά, όταν οι εχθροί έστειλαν πρέσβεις και ζητούσαν ειρήνη, ο Αγησίλαος αντιτάχθηκε στην ειρήνη και επέμενε να δεχτούν πίσω όσους Θηβαίους και Κορινθίους είχαν εξοριστεί από τους Λακεδαιμονίους, ενώ λίγο αργότερα αποκατέστησε τους εξόριστους Φλειασίους.¹⁴¹ Έπειτα ο Αγησίλαος εξεστράτευσε δύο φορές εναντίον των Θηβαίων για να διασώσει τους Λακεδαιμονίους.¹⁴²

Την ίδια μέθοδο ακολουθεί ο Ξενοφών για να παρουσιάσει την περίοδο ανάμεσα στη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) και της Μαντινείας (362 π.Χ.). Μέσα σε αυτή την κρίσιμη δεκαετία η Σπάρτη χάνει το κύρος της, τις δυνάμεις της, αλλά και την ηγεμονία της στην Ελλάδα. Ο Ξενοφών επιλέγει να σχολιάσει ελάχιστα γεγονότα, όπως την εκστρατεία του Αγησιλάου εναντίον της θηβαϊκής συμμαχίας στην Αρκαδία, τη στιγμή που οι σύμμαχοι της Σπάρτης δολοφονούνταν στις αρκαδικές πόλεις.¹⁴³ Επίσης, ενώ όλες οι πόλεις των Αρκάδων, των Αργείων, των Ηλείων και άλλες ανάμεσα σε αυτούς και οι δούλοι είχαν εκστρατεύσει εναντίον της Σπάρτης, ο Αγησίλαος κατάφερε να κρατήσει την άμυνα και να διαφυλάξει την πόλη.¹⁴⁴ Τέλος, γίνεται αναφορά στην αποστολή του Αγησιλάου ως απεσταλμένου του Πέρση επαναστάτη Αριοβαρζάνη.¹⁴⁵

Η παρούσα παρουσίαση των επιλεκτικών γεγονότων από το ομώνυμο έργο του Ξενοφώντα *Άγησίλαος* είχε ως στόχο να καταδείξει την προσπάθεια του συγγραφέα να φωτίσει μέσα από τις πράξεις του τις αρετές του Αγησιλάου (1.6, 3.1). Ο Ξενοφών συνθέτει το εγκώμιο του Αγησιλάου, ωστόσο δεν βλέπει τον Αγησίλαο ως μια ατομική ενσάρκωση των ποικίλων αρετών, όπως της δικαιοσύνης, της ευσέβειας, της σοφίας και του πατριωτισμού, αλλά κυρίως ως ένα υπόδειγμα σύμφωνα με το οποίο όλοι οι άνθρωποι οφείλουν να κατευθύνουν τις πράξεις τους και να εναρμονίσουν τη συμπεριφορά τους με τις απαιτήσεις της δικαιοσύνης και της πίστης (10.2).¹⁴⁶ Ο Αγησίλαος, λοιπόν, είναι ένας άνδρας των πράξεων και όχι των σκέψεων.

Συνοψίζοντας, παρακολούθησαμε κατά την παραδοσιακή αντίληψη ένα εγκώμιο καθαρό και απλό, που έχει ως σκοπό να δοξάσει τα ανδραγαθήματα και τον

¹⁴¹. Ξενοφ., *Άγησίλαος*, 2.21.

¹⁴². ό.π., 2.22.

¹⁴³. ό.π., 2.23.

¹⁴⁴. ό.π., 2.24.

¹⁴⁵. ό.π., 2.26-27.

¹⁴⁶. Higgins, W. E. (1977), σ. 80.

χαρακτήρα του Σπαρτιάτη βασιλιά. Όπως αναφέραμε, ο Ξενοφών δεν είχε την πρόθεση σε αυτό το έργο να αξιολογήσει τις ιστορικές επιπτώσεις και τη συμβολή του υποκειμένου, αλλά περισσότερο εστίασε στο να απεικονίσει έναν ιδεατό τύπο ηγέτη. Ωστόσο, σε μια διεισδυτικότερη ματιά και με τη βοήθεια των μελετητών θα μπορούσαμε να διακρίνουμε πρόσθετα επίπεδα ερμηνείας.

Ο Luccioni σκέφτεται ότι το εγκώμιο του Αγησιλάου εξελίσσεται μέσα σε μια γιορτή για την Σπάρτη και σε μια μοναρχία εξιδανικευμένη. Ο Dihle αναζητεί σε αυτό το έργο το πορτρέτο ενός ιδεατού στρατιωτικού διοικητή. Ο Delebecque θεωρεί πως ο Ξενοφών γράφει αυτό το έργο για να προειδοποιήσει τους Έλληνες για την επερχόμενη απειλή, το βασιλιά της Περσίας, Αρταξέρξης Γ' Ώχον. Ανήσυχος για την ελληνική κατάσταση διαισθάνεται πως η Ελλάδα αυτή τη στιγμή χρειάζεται έναν αρχηγό σαν τον Αγησίλαο για να επιχειρήσει εκστρατεία κατά των Περσών. Ωστόσο, ο Hirsch θεωρεί ότι ο *Αγησίλαος* δεν αποτελεί ούτε πολιτική προπαγάνδα ούτε μια προτροπή για εκστρατεία κατά των Περσών, αλλά έχει ένα πιο υψηλό φιλοσοφικό νόημα, δηλαδή να καταστήσει τις αρετές του Αγησιλάου πρότυπο γι' αυτόν που αναζητάει το κλέος και την αληθινή ευγένεια.¹⁴⁷ Έτσι, η Πανελλήνια Ιδέα θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούσε το κίνητρο για την περιγραφή και την ανάδειξη όλων αυτών των αρετών που ενσάρκωνε στο πρόσωπό του ο Αγησίλαος.

¹⁴⁷. Hirsch, W. S. (1985), σ. 49-50.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΥΡΟΣ

2.1 Η Κύρου Παιδεία του Ξενοφώντα

Η *Κύρου Παιδεία* του Ξενοφώντα ως έργο της πολύμορφης αρχαίας ελληνικής γραμματείας αποτελεί το πρώτο δείγμα του είδους, το οποίο χαρακτηρίζεται στις μέρες μας διεθνώς “ιστορικό μυθιστόρημα”.¹⁴⁸ Κατά τον Μαυρόπουλο¹⁴⁹ το επίθετο “ιστορικό” ίσως είναι απαραίτητο να παραμεριστεί, αφού η λέξη “μυθιστόρημα” αποτελούμενη ευκρινώς από τα δύο συνθετικά μέρη (μύθος+ιστορία) δε χρειάζεται τον επιθετικό προσδιορισμό που τη συνοδεύει. Στη συνέχεια αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «στο έργο αυτό [...] ο μύθος και η ιστορία συνείρονται σε ένα σύνολο μεικτό, αλλά νόμιμο: το βιογραφούμενο πρόσωπο είναι ιστορικό, έχει ενεργητική παρουσία σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο· συνοδεύεται όμως και από το “μύθο” του, την επινόηση του βιογράφου του, που θέλει [...] να διακοσμήσει τα ιστορικά δεδομένα του προσώπου που βιογραφεί με αξιαφήγητα στοιχεία, που διαφοροποιούν την ιστορική εικόνα του και υποκαθιστούν την ιστορική αλήθεια με τη λογοτεχνική αληθοφάνεια».

Σε αυτό λοιπόν το έργο κεντρικό πρόσωπο είναι ο Κύρος Β', ο επονομαζόμενος Μέγας, ο ιδρυτής της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών της Περσίας, η οποία περιλάμβανε την Περσία και τη λεγόμενη Εγγύς Ανατολή. Δυτικά και ανατολικά όριά της ήταν αντίστοιχα το Αιγαίο πέλαγος και ο Ινδός ποταμός.

Από το “μύθο” και την “ιστορία” ο Ξενοφών αντλεί πληροφορίες για τη συγγραφή της *Κύρου Παιδείας*. Ο “μύθος” και η “ιστορία” του Κύρου Β' δίνεται με ενάργεια και από τον “πατέρα της ιστορίας”, Ηρόδοτο, σε όλη την έκταση των εννέα βιβλίων των ιστοριών του και κυρίως στο πρώτο βιβλίο.¹⁵⁰ Η εξιστόρηση της παιδικής ηλικίας του Κύρου Β' εντάσσεται στο πλαίσιο των λαϊκών δοξασιών και

¹⁴⁸. Ο Lesky στην ιστορία του κάνει λόγο για ιστορικό μυθιστόρημα. Βλ. Lesky, A. (2006), σ. 854.

¹⁴⁹. Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2007), σ. 32.

¹⁵⁰. Βλάχος, Α. (1989), 71-80, 86-91, 108-130, 152-157, 188-191, 201-214.

μπορεί εύλογα να χαρακτηριστεί μυθική μιας και ο ιδρυτής της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών παρουσιάζεται με σχεδόν υπεράνθρωπες ιδιότητες. Όπως εύστοχα αναφέρει ο Μαυρόπουλος «οι λαϊκές δοξασίες, που είναι διάχυτες σε όλες σχεδόν τις εποχές και περιοχές, δεν ξεχωρίζουν συνήθως το μύθο από την ιστορία: μια αρχική παράδοση παγιώνεται στη συνέχεια και αποτελεί τμήμα της “ιστορίας” ενός λαού».

Σύμφωνα με το μύθο στο σημερινό Ιράν ζούσαν κάποτε δύο συγγενικοί λαοί, οι Μήδοι και οι Πέρσες. Οι Μήδοι εξουσίαζαν τους Πέρσες στην παλιότερη φάση των σχέσεών τους. Ο Αστυάγης, βασιλιάς των Μήδων, έδωσε την κόρη του Μανδάνη στον Πρίγκιπα Καμβύση, που ήταν υποτελής του στην περσική περιοχή. Από το μεταξύ τους γάμο γεννήθηκε ο Κύρος Β'. Ο Αστυάγης είδε σε όνειρό του ότι το νεογέννητο σαν θα μεγάλωνε, θα τον ανέτρεπε από την εξουσία και γι' αυτό το λόγο πρόσταξε να το σκοτώσουν. Ο σύμβουλός του όμως έδωσε το παιδί σε έναν βοσκό για να το αναθρέψει, γεγονός που προμήνυσε την επαλήθευση του ονείρου. Όταν το παιδί έφτασε στην ηλικία των δέκα ετών ανακαλύφθηκε από τον Αστυάγη, ο οποίος άφησε το παιδί να ζήσει μη δείχνοντας την ίδια πίστη στο προ δεκαετίας όνειρό του. Καθώς μεγάλωνε ο Κύρος εμφάνιζε ξεχωριστές ικανότητες και όταν πια έγινε άντρας ανεξαρτητοποιήθηκε επαναστατώντας εναντίον του παππού του. Ο Αστυάγης αμέσως στράφηκε εναντίον του αλλά ο στρατός του αντί να συνταχθεί με το μέρος του συντάχθηκε με τον επαναστάτη Κύρο, με αποτέλεσμα ο βασιλιάς των Μήδων να παραχωρήσει στον εγγονό του την εξουσία το 550 π.Χ. Έτσι, οι έως τότε υποταγμένοι Πέρσες έγιναν εξουσιαστές των Μήδων και με το πέρασμα του χρόνου έπαψε να υπάρχει η διαφοροποίηση των δύο συγγενών λαών.

Όταν ο Κύρος Β' κληρονόμησε την αυτοκρατορία των Μήδων φρόντισε πρώτα απ' όλα να εδραιώσει την εξουσία του και εν συνεχεία προχώρησε προς τα δυτικά. Συγκρούστηκε με τον Κροίσο στην περιοχή του ποταμού Άλυ, καθώς ο βασιλιάς της μικρασιατικής Λυδίας είχε επεκτείνει τις κτήσεις του σε βάρος των Μήδων μετά το θάνατο του Αστυάγη, τον νίκησε, τον αιχμαλώτισε και κατέλυσε το Λυδικό κράτος με την κατάληψη της πρωτεύουσας του κράτους, των Σάρδεων το 547/546 π.Χ. Η κατάλυση αυτή οδήγησε αναγκαστικά σε υποταγή των ελληνικών αποικιών των μικρασιατικών παραλίων του Αιγαίου στους Πέρσες.

Ο δρόμος των κατακτήσεων είχε ανοίξει πια για τον Κύρο. Επόμενος στόχος του ήταν η περιοχή της Βαβυλώνας. Εκμεταλλεύθηκε τη δυσарέσκεια των Βαβυλωνίων προς τον αρχηγό τους Ναβονίδα, εισέβαλε στη Βαβυλώνα και την κατέκτησε γρήγορα. Μάλιστα η διπλωματική του ικανότητα και η ευστροφία του οδήγησε τους

ιερείς του Μαρντούκ, του εθνικού θεού της περιώνυμης Βαβυλώνας να προτιμήσουν και να ταχθούν στο πλευρό του κατακτητή Κύρου. Το 539 π.Χ. η μεγαλύτερη πόλη του αρχαίου κόσμου έπεσε στα χέρια των Περσών. Η κατοχή της έφερε στα χέρια των Περσών όχι μόνο τη Μεσοποταμία αλλά και τη Συρία και την Παλαιστίνη, οι οποίες είχαν κατακτηθεί από τους Βαβυλωνίους. Ακολούθως και το κράτος της μικρασιατικής Κιλικίας έγινε “δορυφόρος” των Περσών.

Μετά την κατάλυση του βαβυλωνιακού κράτους ο Κύρος έκανε εκστρατεία εναντίον των νομάδων που κατοικούσαν ανατολικά από την Κασπία θάλασσα. Ακόμη, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι στα χρόνια του Κύρου το περσικό κράτος είχε επεκταθεί στην κεντρική Ασία. Μάλιστα μια πόλη στη μακρινή Σογδιανή είχε ονομαστεί από τους Έλληνες Κυρέσχατα ή Κυρόπολη, γεγονός που μιλά εύγλωττα για τις κατακτήσεις του Κύρου Β' προς τα ανατολικά της αυτοκρατορίας του, όπως επισημαίνει και ο Μαυρόπουλος.¹⁵¹

Ο Κύρος Β' μυθοποιήθηκε από τους Πέρσες και ίσως η μυθοποίηση αυτή είχε μεταφερθεί κατά τον Μαυρόπουλο¹⁵² και στους Έλληνες, οι οποίοι είχαν μείνει έκπληκτοι από την αλματώδη ανάπτυξη της περσικής αυτοκρατορίας που συνεχίστηκε και από τους διαδόχους του Κύρου με κατακτήσεις ως την Αίγυπτο και διατηρήθηκε μέχρι την κατάλυσή της από τον Αλέξανδρο Γ' της Μακεδονίας, δηλαδή για περισσότερο από δύο αιώνες.

Με τον ιστορικό και μυθοποιημένο Κύρο θα μας απασχολήσει ο Ξενοφώντας στην *Κύρου Παιδεία*. Η *παιδεία* του Κύρου, δηλαδή η εκπαίδευση του Κύρου Β' του πρεσβύτερου καλύπτει ένα μόνο μέρος από το πρώτο βιβλίο των συνολικά οκτώ βιβλίων της *Κύρου Παιδείας*. Στο έργο του αυτό ο Ξενοφών μοιάζει να φιλοσοφεί. Στόχος του δεν είναι να μας δώσει την ιστορική αλήθεια, αλλά τη λογοτεχνική αληθοφάνεια. Στο πρόσωπο του Κύρου, του αξιόλογου αυτού ηγεμόνα που συνδύαζε στρατιωτικές και πολιτικές ικανότητες, συγκεντρώνεται και προβάλλεται η παιδαγωγική αισιοδοξία της σοφιστικής του 5ου π.Χ αιώνος αλλά και οι σωματικές αντιλήψεις περί πνευματικής αγωγής των νέων ανθρώπων. Οπωσδήποτε ο Ξενοφών αυτήν την αξιολόγηση της αγωγής τη συνδέει με την αρχαία αριστοκρατική αντίληψη, όταν, όπως τονίζει και ο Lesky,¹⁵³ στο 1,1,6 λέει ότι η καταγωγή και τα φυσικά προσόντα μαζί με την παιδεία είναι τα αίτια που επέτρεψαν στον ήρωά του να

¹⁵¹. Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2007), σ. 37.

¹⁵². ό.π.

¹⁵³. Lesky, A. (2006), σ. 854.

ανεβεί σε τέτοιο μεγαλείο.

Επειδή η *Κύρου Παιδεία* αποφεύγει τα ιστορικά γεγονότα, ρίχνεται φως στον Κύρο από όλες τις πλευρές και γι' αυτό το λόγο καταλήγει να γίνεται μια περιγραφή του ιδανικού βασιλιά. Έτσι, αυτό το πρωιμότεο ιστορικό μυθιστόρημα τοποθετείται κοντά στον *Αγησίλαο* και στη *Λακεδαιμονίων πολιτεία* και μαζί με αυτά τα έργα ανήκει στην «πνευματική προπαρασκευή της μοναρχίας»,¹⁵⁴ που επρόκειτο να κάνει την εμφάνισή της με την ελληνιστική εποχή. Το έργο αυτό είναι πλούσια διανθισμένο με ηθοπλαστικούς λόγους κι επεισόδια, ενώ αξιοπρόσεχτη είναι και η ιστορία της Πάνθειας, μιας σπουδαίας γυναίκας που μέχρι το θάνατο μένει πιστή στο σύζυγό της, Αβραδάτη. Εδώ προαναγγέλλεται εκείνη η περιπαθής ερωτολογία, η οποία στην ελληνιστική εποχή βρίσκεται πολύ κοντά στην φιληδονία και την ελαφρότητα. Για το επεισόδιο αυτό θα γίνει αναλυτικός λόγος παρακάτω.

Η *Κύρου Παιδεία* τελειώνει «με τη θολή ματιά προς την κατάπτωση και τον εκφυλισμό».¹⁵⁵ Η επίδρασή της ήταν μεγαλύτερη από τη λογοτεχνική της αξία. Μάλιστα προκάλεσε αρκετά όμοια έργα για την εξέλιξη μεγάλων δεσποτών, ενώ και ο Κικέρωνας μετάφρασε ένα τμήμα από το τέλος της στον *Cato maior* του. Παρ' όλα αυτά αποτελεί ένα έργο πρότυπο που “παιδεύει” τις ψυχές των αναγνωστών και ταξιδεύει μέσα στα χρόνια, προβάλλοντας με αληθοφανή τρόπο το πρότυπο του ιδανικού ηγεμόνα.

¹⁵⁴. Lesky, A. (2006), σ. 854.

¹⁵⁵. ό.π.

2.2 Ο Κύρος ο Μεγάλος ως ιδανικός ταγός

Ο Ξενοφών επιλέγει να αφηγηθεί την ιστορία του Κύρου του Μεγάλου, του ιδρυτή της Περσικής αυτοκρατορίας, γιατί ήταν ένας από τους ηγέτες που διέπρεψε στη χρηστή διοίκηση πολλών ανθρώπων και εθνών¹⁵⁶ και ήταν άξιος θαυμασμού εξαιτίας των πολλαπλών προσόντων που διέθετε.¹⁵⁷

Μελετώντας το έργο *Κύρου Παιδεία* διαπιστώνουμε πώς ο Ξενοφών προτάσσει στο έργο του ένα πρόβλημα αλλά και τη λύση αυτού.¹⁵⁸ Το πρόβλημα είναι η δυσκολία της διοίκησης του ανθρώπινου γένους που χαρακτηρίζεται από την πολιτική αστάθεια. Ο Ξενοφών σημειώνει πώς είναι πιο εύκολο ο άνθρωπος να εξουσιάζει ζώα παρά ανθρώπους.¹⁵⁹ Για να εξηγήσει τη δυσκολία αυτού του εγχειρήματος, δηλαδή της διοίκησης των ανθρώπων, χρησιμοποιεί παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο.¹⁶⁰ Ο Ξενοφών, λοιπόν, στην εισαγωγή ασχολείται με τον τρόπο που ο Κύρος έφτασε στο σημείο να ξέρει να διοικεί και πώς κατάφερε να ξεπεράσει τα προβλήματα της πολιτικής αστάθειας. Η λύση αυτού είναι ότι η διοίκηση δεν είναι δύσκολη εφόσον αυτός που κυβερνάει ασκεί το έργο του με γνώση (1.1.3).¹⁶¹

Ωστόσο, από αρκετούς μελετητές τίθεται το ερώτημα, γιατί ο Ξενοφών επιλέγει να παρουσιάσει έναν Πέρση βασιλιά ως ιδεατό, διδακτικό μοντέλο. Η Gera¹⁶² θεωρεί πώς ο Κύρος και τα κατορθώματά του ήταν ευρέως γνωστά στους Έλληνες κατά την περίοδο της ζωής του συγγραφέα, κι αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό από τις αναφορές του Κύρου σε έργα μεγάλων στοχαστών, όπως του τραγικού ποιητή Αισχύλου (*Πέρσαι*, στ. 767-772). Επίσης, σε περίοπτη θέση εμφανίζεται ο Κύρος και στο έργο του Ηροδότου και του Κτησία. Επιπροσθέτως, η Gera σχολιάζει πώς οι Έλληνες του τετάρτου αιώνα π.Χ. ήταν γοητευμένοι από τα περσικά ζητήματα και ο Ξενοφών ήταν

¹⁵⁶ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.1.4: «Καί γάρ τοι τοσοῦτον διήνεγκε τῶν ἄλλων βασιλέων, καί τῶν πατρίους ἀρχάς παρειληφότων καί τῶν δι' ἑαυτῶν κτησαμένων».

¹⁵⁷ ὁ.π., 1.1.5: «Ἡμεῖς μὲν δὴ ὡς ἄξιον ὄντα θαυμάζεσθαι τοῦτον τόν ἄνδρα ἐσκεψάμεθα τίς ποτ' ὦν γενεάν καί ποίαν τινά φύσιν ἔχων καί ποία τινί παιδευθεῖς παιδεία τοσοῦτον διήνεγκε εἰς τό ἄρχειν ἀνθρώπων».

¹⁵⁸ Ambler, W. (2001), σ. 1.

¹⁵⁹ ὁ.π., 1.1.3: «ὡς ἀνθρώπων πεφυκότι πάντων τῶν ἄλλων ῥᾶον εἴη ζῴων ἢ ἀνθρώπων ἄρχειν».

¹⁶⁰ Whidden, C. (2008), σ. 225. Αντίστοιχη αναλογία συναντάμε και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, 343b-344c. Βλ. ακόμη Tatum, J. (1989), σ. 64.

¹⁶¹ Ο Τοο σημειώνει ότι η γνώση είναι αναγκαία για τη διοίκηση και όχι η δύναμη. Βλ. Τοο, Y. L. (1998), σ. 283.

¹⁶² Gera, D. (1993), σ. 7-8. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Higgins, W. E. (1977), σ. 44.

γνώστης των περσικών τρόπων. Από την άλλη η Due¹⁶³ θεωρεί πως ένα κίνητρο που ώθησε τον συγγραφέα να παρουσιάσει τον Κύρο ως ιδεατό ηγέτη είναι ορισμένα χαρακτηριστικά που διέθετε και εξαιτίας των οποίων ξεχώριζε. Αυτά ήταν κυρίως η καλοσύνη και η ανεκτικότητα, χαρακτηριστικά που τον βοήθησαν να κατακτήσει τα έθνη. Ακόμα, προσθέτει πως μία άλλη πρόθεση του συγγραφέα είναι να ξαναενώσει τους Έλληνες να πολεμήσουν κατά των Περσών. Η Due αναφέρει ότι θα μπορούσαμε να δούμε το έργο ως μία ιστορική αλληγορία, όπου ο Κύρος και οι Πέρσες είναι ο Αγησίλαος και οι Σπαρτιάτες. Αν δούλευαν σκληρά οι Έλληνες, τότε η Περσία γι' αυτούς θα ήταν μια εύκολη λεία. Και ο Christensen¹⁶⁴ εκφράζει παρόμοια άποψη. Επιπλέον, ο Hirsch¹⁶⁵ ερευνά το λόγο για τον οποίο ο Ξενοφών έχει επιλέξει έναν Πέρση βασιλιά ως ιδανικό, και συνάμα τα περσικά μοντέλα εκπαίδευσης, ηθικής, ηγεσίας και διαχείρισης για να εκφράσει τις ιδέες του. Θεωρεί πως με αυτόν τον τρόπο ο Ξενοφών εκφράζει τη σκέψη του, το πως δηλαδή μπορεί κάποιος να διοικεί τους ανθρώπους όχι μιας πόλης αλλά μιας αυτοκρατορίας. Μάλιστα ο Hirsch προσθέτει πως μερικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι ο Ξενοφών ήταν βαθύτατα συνταραγμένος με τη μεταβλητότητα της πολιτικής κατάστασης της πόλης του και λόγω αυτής της κατάστασης παρακινήθηκε να γράψει αυτό το έργο που αφορά τη διακυβέρνηση. Τέλος, ο Κύρος για τις αρετές του και τα κατορθώματά του επαινέθηκε από πολλούς συγγραφείς, όπως από τον Αισχύλο, τον Ηρόδοτο, τον Αντισθένη, τον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη.

Ο Κύρος ήταν ο γενάρχης και δημιουργός της μοναδικής υπερδύναμης του κλασσικού κόσμου πριν από τον Αλέξανδρο. Επομένως, ο Ξενοφών όταν επιλέγει να “κατασκευάσει” τον δικό του Κύρο, τον Πέρση δηλαδή ηγεμόνα, ο οποίος επιτυγχάνει μόνο επειδή μετέχει ελληνικών αρετών και παιδείας, οικειοποιείται για λογαριασμό των Ελλήνων την ηγεμονία στον πολιτισμό και καταφεύγει σ' ένα πείραμα: τι θα μπορούσε να συμβεί εάν ο ελληνισμός ενωνόταν υπό την σιδηρά χείρα ενός στρατηλάτη.

¹⁶³. Due, B. (1989), σ. 23.

¹⁶⁴. Christensen, P. (2006), σ. 54.

¹⁶⁵. Hirsch, W. S. (1985), σ. 63-64.

2.3 Οι άνθρωποι που περιβάλλουν τον Κύρο

Στο παρόν κεφάλαιο στόχος μας είναι να καταδείξουμε τη συμπεριφορά του Κύρου απέναντι στους ακόλουθούς του, τους φίλους, την οικογένειά του, αλλά και απέναντι στους άλλους λαούς, ώστε να παρουσιάσουμε τον χαρακτήρα του και τις ιδιαίτερες ικανότητες μέσα από τις συναναστροφές του.

Ο Ξενοφών για να δημιουργήσει τον ιδανικό ηγέτη επιστρατεύει μια μεγάλη ομάδα προσώπων που θα τον βοηθήσει να επιτύχει το στόχο του. Έτσι, στο έργο του καλεί όλα αυτά τα πρόσωπα να διαδραματίσουν το καθένα ξεχωριστά το ρόλο τους. Αυτοί οι χαρακτήρες άλλοτε έχουν σχεδιαστεί εξ ολοκλήρου από τον συγγραφέα, που υιοθετεί πολλές φορές γνωστούς σε αυτόν χαρακτήρες αλλά όχι στους αναγνώστες, και άλλοτε συμπεριλαμβάνει πραγματικές ιστορικές προσωπικότητες, όπως τον Κύρο, τον Κροίσο και τον Αστυάγη.¹⁶⁶

Ωστόσο, αν και στο έργο εμφανίζονται πολλά πρόσωπα, λίγα είναι εκείνα που διαδραματίζουν ενεργό ρόλο. Η Due¹⁶⁷ διακρίνει τρεις ομάδες ανθρώπων που περιβάλλουν τον Κύρο, που δεν είναι άλλοι από τους Πέρσες, τους Μήδους και τους συμμάχους. Από τους Πέρσες αυτοί που ξεχωρίζουν είναι ο Χρυσάντας, ο Υστάσπας, ο Φεραύλας, από τους Μήδους ο Αράσπας και ο Αρτάβαζος και τέλος από τους συμμάχους ηγετικοί χαρακτήρες είναι ο Γοβρύας, ο Γαδάτας, ο Τιγράνης, η Πάνθεια και ο Αβραδάτας. Επίσης, προσθέτει άλλες δύο ξεχωριστές ομάδες, που είναι η οικογένεια και οι εχθροί του.

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε επιλεκτικά με κάποια σημαίνοντα πρόσωπα που περιέβαλαν τον Κύρο και σύναψαν στένες σχέσεις φιλίας και εμπιστοσύνης.

¹⁶⁶. Tatum, J. (1989), σ. 68.

¹⁶⁷. Due, B. (1989), σ. 53-54.

2.3.1 Η οικογένεια του Κύρου

Θα ξεκινήσουμε την παρουσίασή μας με τον *οἶκον* του Κύρου, όπως έχει κάνει και ο Ξενοφώντας στην αρχή του έργου του με το συλλογισμό για τα πολιτεύματα και την επέκταση της σκέψης του στη διοίκηση του *οἴκου*.¹⁶⁸ Η αλλαγή από τη δημόσια στην ιδιωτική σφαίρα, όπως σχολιάζει ο Tatum,¹⁶⁹ είναι τυπική της διάταξης του Ξενοφώντα για να ανιχνεύσει την αλληλοσύνδεση ανάμεσα στα δύο, τη δημόσια και την ιδιωτική ζωή (*πόλις, οἶκος*), που οργανώνονται σύμφωνα με τις ίδιες αρχές.¹⁷⁰

Ομοίως και ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η πολιτική ζωή και η πολιτική συζήτηση δε θα μπορούσαν να ειδωθούν παρά μόνο αν συνδυάζονται με τον *οἶκον*. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα από την *Οδύσσεια* του Ομήρου, τον *οἶκο* του Κύκλωπα, μιας ξεχωριστής κοινωνίας, που είναι απομονωμένη από τις άλλες ανθρώπινες κοινωνίες. Με αυτό το παράδειγμα αναπαριστά την πρώτη οικία, η οποία προηγείται της *κόμης* και της *πόλεως* (Αριστ. *Πολιτικά* 1253a28). Η πόλη-κράτος είναι, κατά τον Αριστοτέλη, μία κοινότητα ανώτερη από όλες τις άλλες, καθώς είναι το τελικό στάδιο της ολοκλήρωσης των κοινωνιών, είναι το *τέλος* και γι' αυτό εξασφαλίζει την αυτάρκεια και το *εὖ ζῆν*. Οι πρώτες μορφές κοινωνικής οργάνωσης είναι η οικία, δηλαδή η οικογένεια και η *κόμη*, δηλαδή ο συνοικισμός, που προήλθε από την ένωση πολλών οικιών. Εδώ βέβαια υπάρχει μια διαφορετική αντίληψη του Ξενοφώντα, ως προς την ιεράρχηση αυτών των κοινωνικών οντοτήτων. Ο Ξενοφών, λοιπόν, θεωρεί τον *οἶκον* ως το πιο σημαντικό και χρήσιμο παράδειγμα για την πολιτεία και για τη διακυβέρνηση. Το δικό του μοντέλο είναι ο ελληνικός *οἶκος*, που συμπεριλαμβάνει δούλους και ελεύθερους άνδρες που υποτάσσονται στον επικεφαλής της οικογένειας. Μάλιστα παραβάλλει τον ηγέτη με τον πατέρα. Ο άξιος ηγέτης οφείλει να είναι υπεύθυνος απέναντι στα μέλη της κοινότητας, όπως ο πατέρας απέναντι στα μέλη του *οἴκου*.¹⁷¹

Ο *οἶκος* του Κύρου απαρτίζεται από τον πατέρα του, τον Καμβύση, τη μητέρα του, τη Μανδάνη, του παππού του, τον Αστυάγη, το θείο του, τον Κυαζάρη και τους

¹⁶⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.1.1.

¹⁶⁹. Tatum, J. (1989), σ. 59.

¹⁷⁰. *ό.π.*, σ. 191.

¹⁷¹. Βλ. Τοο, Y. L. (1998), σ. 301, ο οποίος παρατηρεί πώς ο Ξενοφών παραβάλλει σε πολλά σημεία τον Πέρση βασιλιά με τον «πατέρα» και τους πολίτες με τα «παιδιά» του. Ο Κύρος ξαναδημιουργεί τον Πέρση «πατέρα» ως μια φιγούρα που όχι μόνο *ἄρχει* αλλά και κυριαρχεί. Με αυτό τον τρόπο ακυρώνεται το οιδιπόδειο σύμπλεγμα ανάμεσα στον πατέρα και τον γιο.

δύο γιούς του, τον Καμβύση και τον Κυαζάρη. Η σύζυγος του Κύρου αναφέρεται ελάχιστα και δε φαίνεται να διαδραματίζει καμία σημαντική λειτουργία στο έργο.

Η μητέρα του, Μανδάνη, εμφανίζεται στο πρώτο βιβλίο (1.3.15-18) να συνομιλεί με το γιο της χωρίς ωστόσο να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Αυτή εμφανίζεται ως μεσολαβητής ανάμεσα στον Κύρο και τον παππού του.¹⁷² Ο Κύρος μόλις έχει δεχτεί την πρόσκληση να παραμείνει κοντά στον παππού του στη Μηδία μετά την αναχώρηση της μητέρας του στην Περσία και η Μανδάνη επιθυμεί να προβάλει τις συνέπειες της μακροχρόνιας παραμονής του στον τόπο καταγωγής της. Με ερωτήσεις που του απευθύνει προσπαθεί να τον μεταπείσει, παρ' όλα αυτά ο Κύρος εμμένει στην αρχική του θέση με το επιχείρημα πώς επιθυμεί να μάθει την ιππική τέχνη, καθώς στην Περσία δεν είναι αναπτυγμένη (1.1.3). Η Μανδάνη όμως ανησυχεί για τον δωδεκάχρονο τότε Κύρο, μήπως δε μάθει σωστά τη δικαιοσύνη,¹⁷³ καθώς εκεί δεν υπάρχουν δάσκαλοι για να του διδάξουν τη δικαιοσύνη. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειώσουμε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα της Περσίας στόχευε στην υπακοή στο νόμο,¹⁷⁴ γι' αυτό το λόγο και τα παιδιά αποστέλλονταν στα περσικά σχολεία για να διδαχτούν τη δικαιοσύνη (1.2.6). Η πρώτη παρατήρηση που κάνει εδώ ο Ξενοφών είναι πώς οι νόμοι και το σύστημα εκπαίδευσης στόχευαν στο κοινό καλό. Οι νέοι ενεργούσαν πάντοτε με γνώμονα το κοινό καλό και θεωρείτο επαίσχυντη πράξη, αν ενεργούσαν με ιδιοτελή συμφέροντα. Οι Πέρσες επέμεναν σε ένα αυστηρό πρότυπο ηθικής που ήταν εξίσου δεσμευτικό για όλους.¹⁷⁵ Εξαιτίας αυτού του αυστηρού περσικού συστήματος δικαιολογούνται και οι φόβοι της μητέρας του Κύρου.

Ο Κύρος, ωστόσο, σίγουρος πώς κατέχει το αίσθημα του δικαίου διαβεβαιώνει με ένα παράδειγμα τη μητέρα του ότι είναι αρκετά έμπειρος στη δικαιοσύνη, και μάλιστα τόσο πολύ που στο παρελθόν επιλέχθηκε από τον δάσκαλό του να κρίνει δύο παιδιά, από τα οποία το ένα είχε αρπάξει το χιτώνα του άλλου (1.3.15-17). Βέβαια, τιμωρήθηκε για την ετυμηγορία του, λόγω του ότι έκρινε βάσει του τι ταιριάζει και

¹⁷². Due, B. (1989), σ. 54.

¹⁷³. Η Gray σημειώνει ότι ο Κύρος διδάχτηκε τη βασική δικαιοσύνη από την υπακοή του περσικού εκπαιδευτικού συστήματος (1.2.2-14), από τη συζήτηση που είχε με τον πατέρα του, Καμβύση (1.6) καθώς και από τη συζήτησή του με τον Τιγράνη (3.1.14-30). Τέλος, όταν ο ίδιος παρέχει συμβουλές στον εαυτό του και στους άλλους, κλείνει με το δικό του προσωπικό παράδειγμα δικαιοσύνης (8.1.21-39). Βλ. Gray, J. V. (2011), σ. 20.

¹⁷⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.2.2, 1.3.18.

¹⁷⁵. ό.π., 1.2.6-8. Ο David Konstan παρατηρεί πώς οι Πέρσες απεχθάνονταν την αχαριστία, επειδή αυτό οδηγούσε στην παραμέληση των θεών, της χώρας, των κηδεμόνων και των φίλων. Ακόμη, ο Rasmussen πιο επικριτικός σχολιάζει ότι γείρονται διάφορα ερωτήματα σχετικά με τη δέσμευση των Περσών για το κοινό καλό, αφού δεν είναι απολύτως σαφές αν η περσική ιδέα της «αγνής» δικαιοσύνης δεν αποτελεί παρά μια μερική και αδύναμη συμφιλίωση μεταξύ του κοινού καλού και των μεμονωμένων πολιτών. Βλ. Konstan, D. (1997), σ. 58 και Rasmussen, J. P. (2009), σ. 11.

δεν έκρινε σε ποιόν από τους δύο ανήκει ο χιτώνας.¹⁷⁶ Ο Κύρος είναι πρόθυμος να ζητά συμβουλές από τον παππού του για θέματα δικαιοσύνης, αλλά οι μηδικές αρχές διαφέρουν αρκετά από τις περσικές αρχές της δικαιοσύνης. Στη Μηδία ο Αστυάγης είναι αυτός που ορίζει το δίκαιο, καθώς θεωρεί τον εαυτό του κύριο όσων ζουν στη Μηδία, ενώ στην Περσία «τό ἴσον ἔχειν δίκαιον νομίζεται»¹⁷⁷ και «τό μὲν νόμιμον δίκαιον εἶναι, τό δέ ἄνομον βίαιον».¹⁷⁸ Ο Καμβύσης είναι ένας «συνταγματικός μονάρχης», όπως παρατηρεί η Gera,¹⁷⁹ και εκτελεί όσα έχουν οριστεί από το κράτος με βάση το νόμο, ενώ ο Αστυάγης είναι ένας τύραννος που εξουσιάζει με βάση τη θέλησή του.

Σε κανένα άλλο κεφάλαιο δεν εμφανίζεται η μητέρα του Κύρου, παρά μόνο στο κεφάλαιο αυτό που λειτουργεί ως ένα είδος «περσικής συνείδησης» υπενθυμίζοντας στον Κύρο τις ρίζες του, ενώ ασκεί φοβερή κριτική στον πατέρα της.¹⁸⁰ Από τις πρώτες της λέξεις (1.3.2) παρατηρεί πώς η μηδική πολυτέλεια δεν είναι καθόλου προτιμότερη από την περσική αυστηρότητα. Ο Κύρος αρχικά ενθουσιάζεται από την εμφάνιση του παππού του¹⁸¹ και τον αποκαλεί ως τον πιο ωραίο (*κάλλιστον*)¹⁸² από όσους Μήδους έχει δει. Ο Αστυάγης από την πλευρά του, για να τον ευχαριστήσει, οργάνωσε ένα πολυτελές συμπόσιο και ο Κύρος απορεί με τις τόσες γεύσεις που είχε να επιλέξει και με εύλογη απορία απευθύνεται στον παππού του και του λέει: «Ὡ πάππε, ὅσα πράγματα ἔχεις ἐν τῷ δείπνῳ, εἰ ἀνάγκη σοι ἐπί πάντα τά λεκάρια ταῦτα

¹⁷⁶. Ο Nadon υποστηρίζει πώς μπορούμε να καταλάβουμε τη βίαιη αντίδραση του δασκάλου, καθώς έχουμε στο μυαλό μας ότι η εκπαίδευση στην Περσία περιορίζεται αποκλειστικά στους πλούσιους. Εδώ ο Κύρος έκανε την αναδιανομή των χιτώνων με βάση τι ταιριάζει και όχι σε ποιόν ανήκει. Σε μια βασιλευόμενη χώρα, όπως η Περσία, οι πολίτες της θα πρέπει να ασκούνται στην αρετή. Για να επιτευχθεί αυτό χρειάζονται τα προαπαιτούμενα για την καλλιέργεια και την άσκησή τους σε αυτή. Η εκπαίδευση απαιτεί ένα ικανοποιητικό ποσοστό άνεσης και πλούτου. Γι' αυτό θα μπορούσαμε να καταλάβουμε τη «νομιμότητα» της απόφασης του Κύρου. Όμως κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποβεί καταστρεπτικό για την κοινωνία. Η απόφαση θα πρέπει να λαμβάνεται πάντα με βάση τους νόμους. Βλ. Nadon, C. (2001), σ. 48-49.

¹⁷⁷. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.3.18.

¹⁷⁸. ό.π., 1.3.17.

¹⁷⁹. Gera, D. (1993), σ. 75.

¹⁸⁰. ό.π., σ. 76.

¹⁸¹. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.3.3: «ὁ δὲ Κύρος ἄτε παῖς ὢν καὶ φιλόκαλος καὶ φιλότιμος ἤδετο τῇ στολῇ καὶ ἵππεύειν μανθάνων ὑπερέχαιρεν».

¹⁸². Για το επίθετο *κάλλιστος* ο Τοο σημειώνει πώς εκτός από τον Αστυάγη χαρακτηρίζεται στο έργο με το ίδιο επίθετο η Πάνθεια και ο Σακάς. Οι δύο αυτές προσωπικότητες είναι δευτερεύουσες από τον Μήδο τύραννο, Αστυάγη. Επίσης, ο Tatum επισημαίνει ότι ο Κύρος καταφέρνει με ιδιοφυή τρόπο να ξεφύγει από την ερώτηση-παγίδα της μητέρας του (1.3.2: «*πότερος καλλίων αὐτῷ δοκεῖ εἶναι, ὁ πατήρ ἢ οὗτος*»), καθώς αν απαντούσε με τους δικούς της όρους, ήταν δυνατόν να χαλάσει την πρώτη ευχάριστη συνάντηση που είχε με τον παππού του. Ο Κύρος κερδίζει τον έλεγχο με τη μετατόπιση από το συγκριτικό βαθμό (*καλλίων*) στον υπερθετικό βαθμό (*κάλλιστος*) και μαθαίνει πώς οι άνθρωποι μπορούν να πουν ένα πράγμα σε πρώτο επίπεδο και σε άλλο επίπεδο να έχει διαφορετική σημασία και σκοπό. Βλ. Τοο, Y. L. (1998), σ. 289-290 και Tatum, J. (1989), σ. 100.

διατείνειν τὰς χεῖρας καὶ ἀπογεύεσθαι τούτων τῶν παντοδαπῶν βρωμάτων».¹⁸³ Η Μανδάνη παρεμβαίνει φοβούμενη μήπως εξαγριωθεί ο «τυραννικός» πατέρας της.¹⁸⁴ Επιπροσθέτως, η Μανδάνη επαινεί τον Καμβύση για τη χρηστή διοίκηση και έμμεσα αποδοκιμάζει τον πατέρα της χρησιμοποιώντας την έκφραση «τό τυραννικόν» προκειμένου να χαρακτηρίσει τον Αστυάγη και την εξουσία του. Ολόκληρη αυτή η συζήτηση της Μανδάνης με τον Κύρο έχει καθαρά διδακτικό χαρακτήρα. Η Μανδάνη δεν παρουσιάζεται ξανά στα επόμενα βιβλία της *Κύρου Παιδείας*, παρά μόνο όταν στο όγδοο βιβλίο πληροφορούμαστε το θάνατό της.¹⁸⁵

Η Μανδάνη, λοιπόν, χρησιμοποιήθηκε από τον Ξενοφώντα για να διασαφηνίσει το είδος της παιδείας, την οποία είχε λάβει ο Κύρος στην Περσία, όσον αφορά στους νόμους και τη δικαιοσύνη: μιας παιδείας που συντέλεσε στην απόρριψη της μηδικής πολυτέλειας, η οποία φθείρει τη συνείδηση και ευτελίζει την προσωπικότητα. Το περσικό εκπαιδευτικό σύστημα κυρίως στόχευε στο κοινό καλό της Περσίας (1.2.2). Με παρόμοιο τρόπο και ο Κύρος διδάχτηκε αυτή τη βασική περσική αρχή, τη φροντίδα για το κοινό καλό, και την επέκτεινε διεθνώς πέρα από τα σύνορα της Περσίας στην προσπάθειά του να αναμορφώσει τον κόσμο και να δημιουργήσει μια αυτοκρατορία που θα προβλέπει τις ανάγκες των πολιτών της.¹⁸⁶

Ένα άλλο οικογενειακό πρόσωπο είναι ο Αστυάγης, ο παππούς του Κύρου, ο οποίος εμφανίζεται κι αυτός μόνο στο πρώτο βιβλίο του έργου, αλλά διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο, καθώς μεταδίδει στον εγγονό του την αγάπη της ιππικής τέχνης και τις συνήθειες των Μήδων, τις οποίες αυτός αργότερα θα τις υιοθετήσει ως αρχηγός.¹⁸⁷ Ο Κύρος χωρίς καμία δυσκολία κέρδισε τη συμπάθεια του παππού του, πράγμα που δείχνει με την αγκαλιά του («εὐθύς οἷα δὴ παῖς φύσει φιλόστοργος ὦν ἠσπάζετό τε αὐτόν ὥσπερ ἄν εἴ τις πάλαι συντεθραμμένος καὶ πάλαι φιλῶν ἀσπάζοιτο»). Στη συνέχεια ο παππούς του θέλησε να τον περιποιηθεί στοργικά (1.3.2) και να του προσφέρει τις υπηρεσίες του προσεκτικά (1.3.12, 4.2). Γι' αυτό το τραπέζι που του παρέθεσε περιείχε πλήθος κρεάτων, τα οποία όμως ο Κύρος είχε την επιθυμία να τα μοιράσει στους υπηρέτες του παππού του για τις υπηρεσίες που του πρόσφεραν προκειμένου να τους ευχαριστήσει. Αυτή τη συμπεριφορά ο Κύρος αποκλείεται να την διδάχτηκε στην Περσία, αλλά φαίνεται ίσως ότι πρόκειται για

¹⁸³ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.3.4.

¹⁸⁴ Gera, D. (1993), σ. 77.

¹⁸⁵ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.7.1.

¹⁸⁶ Whidden, C. (2007), σ. 542.

¹⁸⁷ ό.π., σ. 542.

επινόησή του.¹⁸⁸ Με αυτό τον τρόπο ο Κύρος τιμά και δείχνει σεβασμό σε όσους του πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους. Ωστόσο, αρνείται να χαρίσει κρέατα στον οιοχόο του παππού του, τον Σακά, γιατί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κύρος, *πολλάκις γάρ με πρὸς τὸν πάππον ἐπιθυμοῦντα προσδραμεῖν οὗτος ὁ μιαρῶτατος ἀποκωλύει* (1.3.11). Ο Ξενοφών περιγράφει τη μεγάλη προθυμία του Κύρου να εξυπηρετήσει τον παππού του και τους φίλους του, καθώς επίσης και την ομιλητικότητα του Κύρου για να εστιάσει στη σημασία αφενός της παρεχόμενης εκπαίδευσης που έλαβε στην Περσία και αφετέρου στην εκ φύσεως φιλομάθεια που διέθετε.¹⁸⁹

Η παραμονή του Κύρου κοντά στον παππού του είχε πολλά οφέλη, επειδή ο Κύρος απέκτησε πολλούς Μήδους φίλους, οι οποίοι, κάθε φορά που οι γονείς των νεαρών φίλων του Κύρου χρειάζονταν κάτι, έβαζαν τον Κύρο να μεσολαβήσει για να το αποκτήσουν. Ο Ξενοφών με δύο επεισόδια στη Μηδία αποκαλύπτει τον χαρακτήρα του Κύρου, αλλά και την αγάπη του για τη νίκη και τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά του, ώστε να εκμεταλλεύεται τις επιθυμίες των ακολούθων για τιμή και ανταμοιβή. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο επεισόδιο, το οποίο λαμβάνει χώρα στη Μηδία, είναι η πρώτη περιπέτειά του στο κυνήγι.¹⁹⁰ Ο Αστυάγης, αφού υποσχέθηκε στο μικρό Κύρο ότι θα χρησιμοποιεί τα άλογά του (1.3.14) και για εξάσκηση μέσα στο βασιλικό κήπο θα χρησιμοποιεί όλα τα ζώα που βρίσκονται εκεί, τον έπεισε να παραμείνει μαζί του. Ο Κύρος ζήτησε εν συνεχεία από τον παππού του να του δώσει την ευκαιρία να επιδοθεί σε κυνήγια έξω από το βασιλικό κήπο, όπου όμως δεν μπόρεσε να ελέγξει την επιθυμία του για το κυνήγι των ζώων, με αποτέλεσμα να θανατώσει ένα ελάφι που έθεσε σε κίνδυνο την ίδια του τη ζωή. Έπειτα σκοτώνει ένα αγριογούρουνο που καταφθάνει και αυτό απειλητικό. Αυτή ήταν η θηρευτική δραστηριότητα του Κύρου. Το δεύτερο επεισόδιο σχετίζεται με τη συμμετοχή του σε πολεμικές δραστηριότητες (1.4.21). Ο ίδιος ορίζει το σχέδιο¹⁹¹ για να επιτεθούν οι Μήδοι στο γιο του βασιλιά των Ασσυρίων που βγήκε για κυνήγι στην περιοχή των Μήδων. Αυτό το επεισόδιο

¹⁸⁸. Reisert, J. (2009), σ. 300-301.

¹⁸⁹. Η Due σημειώνει ότι ο Ξενοφών δίνει ιδιαίτερη σημασία στα επίκτητα χαρακτηριστικά, χωρίς ωστόσο να αγνοεί τα φυσικά χαρίσματα (*γενεά, φύσις, παιδεία*-Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.1.6). Βλ. Due, B. (1989), σ. 149.

¹⁹⁰. Ο Τοο παρατηρεί ότι το κυνήγι έχει παιδαγωγικό ρόλο, καθώς προσφέρει στον επερχόμενο βασιλιά την ευκαιρία να εξασκηθεί και να αποκτήσει πρακτική εμπειρία για τον πόλεμο. Βλ. Τοο, Y. L. (1998), σ. 292.

¹⁹¹. Η Gera σχολιάζει το γεγονός ότι ο Κύρος καταστρώνει ένα σχέδιο και οι συστράτηγί του τον βοηθούν στην πραγμάτωση αυτού. Συχνά ο Κύρος απορρίπτει τους συμβούλους και η «σωστή» άποψη διατυπώνεται από αυτόν. Όλοι οι υπόλοιποι δηλώνουν την προθυμία να υπακούσουν στις εντολές του αρχηγού τους. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 282 και Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.1.10-13, 4.2.38-47, 4.3.3-23, 7.5.71-8.

του δίνει το έναυσμα για την ανάδειξη των πολεμικών ικανοτήτων του.

Ο Ξενοφών εστιάζει στην παιδική ηλικία του Κύρου, κάτι που δεν ήταν σύνηθες στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία,¹⁹² αν εξαιρέσουμε την αναφορά του Ομήρου με την περίφημη περιγραφή του μικρού Αστυάνακτα στην Ζ' ραψωδία της *Ιλιάδας*.¹⁹³ Σε αυτή την ενότητα της παραμονής του Κύρου απεικονίζεται ως στοργικός, αγνός, ειλικρινής και ομιλητικός. Επιπλέον, ο Κύρος ξεχωρίζει για τη φιλανθρωπία του και αυτό φαίνεται από τις σχέσεις που ανέπτυξε με τον παππού του και με τους συμπαίκτες του στη Μηδία.¹⁹⁴ Ο Κύρος δείχνει την αμέριστη αγάπη στον παππού του και τον θαυμασμό του προς αυτόν ήδη από την πρώτη συνάντησή τους. Στο σημείο αυτό ο Ξενοφών αποδίδει στον Κύρο το χαρακτηριστικό του *πολυλογωτέρου*, όχι του θρασύ, και τον παρουσιάζει αγνό και στοργικό (*«ἀλλ' ὥσπερ γάρ ἐν σώματι, ὅσοι νέοι ὄντες μέγεθος ἔλαβον, ὅμως ἐμφαίνεται τό νεαρόν αὐτοῖς, ὃ κατηγορεῖ τὴν ὀλιγοετίαν, οὕτω καὶ Κύρου ἐκ τῆς πολυλογίας οὐ θράσος διεφαίνετο, ἀλλ' ἀπλότης καὶ φιλοστοργία, ὥστ' ἐπεθύμει ἄν τις ἔτι πλείω αὐτοῦ ἀκούειν ἢ σιωπῶντι παρεῖναι»*) (1.4.3). Καθώς ο Κύρος ωριμάζει γίνεται ολιγομίλητος και αναπτύσσει το αίσθημα της *αἰδοῦς* (1.4.4).¹⁹⁵ Ακόμη, η μηδική πολυτέλεια επηρεάζει βαθύτατα την προσωπικότητα του Κύρου κι αυτό φαίνεται στο τελευταίο βιβλίο της *Κύρου Παιδείας*. Ο Κύρος πίστευε πώς θα πρέπει να διαφέρουν αυτοί που εξουσιάζουν από αυτούς που εξουσιάζονται, δηλαδή να είναι καλύτεροι αλλά και να γοητεύουν.¹⁹⁶ Για να το επιτύχει αυτό σχεδιάζει υποδήματα που θα τους δείχνουν ψηλότερους από ότι είναι πραγματικά και καθιερώνει τη βαφή των ματιών τους προκειμένου να φαίνονται πιο επιβλητικοί και πιο γοητευτικοί.¹⁹⁷ Παρατηρούμε, λοιπόν, πώς μετά τη νίκη του Κύρου στη Βαβυλώνα επιλέγει ο ίδιος να αλλάξει το ντύσιμο και να ακολουθήσει τις συνήθειες του παππού του.¹⁹⁸ Θεωρεί πώς η ομορφιά θα συμβάλλει στην απόκρυψη των ελαττωμάτων του και θα τον βοηθήσει να επιβληθεί ευκολότερα στους άλλους. Επομένως, ο Κύρος επηρεάστηκε βαθύτατα από τον τρόπο ζωής του παππού του.

Ένας άλλος σημαντικός χαρακτήρας της οικογένειας του Κύρου είναι ο πατέρας

¹⁹². Due, B. (1989), σ. 152.

¹⁹³. Μαρωνίτης, Δ. Ν. (2009), στ. 390 κ.ε.

¹⁹⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.4.1: *«ὁ δὲ Κύρος, ὃ,τι δέοιντο αὐτοῦ οἱ παῖδες, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ φιλοτιμίαν περὶ παντός ἐποιεῖτο διαπράττεσθαι»*.

¹⁹⁵. Για τις ηλικιακές μεταβολές βλ. Due, B. (1989), σ. 154.

¹⁹⁶. Ο Τοο παρατηρεῖ ότι ο ρηματικός τύπος *καταγοητεύω* καταδεικνύει την επιρροή από το στερεότυπο της κλασικής ρητορικής, που είχε ως στόχο να γοητεύσει και να παρασύρει το κοινό του. Επίσης, συμπληρώνει πώς ο Κύρος δημιουργεί ένα «πάνοπλο» σύστημα, το οποίο βασίζεται στην εποπτεία παρά στην άμεση βία ή δύναμη. Βλ. Τοο, Y. L. (1998), σ. 295, 297.

¹⁹⁷. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.1.40-41.

¹⁹⁸. ό.π., 1.3.2, 8.1.40.

του, ο Καμβύσης, ο οποίος εμφανίζεται σε αρκετά βιβλία του έργου.¹⁹⁹ Ξεκινώντας από την πρώτη συνομιλία μεταξύ πατέρα και γιού, ο Καμβύσης συμβουλεύει τον Κύρο πριν από την πρώτη του στρατιωτική εμπειρία κατά των Ασσυρίων (1.6.2-2.1.1).²⁰⁰ Ο Κύρος τότε ήταν νέος και άπειρος και χρειαζόταν φυσικά συμβουλές από έναν άνδρα μεγαλύτερο και πεπειραμένο.

Ο διάλογος παρατηρούμε πώς ανοίγει και κλείνει με τα θρησκευτικά ζητήματα (1.6.2-6,44-46). Το θέμα της πίστης ενισχύεται με τους ευνοϊκούς οίωνους που στάλθηκαν από τους θεούς προς τον Κύρο. Σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο «*έγένοντο, λέγονται, άστραπαί καί βρονταί αύτῶ αἴσιοι γενέσθαι*»²⁰¹ και στο τέλος ένας αετός πέταξε κατά τη διάβαση των συνόρων της Περσίας για να φτάσουν στη Μηδία.²⁰² Ο Καμβύσης ξεκινάει το λόγο του υπενθυμίζοντας στο γιο του τον τρόπο που του δίδαξε να ερμηνεύει τα θεϊκά σημάδια για να μην εξαρτάται από τους μάντεις («*μη επί μάντεσιν εἴης*»)²⁰³. Είναι επίσης πιθανόν ο Ξενοφών να υπαινίσσεται εδώ την ατιμία των προφητών και η φράση αυτή να αποτελεί μια νύξη του συγγραφέα για την προσωπική του εμπειρία με τον αναξιόπιστο προφήτη Σιληνό.²⁰⁴ Επιπροσθέτως, ο Καμβύσης επισημαίνει στον Κύρο ότι ως διάδοχός του στο θρόνο θα πρέπει να είναι γνώστης των σημαδιών που στέλνονται από τους θεούς και να προσφέρει θυσίες σε αυτούς.²⁰⁵ Η Gera εδώ εντοπίζει σπαρτιατική επιρροή, λόγω του ότι και στη Σπάρτη ο βασιλιάς ήταν επικεφαλής για όλες τις θυσίες κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων.²⁰⁶ Ολοκληρώνοντας τις συμβουλές-προτροπές ο Καμβύσης τονίζει στον Κύρο «*τά μέγιστα· παρά γάρ ιερά καί οίωνούς μήτε σ αυτῶ μηδέποτε μήτε στρατιᾶ κινδυνεύσης, κατανοῶν ὡς ἄνθρωποι μὲν αἰροῦνται πράξεις εικάζοντες, εἰδότες δέ οὐδέν ἀπό ποίας ἔσται αὐτοῖς τά ἀγαθά*».²⁰⁷ Και συνεχίζει: «*Θεοί δέ, ὧ παῖ, αἰεὶ ὄντες πάντα ἴσασι τά τε γεγενημένα καί τά ὄντα καί ὅ τι ἐξ ἑκάστου αὐτῶν ἀποβήσεται, καί τῶν συμβουλευομένων ἀνθρώπων οἷς ἂν ἴλωφ ὧσι, προσημαίνουσιν ἅ τε χρή ποιεῖν καί ἅ οὐ χρή*».²⁰⁸ Παρατηρούμε πώς ο Ξενοφών πιστεύει ότι οι θεοί επιλεκτικά στέλνουν

¹⁹⁹. Παραθέτω τα βιβλία: 1, 4, 8.

²⁰⁰. Η Gera σχολιάζοντας το χωρίο αυτό επισημαίνει ότι οι διδακτικές μέθοδοι του Καμβύση μοιάζουν πολύ με τις μεθόδους που χρησιμοποίησε ο Σωκράτης στα *Απομνημονεύματα*. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 50.

²⁰¹. Ξενοφ., *Κύρον Παιδεία*, 1.6.1.

²⁰². ὁ.π., 2.1.1.

²⁰³. ὁ.π., 1.6.2.

²⁰⁴. Την άποψη αυτή υποστηρίζει η Gera. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 55.

²⁰⁵. Ξενοφ., *Κύρον Παιδεία*, 8.5.22.

²⁰⁶. Gera, D. (1993), σ. 55, υποσημ. 112.

²⁰⁷. Ξενοφ., *Κύρον Παιδεία*, 1.6.44.

²⁰⁸. ὁ.π., 1.6.46.

τους οιωνούς τους και μέσα από τον Καμβύση του δίνεται η δυνατότητα να εκφράζει τις πεποιθήσεις του σε θέματα θεολογικής φύσεως.

Ο Κύρος ακολουθεί ρητά όλες τις συμβουλές του πατέρα του στα θρησκευτικά ζητήματα, καθώς προσφέρει τακτικά θυσίες στους θεούς πριν από κάποια σημαντική στρατιωτική επιχείρηση και μοιράζει τα λάφυρα της νίκης.²⁰⁹

Το άλλο θέμα που αναπτύσσεται από τον Καμβύση είναι μαθήματα για την τέχνη της στρατιωτικής διοίκησης, ένα ζήτημα αρκετά απαιτητικό,²¹⁰ όπως ο Ξενοφών ανέφερε στην εισαγωγή του (1.1.1). Τον διδάσκει πώς να διοικήσει το ανθρώπινο γένος και να καταστεί ιδεατός ηγέτης. Όλη την εισαγωγή του έργου τη διατρέχει το θέμα της υπακοής και της φυσικής διάπλασης των στρατιωτών.²¹¹ Ο Καμβύσης υπογραμμίζει την εθελούσια υπακοή, αφού η υποχρεωτική υπακοή δεν είναι αρκετή. Αν ο αρχηγός εμφανίζεται πιο σοφός από το στράτευμα, τότε συνειδητά οι στρατιώτες του θα θελήσουν να τον ακολουθήσουν. Επιπλέον, ο αρχηγός οφείλει να είναι ευεργέτης τους, με σκοπό να κερδίσει την αγάπη τους. Θεωρεί ακόμη ότι ο καλός στρατηγός είναι αυτός που λαμβάνει πρόνοια και διακρίνεται για την αγάπη και την εργατικότητα του. Για να αποδείξει μάλιστα πόσο σημαντικό είναι να φροντίζει ο Κύρος το στρατό του, του φέρνει ένα παράδειγμα (1.6.9). Επίσης, η σίτιση του στρατού είναι ακόμα ένας από τους σημαντικούς παράγοντες για την επιτυχή έκβαση της αποστολής. Έπειτα ο Καμβύσης δίνει μία σειρά από πρακτικές συμβουλές για τη χρηστή στρατιωτική διοίκηση και μάλιστα όλες αυτές οι συμβουλές δίνονται με τη μορφή των ερωταποκρίσεων, οι οποίες μας παραπέμπουν στον σωκρατικό *έλεγχο*,²¹² καθώς με ερωτήσεις που μοιάζουν απλοϊκές, οδηγεί τον Κύρο να καταλάβει ότι δεν ήταν ικανός να διοικήσει μόνο με τα έμφυτα χαρίσματα που διέθετε, αλλά και να φτάσει σε *άπορίαν*, δηλαδή αμηχανία. Έτσι, ο Καμβύσης είναι έτοιμος να του παρουσιάσει τις διδακτικές του μεθόδους παίρνοντας αφορμή από το περιστατικό με έναν δάσκαλο που είχε προσλάβει για να διδάξει στο μικρό Κύρο τη στρατηγική. Όταν λοιπόν ήρθε η ώρα να τον πληρώσει, κατάλαβε πώς δεν είχε καταφέρει να διδάξει στο γιο του την τέχνη αυτή.²¹³

²⁰⁹ Για σχετικά χωρία, βλ. Gera, D. (1993), σ. 58, υποσημ. 122.

²¹⁰ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.8: «*ὑπερμέγεθος εἶναι ἔργον τὸ καλῶς ἄρχειν*».

²¹¹ Gera, D. (1993), σ. 59.

²¹² *ὁ.π.*, σ. 60.

²¹³ Το παράδειγμα αυτό με την αμειβόμενη παρεχόμενη εκπαίδευση μάς παραπέμπει στον πλατωνικό διάλογο *Ευθύδημο* (271d, 273c), όπου ο Σωκράτης ελέγχει τα σοφιστικά τεχνάσματα των αντιπάλων του, του Ευθύδημου και του Διονυσόδωρου, οι οποίοι ξεκίνησαν τη σταδιοδρομία τους με το να δίνουν συμβουλές στους νέους και εν συνεχεία δίδασκαν με αμοιβή. Η υπόθεση και των δύο ιστοριών, του Καμβύση και του Σωκράτη, φαίνεται να αφορά περισσότερο αθηναϊκές παρά

Έπειτα ο Καμβύσης θεωρεί απαραίτητο ο αρχηγός να φροντίζει για το αν έχουν λάβει τα απαραίτητα εφόδια οι στρατιώτες,²¹⁴ να μεριμνά για την υγεία τους, τη σωματική τους δύναμη μέσα από τις πολεμικές τέχνες και να τους εκπαιδεύσει με τέτοιο τρόπο ώστε ο αρχηγός να τους εμπνέει προθυμία για μάχη αλλά και πειθαρχία στις εντολές του. Ξεκινά με την υγεία και την ευημερία του στρατού. Ο Κύρος αναφέρει στον πατέρα του, ότι διόρισε «πάνυ ἱκανούς τὴν ἰατρικὴν τέχνην»²¹⁵ για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο στράτευμά του, και ο Καμβύσης επισημαίνει πώς αυτό που προέχει είναι η υγιεινή του στρατοπέδου για να μην αρρωσταίνουν οι στρατιώτες. Ο Καμβύσης δηλαδή του λέει να επιλέγει να στρατοπεδεύει σε περιοχές, που είναι καθαρές και όχι νοσηρές. Κριτήριο για αυτή την επιλογή θα αποτελούν τα σώματα και τα χρώματα των κατοίκων.²¹⁶ Έπειτα για να διατηρούνται οι πολεμιστές σε καλή φυσική κατάσταση θα πρέπει να τους επιβραβεύει και να τους ενθαρρύνει με επαίνους, ενώ είναι απαραίτητο να εμφυσά στους στρατιώτες προσδοκίες.²¹⁷ Ωστόσο, παρατηρεί πώς είναι αρκετά δύσκολο να τους επιβάλλει ένας νεότερος άνδρας υπακοή, γι' αυτό ο Καμβύσης μελετά ένα σύστημα ανταμοιβής²¹⁸ και τιμωρίας ως τον καλύτερο τρόπο πειθαρχίας, όχι αναγκαστικής αλλά εθελούσιας.²¹⁹ Το στράτευμα θα υπακούει όταν είναι σίγουρο πώς ο αρχηγός ενεργεί για το συμφέρον του, με ανάλογο τρόπο και ο ασθενής ακούει με προσοχή τον ιατρό του και το πλήρωμα του πλοίου αντίστοιχα τον καπετάνιο του (1.6.21).²²⁰

Στη συνέχεια, ο Κύρος αναρωτιέται για το ποιός είναι ο καλύτερος τρόπος για να αποκτήσει καλή φήμη και πώς να είναι πιο συνετός από τους στρατιώτες του.²²¹ Φυσικά ο Καμβύσης του απάντησε ότι ο καλύτερος τρόπος είναι να είναι πράγματι συνετός και κατ' επέκταση σοφός. Ο Πέρσης βασιλιάς για ακόμη μια φορά επιστρατεύει ένα πλήθος παραδειγμάτων προκειμένου να διασαφηνίσει τη θέση

σπαρτιατικές επιρροές, διότι μέσα στην *Κύρου Παιδεία*, όπου γίνεται αναφορά στο περσικό εκπαιδευτικό σύστημα, δε γίνεται πουθενά λόγος για αμειβόμενη παρεχόμενη εκπαίδευση. Γι' αυτό το λόγο η Gera θεωρεί ότι αυτή η σκηνή είναι σκηνοθετημένη από τον Ξενοφώντα. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 61-62.

²¹⁴ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.10: «ἂν ἔχῃσι τὰ δέοντα οἱ στρατιῶται ὑπηρετήσουσί σοι».

²¹⁵ ὁ.π., 1.6.15.

²¹⁶ Σύμφωνα με την Gera η αναφορά του Κύρου «περὶ τῶν νοσηρῶν χωρίων καὶ περὶ τῶν ὑγιεινῶν» φαίνεται να είναι επιρροή από την πραγματεία του Ιπποκράτη. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 65.

²¹⁷ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.19: «προθυμίαν ἐμβαλεῖν στρατιώταις».

²¹⁸ Ο Reiser αναφέρεται και στις αρνητικές επιπτώσεις αυτού του συστήματος ανταμοιβής, καθώς υπονομεύει τον χαρακτήρα επαινώντας τον με υλικά αγαθά. Βλ. Reiser, J. (2009), σ. 308.

²¹⁹ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.21: «τό ἐκόντας πείθεσθαι».

²²⁰ Κατά την Gera αυτή η αναλογία με τις οδηγίες του γιατρού και του καπετάνιου αποτελεί έναν υπαινιγμό του Ξενοφώντα για τον Σωκράτη. Για την ανάλυση αυτού του θέματος βλ. Gera, D. (1993), σ. 66.

²²¹ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.22.

του.²²² Έτσι του εξηγεί ότι, εάν θέλει να φαίνεται καλός γεωργός ή ιππέας ή γιατρός ή αυλητής, ενώ δεν είναι, θα χρησιμοποιήσει πολλές ραδιουργίες αλλά στο τέλος θα αποκαλυφθεί και θα φανεί *άλαζών*. Επομένως, για να θεωρείται κατά τον Καμβύση κάποιος συνετός, θα πρέπει να μάθει όσο γίνεται περισσότερα, ενώ τα απρόβλεπτα θα τα μάθει από τους θεούς. Ωστόσο, για να είναι καλός αρχηγός οφείλει να εξασκείται στην απάτη μόνο με τους εχθρούς και όχι με τους φίλους. Η εξαπάτηση λειτουργεί ως μια διχοτόμηση ανάμεσα στο *είναι* και στο *φαίνεσθαι*.²²³ Η επόμενη συμβουλή αφορά τις φυσικές αντοχές και την καρτερικότητα που θα πρέπει να δείχνει ο στρατηγός απέναντι στις έντονες καιρικές συνθήκες. Τέλος, ο Καμβύσης θεωρεί χρήσιμο να αναφέρει άλλα τέσσερα πεδία που χρειάζονται προσοχή, για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς και να διδαχθεί συνολικά την τέχνη του πολέμου. Αρχικά, πρέπει να είναι *επίβουλος*, να κρύβει τη σκέψη του, και δολερός και απατεώνας και κλέπτης και άρπαγας (1.6.26). Στο άκουσμα αυτών των λόγων ο Κύρος ξαφνιάστηκε και χρησιμοποίησε την έκφραση «ὦ Ἡράκλεις οἶόν σύ λέγεις, ὦ πάτερ, δεῖν ἄνδρα με γενέσθαι;».²²⁴ Ο Καμβύσης του απαντά ότι για να το πετύχει αυτό πρέπει να είναι πολύ δίκαιος και πάντα νόμιμος. Ο Κύρος συνεχίζει να είναι προβληματισμένος, επειδή, όταν ήταν παιδιά, τους δίδασκαν τα αντίθετα. Ο Καμβύσης του επισημαίνει όσον αφορά στους φίλους και τους εχθρούς πώς θα πρέπει να τηρεί τους κανόνες με τους φίλους και να βλάπτει κρυφά τους εχθρούς. Και αυτός είναι ο λόγος που διδάσκεται το κυνήγι των ζώων, για να μπορούν δηλαδή να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς. Τα παιδιά λοιπόν από μικρή ηλικία διδάσκονται τις απαραίτητες δεξιότητες του πολέμου και αυτό λειτουργεί ως ένα είδος «παραπλάνησης».²²⁵ Σε αυτό το σημείο ο Κύρος εκφράζει την απορία του, γιατί αυτή η διάκριση ανάμεσα στους φίλους και τους εχθρούς δε γίνεται από την αρχή της εκπαίδευσής τους (1.6.30). Έτσι, ο Καμβύσης αναγκάζεται να αφηγηθεί μια ιστορία για ένα πρώην δάσκαλο (1.6.31-32). Αναφέρει λοιπόν κάνοντας μια αναδρομή πώς υπήρχε παλιά δάσκαλος στην Περσία, ο οποίος δίδασκε στους νέους *τήν δικαιοσύνην* (1.6.31), δηλαδή τους δίδασκε να μην εξαπατούν, να μην ψεύδονται, να μην συκοφαντούν, αλλά και το πώς οφείλουν να συμπεριφέρονται στους φίλους και πώς στους εχθρούς. Ο Ξενοφών εδώ προσπαθεί με

²²². Πρόκειται για τους *ἐπακτικούς λόγους*, όπως τους ονομάζει ο Αριστοτέλης. Η μέθοδος αυτή είναι σοκρατική, όπου με παραδείγματα παρμένα από την καθημερινότητα επιδιώκεται η εξαγωγή καθολικών ορισμών.

²²³. Too, Y. L. (1998), σ. 293.

²²⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.28.

²²⁵. Nadon, C. (1996), σ. 369.

Ἕλληνες δασκάλους να εξηγήσει το θέμα της δικαιοσύνης.²²⁶ Στη συνέχεια, παρέχει στο γιο του μερικές συμβουλές για το πώς θα κερδίσει τον εχθρό που υπερέχει. Πρέπει, λοιπόν, να μην χρησιμοποιεί τις ίδιες τεχνικές, αλλά να εφευρίσκει νέους τρόπους.²²⁷

Ο Καμβύσης αναφέρεται πάλι από τον Ξενοφώντα στο τέταρτο βιβλίο.²²⁸ Ο Κύρος, ενώ έχει τελειώσει επιτυχώς την πρώτη του μάχη, στέλνει τους ομότιμους του για ενισχύσεις στην Περσία. Στο λόγο του ο Κύρος προς τους ομότιμους του τους παρακινεί να συμβουλευτούν τον Καμβύση για κάθε τι που αφορά τους θεούς. Και στο όγδοο βιβλίο, όταν ο Κναξάρης προσφέρει τη θυγατέρα του ως νύφη και ουσιαστικά το βασίλειό του, ο Κύρος εκτιμά την πρόταση του Κναξάρη αλλά επιφυλάσσεται και επιθυμεί να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση των γονέων του. Αργότερα, μετά την κατάκτηση της Βαβυλώνας, ο Καμβύσης εκφωνεί ένα λόγο (8.5.22) στην ομήγυρη των Περσών επισήμων χαρίζοντας στον Κύρο τη διαδοχή του θρόνου· έτσι μετά το γάμο του ηγείται του περσο-μηδικού κράτους που έχει προσαρτήσει κάποιες ασσυριακές περιοχές.

Τέλος, από τη μελέτη του διαλόγου του Καμβύση με τον Κύρο παρατηρούμε τα εξής: Πρώτον, ο διάλογος διαγράφει έναν πλήρη κύκλο και από πλευράς περιεχομένου αλλά και από πλευράς δομής. Ο διάλογος αρχίζει και κλείνει με θρησκευτικά ζητήματα, με τη σημασία της ευσεβείας, την προσφορά θυσιών και την ερμηνεία των οίωνων (1.6.1-2, 1.6.25-27). Το μέρος αυτό του λόγου είναι πολύ χρήσιμο, καθώς ο Καμβύσης μάς μεταφέρει ένα πλήθος γνώσεων πάνω σε ζητήματα στρατιωτικής φύσεως.²²⁹ Σε όλον αυτόν τον διάλογο γνωρίσαμε ποιά καθήκοντα πρέπει να έχει ο αρχηγός και με ποιόν τρόπο θα κερδίσει την αφοσίωση των ανδρών του.²³⁰ Εκεί ο Καμβύσης υπογραμμίζει ως σημαντικές αρετές την εγκράτεια και τη

²²⁶. Το θέμα της δικαιοσύνης εμφανίζεται στον *Γοργία* (456d-e), στον *Ευθύδημο* (277d) και στην *Πολιτεία* (331c) του Πλάτωνα. Για περισσότερες αναφορές βλ. Gera, D. (1993), σ. 68-70 και Tuplin, C. (2007), σ. 28.

²²⁷. Ξενοφ., *Κύρον Παιδεία*, 1.6.38.

²²⁸. ό.π., 4.5.17: «...καί νομίμως ποιούην ἂν τά μὲν πρός τούς θεούς τόν πατέρα ἐρώτα, τά δε πρός τό κοινόν τάς ἀρχάς».

²²⁹. Η Due αναφέρει την άποψη της Breitenbach, η οποία θεωρεί το μέρος της συζήτησης του Καμβύση με τον Κύρο «στρατιωτικό εγχειρίδιο». Ωστόσο, η ίδια συμπληρώνει και το ηθικό μέρος της συζήτησης. Η συζήτηση αναφέρεται σε θρησκευτικά αλλά και σε ηθικά ζητήματα, που οφείλει να έχει αναπτύξει ο ιδεατός αρχηγός, όπως τις στρατιωτικές φιλοδοξίες. Ακόμη, πρέπει να ασχολείται με τη διαχείριση και τις πολιτικές φιλοδοξίες. Μάλιστα παρατηρεί πώς η συζήτηση αυτή πραγματικά προοικονομεί όλα τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν. Βλ. Due, B. (1989), σ. 72.

²³⁰. Ξενοφ., *Κύρον Παιδεία*, 1.6.25: «Λέγεις σύ, ὦ πάτερ, ὡς καί καρτερώτερον δεῖ πρός πάντα τόν ἄρχοντα τῶν ἀρχομένων εἶναι». Ο Καμβύσης συμφωνεί: «θάρρει μέντοι τοῦτο, ὦ παῖ· εὖ γάρ ἴσθι ὅτι τῶν ὁμοίων σωματῶν οἱ αὐτοῖ πόνοι οὐχ ὁμοίως ἄπτονται ἄρχοντός τε ἀνδρός καί ἰδιώτου, ἀλλ' ἐπικουφίζει τι ἢ τιμή τούς πόρους τῶν ἄρχοντι καί αὐτό τό εἶδέναι ὅτι οὐ λανθάνει ὃ τι ἂν ποιῆ».

φιλοτιμία του αρχηγού. Μέσα από τον μακροσκελή του διάλογο με το γιο του αναδεικνύεται σοφός και ευσυνείδητος πατέρας, έμπειρος από τις δοκιμασίες της ζωής, ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με τον νεαρό Κύρο, που είναι ευδιάθετος, ανυπόμονος, δίχως εμπειρίες. Ο Ξενοφών δίνει έμφαση στον ασκητικό τρόπο ζωής του αρχηγού και στην καλή σωματική του διάπλαση, χαρακτηριστικά που μας παραπέμπουν στον σπαρτιατικό τρόπο ζωής.²³¹ Η συζήτηση αυτή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στις αποφάσεις του Κύρου στην μετέπειτα στρατιωτική του πορεία. Δεύτερον, ο Καμβύσης δίνει έμφαση σε δύο ηγετικά προσόντα, τα οποία πρέπει να κοσμούν τον ιδεατό αρχηγό και δεν είναι άλλα από την *πρόνοια* και την *φιλοτιμία*. Στην αρχή και στο τέλος του λόγου του ασχολείται με πρακτικά περισσότερα ζητήματα, ενώ στη μέση του λόγου με θέματα ηθικά. Αρχικά, κάνει αναφορά σε θέματα εφοδιασμού του στρατού και έπειτα σε θέματα υγείας και φυσικής αγωγής. Στα μέσα του λόγου του αναφέρει πώς θα εμπνεύσει ζήλο και προθυμία στο στράτευμα²³² και πώς θα εξασφαλίσει την αφοσίωση και την υπακοή του.²³³ Στο τέλος, επιστρέφει κάνοντας λόγο για πιο πρακτικά ζητήματα και τακτικές, τα *μηχανήματα*.²³⁴

Ο Καμβύσης επίσης εμφανίζεται στο πρώτο βιβλίο, πριν από την πρώτη του εκστρατεία, στο τέταρτο, εφόσον έχει λήξει η εκστρατεία και στο τελευταίο βιβλίο. Η επιστροφή του Καμβύση στο τελευταίο βιβλίο εξυπηρετεί περισσότερο ένα συμβολικό σκοπό παρά ένα πρακτικό. Ο Tatum²³⁵ παρατηρεί ότι είναι αξιοσημείωτη η επιστροφή του Καμβύση, καθώς βοηθά αφηγηματικά να εξηγήσουμε το ρόλο που διαδραματίζει στην υπόθεση. Προκειμένου να εξηγήσει αυτή τη θέση, συνδέει ετυμολογικά τη λέξη παιδί²³⁶ με τη λέξη παιδεία. Ο Κύρος ως παιδί συνεχίζει να υπόκειται στην παιδεία του πατέρα του. Η εκπαίδευση του Κύρου και η ταυτότητά του ως ατόμου εξαρτάται από αυτό το δεσμό. Όταν ο Καμβύσης, λοιπόν, επιστρέφει στην αφήγηση, αντιλαμβανόμαστε πώς αυτός ο δεσμός είναι τόσο ισχυρός όσο ποτέ άλλοτε.

Αν μάλιστα προβούμε στη σύγκριση του διαλόγου του Καμβύση με τον Κύρο και του Κύρου με τα παιδιά του, συμπεραίνουμε τα εξής: ο Καμβύσης από τη μία μίλησε ελεύθερα σε προσωπικό επίπεδο στο γιο του μεταλαμπαδεύοντάς του γνώσεις ικανές

²³¹. Due, B. (1989), σ. 228.

²³². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.19.

²³³. ό.π., 1.6.20-25.

²³⁴. ό.π., 1.6.26-43.

²³⁵. Tatum, J. (1989), σ. 78-80.

²³⁶. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.5.22: «ὦ Κῦρε, παῖς ἐμός εἶ».

για να αντιμετωπίσει τις δυσχέρειες της διαχείρισης της εξουσίας. Από την άλλη, ο Κύρος λίγο πριν πεθάνει εκφώνησε ένα λόγο δημόσια απευθυνόμενος στα παιδιά του.²³⁷ Ο Reisert τη διαφορά ανάμεσα στον προσωπικό λόγο του Καμβύση και το δημόσιο λόγο του Κύρου τη συνδέει με τη διαδοχή του θρόνου, αφού ο Καμβύσης ήταν νόμιμος άρχοντας της περσικής βασιλείας και δε φοβόταν το γιο του, μήπως δηλαδή σφετεριστεί την εξουσία του, γι' αυτό το λόγο και του μίλησε σε προσωπικό επίπεδο, ενώ ο Κύρος, που ποτέ δεν είχε την ίδια ελευθερία, φοβόταν μήπως τον εκτοπίσουν οι γιοί του για να ανέβουν στο θρόνο, όπως έκανε και ο ίδιος. Αυτός ήταν και ο λόγος που μίλησε δημόσια.²³⁸

Άλλο σημαντικό μέλος της οικογένειας είναι ο θεός του Κύρου, ο Κυαζάρης. Ο Κυαζάρης εμφανίζεται σε αρκετά σημεία στο έργο. Η Due²³⁹ έχει τη γνώμη ότι αποτελεί κατασκευάσμα του Ξενοφώντα, για να υπάρχει ο αντίλογος στον Κύρο, καθώς είναι το μόνο μέλος που δεν αποτελεί ιστορικό χαρακτήρα. Ο Ηρόδοτος (1.107) αναφέρει πώς έχει ένα γιο ο Αστυάγης αλλά έχει πάρει το όνομα του πατέρα του. Εδώ το πρόσωπο αυτό βοηθά να αναπτυχθεί σταδιακά η φιλονικία ανάμεσα στους δύο αυτούς ανόμοιους χαρακτήρες.²⁴⁰

Ο Κυαζάρης παρουσιάζεται στην αρχή από το συγγραφέα χωρίς όνομα, απλά με το χαρακτηρισμό «αδερφός της Μανδάνης». Με το όνομά του παρουσιάζεται, όταν ο Ξενοφώντας αναφέρει την πρώτη εμπειρία του Κύρου στο κυνήγι.²⁴¹ Σε αυτό το απόσπασμα αναφέρεται τρεις φορές ως «θεῖος»²⁴² και παρακολουθεί τη θηρευτική δραστηριότητα του Κύρου. Ωστόσο, ενώ τον αποδοκίμασε για το παράτολμο κυνήγι του, θαύμασε τις ικανότητές του και στο τέλος με ειρωνικό τρόπο απευθύνθηκε σε αυτόν λέγοντας: «Ποίει ὅπως βούλει· σύ γάρ νῦν γε ἡμῶν ἔοικας βασιλεύς εἶναι».²⁴³ Ακολούθως, ο Κύρος συλλαμβάνει ένα έξυπνο σχέδιο κάτω από την πίεση του στρατού των Ασσυρίων, οι οποίοι εισέβαλαν στη χώρα των Μήδων και τη λεηλατούσαν. Ο Κυαζάρης ακολούθησε τον Κύρο στην απόφασή του («μέντοι

²³⁷. Ο Reisert αποκαλεί το λόγο αυτό «προπαγάνδα» και μάλιστα τη χαρακτηρίζει ανεπιτυχή. Βλ. Reisert, J. (2011), σ. 309.

²³⁸. Την ίδια άποψη εκφράζει και η Gera. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 125.

²³⁹. Due, B. (1989), σ. 55.

²⁴⁰. ὁ.π.

²⁴¹. Η Due θεωρεί ότι ο λόγος της καθυστέρησης της ονομαστικής παρουσίασης του Κυαζάρη είναι πώς στο πρώτο μέρος ο συγγραφέας τον παρουσιάζει ατομικά, ως πρόσωπο πολύ διαφορετικό από τον Κύρο και, πιθανόν, εκεί να οφείλεται η μικρή ζήλεια. Βλ. Due, B. (1989), σ. 56.

²⁴². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.4.7-9.

²⁴³. ὁ.π., 1.4.9.

ἐφείπετο, καί οἱ ἄλλοι δέ οὐκ ἀπελείποντο»),²⁴⁴ για να αντιμετωπίσουν όλοι μαζί τον εχθρό.

Ο Κουαζάρης κάνει την εμφάνισή του και στο δεύτερο βιβλίο, όπου προσφέρει πλούσια σφάγια σε κάθε τάγμα, ενέργεια που αποδεικνύει πώς τηρεί τις συνήθειες του πατέρα του περί της αφθονίας μέσων. Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με τον ασκητικό τρόπο ζωής που ακολουθεί ο Κύρος. Στο ίδιο βιβλίο, στο τέταρτο κεφάλαιο έρχεται στον Κύρο αγγελιαφόρος σταλμένος από τον Κουαζάρη για να του αναγγείλει την έλευση επίσημης πρεσβείας από την Ινδία. Ο Κύρος ανταποκρίθηκε άμεσα στο πρόσταγμα του Κουαζάρη, γεγονός που τον ικανοποίησε, όμως τον εξαργίωσε ο απλός τρόπος εμφάνισης του Κύρου.²⁴⁵ Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις που έκανε με τους Ινδούς και η ιδέα που τους πρότεινε σχετικά με τα ζητήματα που αφορούσαν τις σχέσεις τους με τους Ασσυρίους έκαναν τον Κύρο να ξεχωρίσει για την οξυδέρκειά του.²⁴⁶ Αργότερα, ο Κύρος προτείνει στον Κουαζάρη να εκστρατεύσει εναντίον των Αρμενίων για να εξασφαλίσει χρήματα και τα αναγκαία στο στράτευμά του, επειδή οι Αρμένιοι αρνούνται να εκτελέσουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στον Κουαζάρη. Αυτό το γεγονός έχει ως αποτέλεσμα ο Κύρος να καταστρώσει ένα σχέδιο εισβολής στην Αρμενία με το πρόσχημα ότι επιθυμεί να κάνει μια θηρευτική επιχείρηση.

Από τις κινήσεις και τις προτάσεις του καθενός προσώπου διαγράφεται και ο χαρακτήρας του. Από τη μία πλευρά ο Κύρος εμφανίζεται εφευρετικός και δραστήριος, από την άλλη πλευρά ο Κουαζάρης αδρανής και παθητικός. Παρατηρούμε ότι συμφωνούν στα περισσότερα θέματα με εξαίρεση βέβαια τη διαφωνία τους για τον τόπο διεξαγωγής της πρώτης μάχης αλλά και τον τρόπο εμφάνισής τους. Ο Κύρος επιλέγει την περσική απλότητα ενώ ο Κουαζάρης τη μηδική πολυτέλεια.

Στο τέταρτο βιβλίο η κρίση ανάμεσα στα δύο πρόσωπα βαθαίνει. Μετά τις επιτυχίες του Κύρου στη χώρα των Ασσυρίων ο Κουαζάρης τον συμβουλεύει να μην είναι άπληστος και να απολαύσει τα κεκτημένα.²⁴⁷ Ο Κουαζάρης συνιστά *έγκράτεια* και *σωφροσύνη*. Παρ' όλα αυτά, ο Κύρος, αν και ο Κουαζάρης αρνείται να του προσφέρει βοήθεια παραχωρώντας του το πεζικό των Μήδων, συνεχίζει τις επιθέσεις κατά των Ασσυρίων και ο Κουαζάρης, αφού έχει σχεδόν παραμεριστεί, βλέπει με

²⁴⁴ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.4.20.

²⁴⁵ ό.π., 2.4.5: «Ὁ Κουαζάρης τῶ μὲν τάχει ἤσθη, τῇ δὲ φανυλότητι τῆς στολῆς ἠχθέσθη».

²⁴⁶ ό.π.: «εἴ τί φησὶν ὑφ' ἡμῶν ἀδικεῖσθαι ὁ Ἀσσύριος, αἰρεῖσθαι αὐτὸν τὸν Ἰνδῶν βασιλέα δικαστὴν. Οἱ μὲν δὴ ταῦτα ἀκούσαντες ὄχοντο».

²⁴⁷ ό.π., 4.1.13: «Καὶ ὁ Κουαζάρης ἅμα μὲν ὅτι ἐκεῖνοι ἤρχον τοῦ λόγου, ὥσπερ ὑπεφθόνει ἅμα δ' ἴσως καλῶς ἔχειν ἐδόκει αὐτῷ μὴ πάλιν κινδυνεύειν· καὶ γὰρ αὐτὸς τε περὶ εὐθυμίαν ἐτίγγανεν ὧν καὶ τῶν ἄλλων Μήδων ἑώρα πολλοὺς τὸ αὐτὸ ποιοῦντας».

φθόνο τις επιτυχίες του Κύρου. Η φιλονικία ανάμεσά τους περιγράφεται στο τέταρτο βιβλίο (4.5.8 κ.ε.).

Ο Κύρος έχει κατορθώσει να επιβληθεί στους αιχμαλώτους με αυστηρά μέτρα ενώ ο Κυαξάρης δυσανασχετεί από την εγκατάλειψή του από τους Μήδους και θεωρεί υπαίτιο τον Κύρο. Του στέλνει, λοιπόν, μια επιστολή για να τον κατηγορήσει, αναφέροντας χαρακτηριστικά *«ὥσπερ λέγεται ὡμός εἶναι καὶ ἀγνώμων»*, και να ανακαλέσει τους Μήδους, οι οποίοι τον είχαν ακολουθήσει εθελούσια.²⁴⁸ Ο θυμός του μάλιστα οξύνεται περισσότερο, όταν μαθαίνει πώς οι Υρκάνιοι εμπιστεύονται και αυτοί και ακολουθούν τον Κύρο.²⁴⁹ Η αντίδραση του Κύρου είναι άμεση και φαίνεται από τα ακόλουθα λόγια: *«σύ μὲν οὖν εὐρών σκηνήν δός αὐτῷ ὅπου κάλλιστα διάζει πάντα τὰ δέοντα ἔχων· ἐγὼ δ' αὖ πειράσομαι αὐτῷ ἔργον τι προστάζει ὅπερ αὐτός ἤδιον πράξει ἢ ἄπεισι»*.²⁵⁰ Μαζί με το καθησυχαστικό γράμμα του ο Κύρος στέλνει στον Κυαξάρη και λάφυρα,²⁵¹ ενώ οι συνοδοί του με χιουμοριστική διάθεση λένε στον Κύρο ότι θα πρέπει να του ξεχωρίσουν και γυναίκες.²⁵² Πιθανόν αυτό το αστείο να τονίζει την ανάγκη του για πολυτέλεια και τη θηλυπρεπή φύση του.²⁵³ Μετά τα δώρα που έλαβε ο Κυαξάρης συμφιλιώνεται με τον Κύρο και ο καθένας ηγείται του στρατεύματος (*«...ὥστε τὸν Κυαξάρην μεταγιγνώσκειν ὡς οὔτε ὁ Κῦρος ἀφίστη αὐτούς ἀπ' αὐτοῦ οὔθ' οἱ Μῆδοι ἦττον τι αὐτῷ προσεῖχον τὸν νοῦν ἢ καὶ πρόσθεν»*).²⁵⁴

Στο υπόλοιπο μέρος του έργου δεν παρατηρείται κάτι το ξεχωριστό για τον Κυαξάρη παρά μόνο η εμμονή του στα φανταχτερά ρούχα και η τάση του για φαγητό. Ο Ξενοφών δεν είχε σκοπό να παρουσιάσει μια ιστορική περιγραφή, αλλά να μεταδώσει ένα ηθικό μάθημα.²⁵⁵ Ο Κυαξάρης δεν εμφανίζεται καθόλου στα επόμενα βιβλία, όπου περιγράφεται η εκστρατεία στη Βαβυλώνα, μιας και δε λαμβάνει καθόλου μέρος και η νίκη ανήκει αποκλειστικά στον Κύρο. Τέλος, εμφανίζεται στο τελευταίο βιβλίο της *Κύρου Παιδείας* για να προσφέρει την κόρη του για νύφη στον Κύρο.

²⁴⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 4.5.12: *«...καὶ πολλῆ σπουδῇ μᾶλλον ἔπεμπεν ἐπὶ τοὺς Μῆδους, ὡς ψιλώσωσιν αὐτόν, καὶ ἰσχυρότερον ἔτι ἢ πρόσθεν τοῖς Μῆδοις ἀπειλῶν ἀπεκάλει, καὶ τῷ πεμπομένῳ δέ ἠπέλει, εἰ μὴ ἰσχυρῶς ταῦτα ἀπαγγέλλοι»*. Η Due σχολιάζει ότι η συμπεριφορά του Κυαξάρη είναι καθαρά τυραννική. Βλ. Due, B. (1989), σ. 58.

²⁴⁹. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 4.4.11-12.

²⁵⁰. ὁ.π., 4.5.25.

²⁵¹. ὁ.π., 4.5.51.

²⁵². ὁ.π., 4.5.52: *«Καὶ οἱ γελάσαντες εἶπον ὅτι γυναῖκας ἐξαιρετέον εἶη»*.

²⁵³. Due, B. (1989), σ. 59.

²⁵⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 4.5.52.

²⁵⁵. Due, B. (1989), σ. 55.

Από τη μελέτη των προαναφερθέντων χωρίων διαπιστώνουμε πώς ο Κουαξάρης έχει «κατασκευαστεί» από τον Ξενοφώντα για να σκιαγραφηθεί καλύτερα η προσωπικότητα του Κύρου. Ο Ξενοφών παρουσιάζοντας στον αντίποδα του Κύρου έναν χαρακτήρα τελείως διαφορετικό σκιαγραφεί τον Κύρο. Η έριδα ανάμεσα στα δύο αυτά πρόσωπα, που αυξάνεται σταδιακά από το πρώτο κιόλα βιβλίο μέχρι και το πέμπτο, βοηθάει το συγγραφέα να παρουσιάσει τη ζωή του Κύρου από την παιδική ηλικία ως την ωριμότητά του φωτίζοντας πολλές πτυχές του χαρακτήρα του. Ο Κουαξάρης εμφανίζεται ματαιόδοξος, ηδονιστής, οξύθυμος, ανυπόμονος, ανίκανος να σκεφτεί διπλωματικά ή να ακολουθήσει μια στρατηγική, ενώ ο Κύρος ξεχωρίζει για την εγκράτειά του, την μετριοπάθειά του, τις ηγετικές ικανότητες και το αμέριστο ενδιαφέρον για το κοινό καλό.

Τέλος, ο Κύρος δέχεται την κόρη του Κουαξάρη για σύζυγό του και ο Κουαξάρης αποκτά ξανά τον πρέποντα σεβασμό και ξαναενώνεται με συγγενικούς δεσμούς με τον Κύρο. Ο γάμος αυτός επισφραγίζει την ένωση των δύο βασιλείων, των Μήδων και των Περσών.²⁵⁶

Τα υπόλοιπα πρόσωπα της οικογένειας του Κύρου και πιο συγκεκριμένα οι γιοί του είναι ένα βουβό κοινό που εξυπηρετεί την εκφώνηση του επιθανάτιου λόγου του Κύρου. Ο Κύρος στον επιθανάτιο λόγο εκπληρώνει όλες τις υποχρεώσεις του, πράγμα αναμενόμενο από έναν επικεφαλής στο σπίτι και στην αυτοκρατορία.²⁵⁷

²⁵⁶. Due, B. (1989), σ. 61-62.

²⁵⁷. Tatum, J. (1989), σ. 163.

2.3.2 Οι φίλοι του Κύρου

Μήδοι φίλοι και σύμμαχοι του Κύρου

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάζοντας τις σχέσεις του Κύρου με την οικογένειά του μπορέσαμε να παρακολουθήσουμε τα στάδια της ενηλικίωσής του και παράλληλα τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις αρετές με τις οποίες κοσμεί ο Ξενοφών τον ήρωά του σε σχέση με τους φίλους που απέκτησε στη Μηδία.

Όπως έχει προαναφερθεί η παραμονή του Κύρου στη Μηδία τον ωφέλησε, γιατί απέκτησε πολλούς φίλους. Οι φίλοι του αν και προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, αυτό που τους ένωνε ήταν ο σεβασμός και η αγάπη τους προς το πρόσωπο του βασιλιά. Σε όλο το έργο έχουμε μια πληθώρα παραδειγμάτων από πιστούς φίλους του Κύρου. Μάλιστα στον επιθανάτιο λόγο του τονίζει στους γιούς του την αξία της φιλίας και της εμπιστοσύνης.

Ο πατέρας του επιπρόσθετα με τον παραινετικό λόγο του προσπάθησε να τον μυήσει σε ένα ξεχωριστό τρόπο αντιμετώπισης των φίλων του, με απώτερο σκοπό να αποσπά από αυτούς την θεληματική υπακοή. Προτρέπει, λοιπόν, αυτόν να νοιάζεται γι' αυτούς και να φροντίζει όσους διοικεί να είναι φίλοι του και να τους ευεργετεί όσο μπορεί. Και επειδή αυτό δεν μπορεί να συμβαίνει πάντα, τότε να στέκεται δίπλα τους και στις ευχάριστες αλλά και στις δυσάρεστες στιγμές,²⁵⁸ όπως ο ίδιος συμπεριφέρθηκε σε όλη του τη ζωή παρακινούμενος από τις διδαχές του πατέρα.²⁵⁹

Ένας από τους φίλους του που εμφανίζεται σε όλο το έργο είναι ο Αρτάβαζος. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την ίδια τακτική όπως με τον Κυαξάρη, πλάθει δηλαδή έναν ακόμα χαρακτήρα για να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα του Κύρου. Όπως και στην περίπτωση του Κυαξάρη, έτσι και αυτός αρχικά εμφανίζεται δίχως όνομα και συμμετέχει αρχικά σε ένα ερωτικό επεισόδιο.²⁶⁰ Προσποιείται το συγγενή του Κύρου για να κλέψει πολλά φιλιά αποχαιρετισμού σύμφωνα με ένα έθιμο. Τη στιγμή

²⁵⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.24.

²⁵⁹. ό.π., 8.2.22. Επίσης, βλ. Gray, J. V. (2011), σ. 294-304.

²⁶⁰. ό.π., 1.4.27.

που ο Κύρος ενηλικιώνεται και είναι η ώρα να επιστρέψει στην Περσία, τον ξεπροβοδίζουν οι συγγενείς του και τον ασπάζονται. Εκείνη τη στιγμή εμφανίζεται κι ένας Μήδος και προσποιείται τον συγγενή του για να αποσπάσει κάποιους ερωτικούς ασπασμούς. Ο Κύρος αντιλαμβάνεται τη διάθεση του δήθεν συγγενή και υπόσχεται σε αυτόν μια μελλοντική συνάντηση.²⁶¹ Με μια διάθεση θυμηδίας κλείνει το τέταρτο κεφάλαιο.

Ο Ξενοφών μάς θυμίζει πάλι το περιστατικό στο τέταρτο βιβλίο: «*ἐνθα δὴ ἔτυχε παρών ὁ φήσας ποτέ συγγενῆς αὐτοῦ εἶναι καί φιληθείς*» (4.1.22). Σε αυτό το σημείο ο Κύρος έχει διαλέξει τον Αρτάβαζο ως μεσολαβητή για να πείσει τους Μήδους να τον βοηθήσουν στην καταδίωξη των εχθρών αλλά και να του αποδείξει αν ήταν ειλικρινής, όταν ισχυριζόταν ότι χαίρεται να τον βλέπει.²⁶² Ο Αρτάβαζος μιλώντας ευγενικά και όμορφα στους στρατιώτες κατόρθωσε να στρέψει όλο το στράτευμα των Μήδων με το μέρος του Κύρου και να αφήσει τον Κυαζάρη μόνο. Ο Αρτάβαζος εμφανίζεται πάλι στο πέμπτο βιβλίο. Εκεί, ο Αρτάβαζος συγκρίνει τον Κύρο με τη βασίλισσα των μελισσών για να εξάρει το χάρισμα του Κύρου να ελκύει τους στρατιώτες και με τη θέλησή τους να τον ακολουθούν, όπως οι μέλισσες υπακούουν με τη θέλησή τους στη βασίλισσα και καμία δε μένει πίσω.²⁶³

Ο Ξενοφών χρησιμοποιεί τη μεταφορά από το ζωικό βασίλειο για να περιγράψει την υπακοή των υπηκόων στο βασιλιά. Ο Whidden²⁶⁴ σημειώνει πώς ο Αρτάβαζος χωρίς ενδοιασμό μήπως προσβάλλει τον Κύρο, τον παρομοιάζει με θηλυκή βασίλισσα ενώ αυτός αναφέρεται σε αρσενικό ηγεμόνα (θα πρέπει να σημειωθεί ότι γίνεται αναφορά σε βασίλισσα επειδή στο βασίλειο των μελισσών δεν υπάρχει βασιλιάς). Πίσω από αυτή τη μεταφορά διακρίνονται δύο διαφορετικά επίπεδα. Πρώτον, ο Αρτάβαζος αποδίδει το χάρισμα του Κύρου στο ένστικτο, καθώς πολλοί από τους πιστούς ακόλουθούς του, συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού του, επιθυμούν να τον ακολουθούν κυριολεκτικά μέχρι το τέλος της γης και εύχονται να είναι για πάντα κοντά του. Δεύτερον, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, οι εγγενείς επιθυμίες του Αρτάβαζου

²⁶¹. Η Gera αυτή την ιστορία την αποκαλεί παιδικό λόγο. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 197.

²⁶². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 4.1.23: «*Νῦν δὴ σύ δηλώσεις εἰ ἀληθῆ ἔλεγες, ὅτε ἔφης ἤδεσθαι θεώμενος ἐμέ*».

²⁶³. ὁ.π., 5.1.24: «*βασιλεὺς γάρ ἔμοιγε δοκεῖς σύ φύσει πεφυκέναι οὐδὲν ἦττον ἢ ὁ ἐν τῷ σμήνῃ φόμενος τῶν μελιττῶν ἡγεμών, ἐκείνῳ τε γάρ αἱ μέλιτται ἐκοῦσαι μὲν πείθονται, ὅπου δ' ἂν μένη, οὐδεμία ἐντεῦθεν ἀπέρχεται· ἐάν δέ ποι ἐξίῃ, οὐδεμία αὐτοῦ ἀπολείπεται· οὕτω δεινός τις ἔρωσ αὐταῖς τοῦ ἄρχεσθαι ὑπ' ἐκείνου ἐγγίγνεται. Καί πρὸς σέ δέ μοι δοκοῦσι παραπλησίως πως οἱ ἄνθρωποι οὕτω διακεῖσθαι [...]. Ἐπειδὴ δ' ἐκ Περσῶν βοηθός ἡμῖν ὠρμηθῆς, σχεδόν αὖ ἑωρῶμεν τούς φίλους σου πάντας ἐθελουσίους συνεπομένους*».

²⁶⁴. Whidden, C. (2008), σ. 233-234.

πραγματικά προοικονομούν τον αποθαρρυντικό επίλογο της *Κύρου Παιδείας* και μας βοηθούν να εξηγήσουμε τη ραγδαία ηθική διαφθορά της περσικής αυτοκρατορίας, που συμβαίνει μετά το θάνατο του Κύρου. Ο Whidden σημειώνει πώς η παραβολή του Κύρου με τη βασίλισσα των μελισσών προμηνύει πολλά άσχημα για την αυτοκρατορία.

Ο Αρτάβαζος εμφανίζεται στη συνέχεια στο έκτο βιβλίο, όπου ο Ξενοφών τον παρουσιάζει ονομαστικά: «*ἐπί τούτῳ Ἀρτάβαζος ὃ ποτε φήσας εἶναι Κῦρον συγγενῆς ἔλεξε τοιάδε*». ²⁶⁵ Ο Αρτάβαζος αρχικά διαφωνεί με τον Κναξάρη για τη συνέχιση του πολέμου προκειμένου να μην επαναπαυτεί ο εχθρός. ²⁶⁶

Ο Κύρος προβαίνει στις προπαρασκευαστικές ενέργειες προτείνοντας την κατασκευή πολιορκητικών μηχανών και την ανάληψη νέων στρατιωτικών επιχειρήσεων για να μην αδρανοποιηθεί ο στρατός του, τον οποίο τοποθετεί σε ασφαλή και υγιεινά μέρη. Μάλιστα συμπληρώνει το ιππικό των Περσών με σώμα αρμάτων. Διαπιστώνουμε ότι ο Κύρος ακολουθεί πιστά όλες τις συμβουλές του πατέρα του, Καμβύση και λαμβάνει όλα τα μέτρα προφύλαξης και πρόληψης, γι' αυτό το λόγο άλλωστε και ο στρατός του επιθυμεί να μείνει στο πλευρό του και να πολεμήσει γενναία.

Ο Αρτάβαζος εμφανίζεται πάλι σε ένα ερωτικό επεισόδιο, το οποίο παρεμβάλλεται, με τον Αράσπα, όπου ο ίδιος στέλνεται για να προειδοποιήσει τον Αράσπα να μην παρενοχλεί την Πάνθεια, ²⁶⁷ τη σύζυγο του Αβραδάτα. Έπειτα, στο έβδομο βιβλίο ²⁶⁸ ο Αρτάβαζος παίρνει μέρος στο πολεμικό συμβούλιο, όπου καταστρώνεται σχέδιο πολιορκίας για την άλωση της Βαβυλώνας. Εκεί, ο Αρτάβαζος αναφέρεται emphatically στους δεσμούς φιλίας που συνέχουν το στράτευμα του Κύρου αλλά και στην αξία της παραμονής των αληθινών του φίλων στο πλευρό του. ²⁶⁹ Χωρίς καμία αμφιβολία εδώ ο Αρτάβαζος τοποθετεί την αρχή της φιλίας τους στην παιδική τους ηλικία, στο διάστημα που ο Κύρος παρέμεινε στη Μηδία. ²⁷⁰ Τέλος, στο όγδοο βιβλίο ο Αρτάβαζος εμφανίζεται αρκετές φορές. Παίρνει μέρος σε αρκετές πολεμικές επιχειρήσεις του Κύρου που διεξάγονται στη Βαβυλώνα. ²⁷¹ Επιπλέον,

²⁶⁵. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 6.1.9.

²⁶⁶. ό.π., 6.1.11.

²⁶⁷. ό.π., 6.1.34.

²⁶⁸. ό.π., 7.5.48-54.

²⁶⁹. ό.π., 7.5.54: «*Νῦν οὖν εἰ μὲν ἔσται πῆ ὅπως οἱ πλείστοι ἄξιοι γεγενημένοι πλείστον σου μέρος μεθέξομεν· εἰ δέ μή, πάλιν αὖ ἐγὼ ἐθέλω παρά σοῦ ἐξαγγέλλειν ἀπιέναι πάντας ἀπό σοῦ πλὴν ἡμῶν τῶν ἐξ ἀρχῆς φίλων*».

²⁷⁰. Nadon, C. (2001), σ. 112.

²⁷¹. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.3.25.

παρουσιάζεται να συμμετέχει στο συμπόσιο που παραθέτει ο Κύρος στα ανάκτορα της Βαβυλώνας διατυπώνοντας ένα πειρακτικό σχόλιο. Το περιστατικό συνέβη ως εξής: όταν ο Κύρος δίνει ένα φιλί στον παλιό του φίλο Χρυσάντα,²⁷² ο Αρτάβαζος ενοχλείται²⁷³ και απευθύνεται στον Κύρο με τα εξής λόγια: «*Μά Δι', ὦ Κῦρε, οὐχ ὁμοίου γε χρυσοῦ ἐμοί τε τό ἔκπωμα δέδωκας καί Χρυσάντα τό δῶρον*».²⁷⁴ Όλα αυτά τα δώρα που παραχωρούνται στους συνδαιτυμόνες του Κύρου είναι καθαρά περσική συνήθεια και όχι ελληνική.²⁷⁵ Το συμπόσιο κλείνει με τον Αρτάβαζο να εύχεται να ζήσει άλλα τριάντα χρόνια για να πάρει το υποσχεθέν από τον Κύρο φιλί.

Ερμηνεύοντας συνολικά στο έργο αυτόν τον χαρακτήρα μπορούμε να κάνουμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις. Από άποψη τεχνικής ο Αρτάβαζος χρησιμοποιείται από τον Ξενοφώντα ως μέσο ή συνδετικός κρίκος για να ενώσει τα διαφορετικά μέρη του έργου. Ο Ξενοφών από την αρχή αναφερόμενος στον Αρτάβαζο δεν αφήνει να ξεχαστεί η ιστορία του με τον Κύρο, γι' αυτό κάθε φορά που τον παρουσιάζει, μιας και στο μεγαλύτερο μέρος του έργου δεν γίνεται αναφορά με το όνομά του,²⁷⁶ επαναλαμβάνει αυτήν την ιστορία. Το πρόσωπο αυτό παίζει μια ακόμη πολύ σημαντική λειτουργία, από άποψη περιεχομένου, φωτίζει δηλαδή τις σχέσεις που αναπτύσσει ο Κύρος με τους φίλους του. Τα μικρά επεισόδια αναδεικνύουν έναν χαρισματικό ηγέτη του οποίου τα προσόντα οφείλονται περισσότερο στη φύση του παρά στην παιδεία του.²⁷⁷

Ο Κύρος επιχειρεί να εφαρμόσει όσα διδάχτηκε από τον παππού του στους φίλους του. Ο Αράσπας είναι ένας ακόμη φίλος του Κύρου, στον οποίο ο Κύρος δείχνοντας

²⁷². Η Gera σημειώνει πώς πιθανόν αυτό το ερωτικό επεισόδιο να αποτελεί μια επιρροή από το *Συμπόσιο* του Πλάτωνα (213c-d), όπου και εκεί περιγράφεται η ζήλεια του Αλκιβιάδη. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 190.

²⁷³. Ο Reisert υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο Κύρος δίνει μεγάλη βαρύτητα στην αξία της ανταμοιβής απέναντι στους βασιλικούς αξιωματούχους προσφέροντάς τους αγαθά. Ωστόσο, παρατηρεί ότι ο Κύρος υποδαυλίζει συγκρούσεις και διχονοίες ανάμεσά τους προκειμένου να μην ενωθούν και τον ανατρέψουν από το βασιλικό αξίωμα. Παρομοίως και η Gera αναφέρει χαρακτηριστικά πώς στα συμπόσια που οργανώνει ο Κύρος και μάλιστα σε αυτό το συμπόσιο, στο οποίο γιορτάζει τη νίκη του στη Βαβυλώνα, επικρατεί ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους καλεσμένους για να κερδίσουν την εύνοια του Κύρου. Το αστείο μάλιστα του Αρτάβαζου αποκαλύπτει την τάση αυτή και φορτίζει την ατμόσφαιρα της γιορτής. Βλ. Reisert, J. (2011), σ. 306 και Gera, D. (1993), σ. 132-133.

²⁷⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.4.27.

²⁷⁵. Gera, D. (1993), σ. 134.

²⁷⁶. Ο Tatum αναφέρει πώς είναι τεχνική του συγγραφέα να παρουσιάζει τα πρόσωπα που εμπλέκονται με τον Κύρο ανώνυμα, καθώς τα αναμειγνύει μέσα στην ανωνυμία τους και στο τέλος αυτός που έχει ενδιαφέρον είναι ο Κύρος. Επίσης, προσθέτει ότι χρησιμοποιεί κάθε φορά τα πρόσωπα όχι με σκοπό να μάθουμε γι' αυτά αλλά να μάθουμε πώς ο Κύρος τα χρησιμοποίησε για δικούς του σκοπούς. Βλ. Tatum, J. (1989), σ. 69.

²⁷⁷. Due, B. (1989), σ. 65.

τη γενναιοδωρία και τη φιλανθρωπία του τού προσφέρει μια μηδική στολή.²⁷⁸ Ο Κύρος μοίρασε πολλά δώρα στους συνομήλικούς του, πριν επιστρέψει στην Περσία, ως ένδειξη αγάπης.²⁷⁹ Η γενναιοδωρία του Κύρου από τη μια μεριά φωτίζει το χαρακτήρα του και από την άλλη αποκαλύπτει τη συγγραφική μέθοδο του Ξενοφώντα. Η Due²⁸⁰ παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι εκ πρώτης όψεως ως γεγονός η δωρεά της μηδικής στολής φαίνεται ασήμαντο, ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη μας πώς μετά την κατάληψη της Βαβυλώνας ο Κύρος επιλέγει μια μηδική στολή ως επίσημη για το στρατό του,²⁸¹ μπορούμε να πούμε πώς δομικά αυτό το γεγονός συνδέει όλο το έργο από την αρχή ως το τέλος.

Ο Αράσπας στη συνέχεια εμφανίζεται στο πέμπτο βιβλίο, όπου και εκεί ο Ξενοφών θα του προσδιορίσει την ταυτότητά του («...Καλέσας δέ ὁ Κῦρος Ἀράσπαν Μῆδον, ὃς ἦν αὐτῶ ἐκ παιδός ἐταῖρος, ᾧ καί τήν στολήν ἐκδύς ἔδωκε τήν Μηδικήν, ὅτε παρ' Ἀστυάγουσ εἰς Πέρσας ἀπήει, τοῦτον ἐκέλευσε διαφυλάττειν αὐτῶ τήν τε γυναῖκα καί τήν σκηνήν»).²⁸² Σε αυτό το κεφάλαιο ο συγγραφέας θα εντάξει μία συζήτηση για τον έρωτα. Ο Κύρος ανέθεσε στον παιδικό του φίλο, Αράσπα, να φυλάει την αιχμαλωτισμένη όμορφη γυναίκα του άρχοντα των Σουσών, την Πάνθεια, που του είχε δοθεί ως λάφυρο μετά τον πόλεμο. Ο νεαρός συνομιλητής του Κύρου θέλγεται από τα κάλλη της γυναίκας, τα οποία τον παγιδεύουν και παρά τη θέλησή του την ερωτεύεται.²⁸³ Ο έρωτάς του λανθάνει, όταν την περιγράφει αναλυτικά. Αυτή ξεχωρίζει για την κομψότητά της, την ευγένειά της, την εμφάνισή της και κάθε της κίνηση περιγράφεται από τον Αράσπα με ποιητική γλώσσα («Δῆλα δ' ἦν αὐτῇ καί τά δάκρυα στάζοντα», 5.1.5). Αν και η Πάνθεια σε αυτή τη σκηνή είναι ένα βουβό πρόσωπο, ωστόσο οι ενέργειές της, έτσι όπως περιγράφονται από τον Αράσπα, είναι πιο «εύλωπτες» από οποιαδήποτε λέξη.²⁸⁴ Ο Αράσπας τελειώνοντας την περιγραφή της Πάνθειας προς τον Κύρο, του αναφέρει πώς καθώς θρηνούσε η γυναίκα ξαφνικά

²⁷⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.4.26: «τέλος δέ καί ἦν εἶχε στολήν τήν Μηδικήν ἐκδύντα δοῦναί τι, δηλοῦνθ' ὅτι τοῦτον μάλιστα ἠσπάζετο».

²⁷⁹. Ο Κύρος από τη φύση του ήταν *φιλανθρωπότατος, φιλομαθέστατος* και *φιλοτιμώτατος*. Ο Ξενοφών χρησιμοποιεί το επίθετο *φιλανθρωπότατος* στην περιγραφή της σχέσης του με τους φίλους και συγγενείς του στη Μηδία.

²⁸⁰. Due, B. (1989), σ. 66.

²⁸¹. ὁ.π., 8.3.1: «πρῶτον μὲν οὖν πρό τῆς ἐξέλασεως εἰσκαλέσας πρὸς αὐτόν τούς τὰς ἀρχάς ἔχοντας Περσῶν τε καί τῶν ἄλλων συμμάχων διέδωκεν αὐτοῖς τὰς Μηδικὰς στολάς. Καί τότε πρῶτον Πέρσαι Μηδικήν στολήν ἐνέδυσαν».

²⁸². ὁ.π., 5.1.2.

²⁸³. Ο Tatum παρατηρεί ότι ο λόγος του Αράσπα για την πιο πιστή γυναίκα μέσα σε όλη την Ασία συνδέεται με τους ξετρελαμένους ήρωες των ύστερων ειδυλλίων και αποκαλύπτει ένα θύμα του Έρωτα που δεν αντιλαμβάνεται τη δύναμή του. Βλ. Tatum, J. (1989), σ. 168.

²⁸⁴. Gera, D. (1993), σ. 223.

φάνηκε το μεγαλύτερο μέρος του προσώπου της, ο λαιμός της, τα χέρια της και όλα αυτά ανέδειξαν την ασύγκριτη ομορφιά της («μήπω φῶναι μηδέ γενέσθαι γυνή ἀπό θνητῶν τοιαύτη ἐν τῇ Ἀσίᾳ», 5.1.7). Η Gera²⁸⁵ συμπληρώνει ότι το τελευταίο σχόλιο του Αράσπα φαίνεται αδιάφορο, διότι αυτός προσέχει την ομορφιά της Πάνθειας περισσότερο από τη δυστυχία της.²⁸⁶

Η Gera²⁸⁷ επισημαίνει πώς η πρώτη της εμφάνιση προμηνύει το τέλος του συζύγου της. Αυτή κάθεται κάτω, θρηνεί την απουσία του συζύγου της, κλαίει και στενάζει, ενώ γύρω της βρίσκονται οι δούλες.²⁸⁸ Στην τελευταία της εμφάνιση είναι καλυμμένη με ένα ύφασμα, όπως ο άνδρας της. Η διαφορά μεταξύ των δύο σκηνών, σημειώνει η Gera, είναι πώς η Πάνθεια αρχικά θρηνεί γοερά, ενώ στο τέλος η παρουσία της γίνεται πιο ηχηρή φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να απευθυνθεί στον Κύρο με ειρωνική διάθεση.²⁸⁹

Ο Αράσπας παρακινεί τον Κύρο να πάει να δει την πιο όμορφη γυναίκα στην Ασία και εκπλήσσεται όταν ο Κύρος δείχνει την αδιαφορία του να την δει, γιατί αφενός είναι επιφορτισμένος από άλλες πιεστικές υποχρεώσεις και αφετέρου φοβάται μήπως, όταν τη δει, τον εμποδίσει να φέρει εις πέρας την αποστολή του και του δημιουργηθεί η ανάγκη να γυρίζει κάθε φορά να τη βλέπει.²⁹⁰ Με αφορμή αυτό το διάλογο οι δύο άνδρες ξεκινούν έναν *έρωτικόν λόγον*.²⁹¹ Στη συνομιλία του Αράσπα με τον Κύρο για τον έρωτα ο συγγραφέας αναφέρει το Μήδο ως *νεανίσκον*²⁹² παρ'

²⁸⁵. Gera, D. (1993), σ. 223.

²⁸⁶. Η Gera παραβάλλει την Πάνθεια με την ομηρική Πηνελόπη. Σ' αυτό συμβάλλουν και οι γλωσσικές επιλογές. Οι τύποι *δμωαί, θεράπαινοι, δοῦλοι*, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας όταν αναφέρεται στις συνοδούς της Πάνθειας, φαίνεται να έχουν ομηρική επιρροή. Η Πάνθεια παρουσιάζεται, όπως η Πηνελόπη, ως μια πιστή σύζυγος, απομακρυσμένη από το σύζυγό της, που δεν επιθυμεί να καλωπιστεί (*Οδύσσεια*, σ 171-181) και θρηνεί (*Οδύσσεια*, δ 716-720) για το σύζυγό της, ό.π.

²⁸⁷. ό.π., σ. 224.

²⁸⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 5.1.4: «χαμαί...ἐκάθητο», 7.3.8: «χαμαί καθημένην», 7.3.5: «κάθηται χαμαί».

²⁸⁹. ό.π., 7.3.13: «...ἀλλά θάρρει, ὦ Κύρε, οὐ μὴ σε κρύψω πρὸς ὄντινα βούλομαι ἀφικέσθαι».

²⁹⁰. Από τη στάση του Κύρου ο Johnson παρατηρεί τον εξανθρωπισμό του, φανερώνοντας ότι αυτός δεν επιθυμεί τίποτα περισσότερο από την εξουσία. Το γεγονός αυτό ο αρθρογράφος το στηρίζει και σε ένα ακόμα σημείο, όπου η Πάνθεια μέσα από τα λόγια της υπαινίσσεται το θάνατό της και ο Κύρος αδυνατεί να το καταλάβει. Ο Johnson καταλήγει στο συμπέρασμα πώς ο γάμος του Κύρου ήταν μια πολιτική υπόθεση και η απροσδιόριστη σύζυγός του είναι σημαντική γι' αυτόν μόνο για την προίκα της. Βλ. Johnson, D. (2005), σ. 201.

²⁹¹. Συνήθως άλλοι συγγραφείς, όταν αναφέρονται στη δύναμη του *έρωτα*, συζητούν για τον ομοφυλοφιλικό έρωτα ανάμεσα στους άνδρες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου ερωτικού λόγου είναι και το *Συμπόσιο* του Πλάτωνα. Αυτή η απόκλιση φαίνεται επιφανειακή εδώ, γιατί στη θέση της Πάνθειας θα μπορούσε να βρίσκεται ο Αρτάβαζος, ο εραστής του Κύρου (βλ. *Κύρου Παιδεία*, 1.4.27-28 και 8.4.26-27). Αυτός θα μπορούσε να συμμετέχει στην εισαγωγή του λόγου για τους κινδύνους του έρωτα. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 225· Dover, J. (1987), σ. 54· Due, B. (1989), σ. 40.

²⁹². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 5.1.8, 9.13.18.

όλο που είναι συνομήλικος του Κύρου. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Gera,²⁹³ ο σχολιασμός σχετίζεται με τη στάση που κρατάει ο Αράσπας κατά τη συζήτηση, στην οποία αναδεικνύεται απερίσκεπτος και άπειρος. Έτσι, ο Ξενοφών μάς προϊδεάζει ότι αργότερα θα ενδώσει στον πειρασμό. Ο Κύρος χρησιμοποιεί την αναλογία με τη φωτιά για να επιστήσει την προσοχή του Αράσπα, «ὡς τὸ μὲν πῦρ τοὺς ἀπτομένους καίει»,²⁹⁴ ο οποίος εκφράζει την άποψη πὼς η αγάπη ἐστὶ ἐθελούσιον καὶ ἐρᾷ ἕκαστος ὧν ἂν βούληται.²⁹⁵ Μόνο ο φόβος και ο νόμος μπορούν να εμποδίσουν τον έρωτα.²⁹⁶ Στο σημείο αυτό ο Ξενοφών εισάγει επιχειρήματα όχι μόνο σχετικά με την αντίθεση νόμος-φύσις αλλά και για την άνομη αιμομιξία. Φαίνεται πὼς ξέχασε για μια στιγμή ότι οι συνομιλητές του είναι ένας Μήδος και ένας Πέρσης και όχι Αθηναίοι.

Ο Αράσπας πιστεύει πὼς θα μπορεί να μείνει μακριά από την όμορφη γυναίκα, όπως κάνουν οι σώφρονες άνθρωποι, κάτι που υπόσχεται στον Κύρο.²⁹⁷ Ο λόγος του σε αυτό το σημείο είναι ορμητικός και σπεύδει να διαβεβαιώσει τον Κύρο πὼς θα κατορθώσει να χαλιναγωγήσει το πάθος του για την όμορφη γυναίκα, διαβεβαίωση όμως που μας προϊδεάζει για την τελική έκβαση και τη συνακόλουθη πτώση του Αράσπα. Ο Αράσπας δε συλλογίζεται καθόλου πὼς αυτή η γυναίκα ανήκει σε άλλον ή καλύτερα σε δύο, καθώς τώρα είναι αιχμάλωτη του Κύρου, και καυχιέται για τον άτρωτο χαρακτήρα του. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πὼς τελικά αυτός ο άνθρωπος φάνηκε αδύναμος να συγκρατήσει τα συναισθήματά του, γι' αυτό και τιμωρήθηκε από τον Κύρο.

Στο τέλος της συζήτησης ο Κύρος καθιστά τον Αράσπα φύλακα της Πάνθειας.²⁹⁸ Ο νεανίσκος όμως παρά τις υποσχέσεις του παγιδεύεται από την ομορφιά της γυναίκας. Ο Ξενοφών με την επανάληψη της φράσης «ἄμα δέ» παρουσιάζει τις διαδοχικές ενέργειες του Αράσπα προκειμένου να καταστεί αρεστός στην Πάνθεια.²⁹⁹

Μέχρι το τέλος του πέμπτου βιβλίου δεν έχουμε άλλες πληροφορίες σχετικές με την ιστορία του Αράσπα και της Πάνθειας. Στο έκτο βιβλίο³⁰⁰ μαθαίνουμε πὼς ο Κύρος τιμωρεί τον Αράσπα, γιατί αθέτησε την υπόσχεση που του είχε δώσει. Αφού λοιπόν δεν κατάφερε να κερδίσει την αγάπη της Πάνθειας με τα λόγια, θέλησε με τη

²⁹³. Gera, D. (1993), σ. 225-226.

²⁹⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 5.1.16.

²⁹⁵. ό.π., 5.1.10.

²⁹⁶. ό.π., 5.1.11: «καὶ γάρ φόβος καὶ νόμος ἰκανὸς ἔρωτα κωλύειν».

²⁹⁷. ό.π., 5.1.13-15.

²⁹⁸. ό.π., 5.1.17-18.

²⁹⁹. ό.π., 5.1.18: «ἐκ πάντων τούτων ἠλίσκετο ἔρωτι».

³⁰⁰. ό.π., 6.1.31-51, 6.3.14-20, 6.3.35-36, 6.4.2-11.

βία να την κάνει δική του. Η Πάνθεια αντιστάθηκε στις προσπάθειες αποπλάνησης του Αράσπα και έστειλε έναν ευνούχο³⁰¹ να πληροφορήσει τον Πέρση βασιλιά για τις προθέσεις του Αράσπα. Τότε ο Κύρος του στέλνει, όπως προαναφέρθηκε, τον Αρτάβαζο για να τον απειλήσει και να αφήσει ανενόχλητη την Πάνθεια.

Παρατηρούμε ότι ο Κύρος δεν εμφανίζεται απευθείας στον Αράσπα, αλλά στέλνει τον Αρτάβαζο πρώτα να τον προειδοποιήσει.³⁰² Ο Αράσπας φοβάται την αντίδραση του Κύρου «ὥστε πολλά μὲν δακρύνει ὑπὸ λύπης, καταδύεσθαι δ' ὑπὸ τῆς αἰσχύνης, ἀπολωλέναι δέ τῳ φόβῳ μὴ τι καὶ πάθοι ὑπὸ Κύρου».³⁰³

Ο Κύρος θεωρεί ότι θα είναι ένας εξάισιος υποψήφιος για να κατασκοπεύσει τον εχθρό του, γι' αυτό και τον καλεί να του μιλήσει εμπιστευτικά. Η συζήτησή τους δομεΐται σε δύο μέρη: α) οι μεταβολές του χαρακτήρα ενός ερωτευμένου και β) το σχέδιο κατασκοπίας.

Ο Αράσπας συμφώνησε με την πρόταση του Κύρου και στο τέλος του υποσχέθηκε πώς θα αφήσει την Πάνθεια αφού και ο ίδιος ομολόγησε ότι «νῦν τοῦτο πεφιλοσόφηκα μετὰ τοῦ ἀδίκου σοφιστοῦ τοῦ Ἑρωτος»³⁰⁴ Ο Κύρος στέλνει τον Αράσπα ως κατάσκοπο στην περιοχή της Λυδίας.³⁰⁵ Η Πάνθεια υπόσχεται ότι θα υπακούσει στον Πέρση βασιλιά και καλεί το σύζυγό της, Αβραδάτα, στον οποίο μιλά για την οσιότητα, τη σωφροσύνη και τη συμπόνια του Κύρου.³⁰⁶ Ο Αβραδάτας πια ευγνώμων στον Κύρο για το μεγαλειώδες της ψυχής του, του προτείνει να γίνει σύμμαχός του και να πολεμά στο πλευρό του.³⁰⁷ Ο Ξενοφώντας σπείρει πρόωρες ενδείξεις ή σήματα, τα οποία προμηνύουν το θάνατο του Αβραδάτα. Μια τέτοια ένδειξη είναι οι αντίστοιχοι αποχαιρετιστήριοι λόγοι των δύο προσώπων πριν από την αποχώρηση του Αβραδάτα.

Σε αυτήν την ερωτική ιστορία μπορούμε να παρατηρήσουμε μια πληθώρα διαφορετικών χαρακτήρων: μία όμορφη και ενάρετη γυναίκα, έναν δυστυχημένο

³⁰¹. Ο ευνούχος αναφέρεται εδώ για πρώτη φορά κι είναι ο πιο κατάλληλος υπηρέτης να αφηγείται ιστορίες δολοπλοκίας. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 229.

³⁰². Η Gera θεωρεί πώς η επιλογή του Αρτάβαζου είναι ανιγματική, μιας κι αυτός είχε προσποιηθεί το συγγενή του για να κλέψει αρκετά φιλιά από αυτόν. Ίσως να επιλέχθηκε επειδή ήταν κι αυτός Μήδος και φίλος του. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ό.π., σ. 229.

³⁰³. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 6.1.35.

³⁰⁴. ό.π., 6.1.41. Αντίστοιχα και στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα ο Σωκράτης αναφέρει πιστά τα λόγια της Διοτίμας και ορίζει τον έρωτα ως εξής: «φιλοσοφῶν διά παντός τοῦ βίου δεινός γόης καὶ φαρμακεύς καὶ σοφιστής», 230d.

³⁰⁵. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 6.1.31.

³⁰⁶. ό.π., 6.1.47.

³⁰⁷. ό.π., 6.1.48-49.

μνηστήρα, πιστούς υπηρέτες και έναν γενναίο σύζυγο.³⁰⁸ Η ιστορία της Πάνθειας παρουσιάζεται σε αρκετά διάσπαρτα επεισόδια στο σύνολο του έργου.³⁰⁹

Όλα τα επεισόδια περίτεχνα δοσμένα αναμειγνύονται με τα κύρια επεισόδια, την προετοιμασία του Κύρου για τη μάχη στα Θρύμπραρα, τη δεύτερη και καθοριστική σύγκρουση με τους Ασσυρίους, την ίδια τη μάχη και τα αποτελέσματά της, τον Αράσπα, τον ερωτευμένο φίλο της Πάνθειας, που τον στέλνουν ως κατάσκοπο για να τιμωρηθεί στο τέλος για την ανέντιμη στάση του απέναντι στην Πάνθεια. Σε όλα αυτά κυριαρχεί ο διάλογος και η ερωτική ιστορία χαρακτηρίζεται για την οικονομία του μύθου.³¹⁰

Στο ερωτικό επεισόδιο παρατηρούμε μία άλλη συμπεριφορά του Κύρου απέναντι στους φίλους του, λίγο ασυνήθιστη.³¹¹ Ο Κύρος ενώ παρουσιάζεται ως ένας άνθρωπος ανιδιοτελής, που μεριμνά για το κοινό καλό των συμπολιτών του, σε ορισμένα σημεία, όπως στην περίπτωση της Πάνθειας και του συζύγου της Αβραδάτα, τους χρησιμοποιεί για ιδιοτελείς σκοπούς. Από τη μία η Πάνθεια λειτουργεί ως δέλεαρ για τον Αράσπα, ικανή να τον επηρεάσει βαθύτατα³¹² και από την άλλη με τις ενέργειές του υποτάσσει στη θέλησή του τον Αβραδάτα, ο οποίος περιγράφεται από τον Ξενοφώντα αρκετά ορμητικός και μάλιστα σε σημείο απερισκεψίας,³¹³ πράγμα που θα τον οδηγήσει στη θανάτωσή του. Δύο άνδρες ποθούν την Πάνθεια. Είναι σα να υπάρχει ένα παλτό και να το διεκδικούν δύο (θυμίζουμε το παράδειγμα που χρησιμοποίησε ο Κύρος για να πείσει τη Μανδάνη ότι έχει αποκτήσει δίκαιη φύση). Η λύση για τον Κύρο είναι απλή. Συνωμοτεί για να προκαλέσει το θάνατο του Αβραδάτα και στη συνέχεια δεν αποτρέπει το θάνατο της Πάνθειας, όταν εκείνη του αποκαλύπτει ότι θέλει να αυτοκτονήσει.³¹⁴ Ωστόσο, η Πάνθεια αποδείχθηκε πολύ χρήσιμη για τον Κύρο για δύο βασικούς λόγους. Αφενός ο Κύρος πέτυχε δύο νίκες σε δύο στρατεύματα και αφετέρου απόκτησε πρόθυμα έναν

³⁰⁸. Ο Tatum σχολιάζει χαρακτηριστικά πώς ο Ξενοφών με την ιστορία της Πάνθειας δεν επιθυμούσε να γράψει μια ιστορία αγάπης, αλλά αυτός ήθελε να δείξει ότι ο Κύρος γνωρίζει τι είναι μια ιστορία αγάπης. Για το σκοπό αυτό επινόησε μια γυναίκα που θα μπορούσε να επιβεβαιώσει ή να διαλύσει πολιτικές συμμαχίες. Κυρίως όμως αυτή μπορεί να εμπνεύσει βαθιά αγάπη σε άλλους άνδρες. Επίσης, ο Tatum επισημαίνει λίγο παρακάτω πώς ο Κύρος γνώριζε ότι ο Έρωτας ασκεί πολιτική δύναμη, και επειδή ο ίδιος δεν έχει αντικρίσει τη γυναίκα που τόσο έχει μεταμορφώσει το φίλο του δεν εμπλέκεται στις ρομαντικές ιστορίες εντελώς. Βλ. Tatum, J. (1989), σ. 164, 172.

³⁰⁹. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*: 4.6-11, 5.1.2-18, 6.1.31-51, 6.3.14-20, 6.3.35-36, 6.4.2-11, 7.1.29-32, 7.3.2-16.

³¹⁰. Gera, D. (1993), σ. 192-194

³¹¹. Για την ερμηνεία της ενέργειας του Κύρου μάς βοήθησε το άρθρο του Whidden, C. (2007), σ. 551-554.

³¹². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 6.1.31-34 και 6.1.38-45.

³¹³. ό.π., 6.3.35-36.

³¹⁴. ό.π., 7.3.13.

κατάσκοπο, τον Αράσπα.³¹⁵ Μόλις η Πάνθεια εξυπηρέτησε τους σκοπούς του, ο Κύρος δεν την είχε πια ανάγκη.

Ανάμεσα στους συμμάχους του Κύρου βρίσκονται και ο βασιλιάς της Αρμενίας και ο γιος του, Τιγράνης. Ο πρώτος εμφανίζεται ανώνυμα με τον χαρακτηρισμό *ὁ Ἀρμένιος*.³¹⁶ Στην αρχή παρουσιάζεται ως εχθρός του Κύρου, μιας και αρνείται να καταβάλει τους φόρους στον Κυαξάρη, αλλά στο τέλος γίνεται σύμμαχός του. Ο Κύρος καταστρώνει σχέδιο εισβολής στην Αρμενία με το πρόσχημα της θηρευτικής δραστηριότητας προκειμένου να μπορέσει να βρει τους οικονομικούς πόρους που χρειάζεται το στράτευμά του.³¹⁷ Το σχέδιό του αρχικά υπαγορεύει την ομαλή θηρευτική δραστηριότητα κοντά στα σύνορα του Αρμένιου βασιλιά. Στη συνέχεια, στέλνει ως επικεφαλής τον ταξίαρχο Χρυσάντα να εξουδετερώσει κάθε αρμενική αντίσταση. Ο Κύρος επιλέγει να ενημερώσει με έναν αγγελιαφόρο για την επίθεση, καθώς θεωρεί πώς είναι πιο φιλικό να προχωρήσει στην ολοκληρωτική επέμβαση με αυτό τον τρόπο παρά δίχως ειδοποίηση.³¹⁸ Ο Αρμένιος βασιλιάς μόλις άκουσε τον αγγελιαφόρο του Κύρου *ἐξεπλάγη*.³¹⁹ Εσπευσμένα συγκεντρώνει το στρατό του, στέλνει στο βουνό την οικογένειά του, κατασκοπεύει τις κινήσεις του Κύρου και οργανώνει το στράτευμά του. Οι δικές του, όμως, ενέργειες απέβησαν μάταιες, καθώς δεν μπορούσε να δώσει μάχη αλλά άρχισε να υποχωρεί.³²⁰ Ο Κύρος τον προτρέπει να κατέβει από το βουνό για να δικαστεί. Ο Κύρος φαίνεται να είναι ικανός δικαστής μια και το περσικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει συμβάλει σε αυτό σε ικανοποιητικό βαθμό.³²¹ Ας μην ξεχνάμε βέβαια πώς μικρός ο Κύρος έχει συμμετάσχει ξανά σε δίκη, όταν ο δάσκαλός του τού είχε αναθέσει να αποφασίσει για το μικρό που έκλεψε το πανωφόρι ενός άλλου συνομήλικού του. Η δίκη ξεκινάει με τη ρητή εντολή του Κύρου προς τον Αρμένιο βασιλιά να λέει την αλήθεια, διότι αν ψευδομαρτυρήσει «*τά ἔσχατα παθεῖν*».³²² Στο πρώτο μέρος ο Κύρος λειτουργεί ως ανακριτής θέτοντας ερωτήσεις προς τις οποίες ο Αρμένιος βασιλιάς απαντά με ειλικρίνεια. Με τις

³¹⁵ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 5.1.17.

³¹⁶ ὁ.π., 2.4.12: «*Ἐναγχος οὐδὲν ποτέ σου μέμνημαι ἀκούσας ὡς ὁ Ἀρμένιος καταφρονοίη σου νῦν...*» και 3.1.1-5.

³¹⁷ ὁ.π., 2.4-18-23.

³¹⁸ ὁ.π., 2.4.32.

³¹⁹ ὁ.π., 3.1.1.

³²⁰ ὁ.π., 3.1.2-3. Σε αυτό το σημείο η Gera σημειώνει πώς το ξέσπασμα της δραστηριότητάς του είναι δίχως αποτέλεσμα και αυτό τονίζεται από τον Ξενοφώντα με την επανάληψη *ἄμα μὲν...ἄμα δέ*.

³²¹ ὁ.π., 1.2.6-7.

³²² ὁ.π., 3.1.9.

ερωτήσεις του αυτές εκμαιεύει³²³ από τον ίδιο την τιμωρία του,³²⁴ φέρνοντάς τον συγχρόνως σε αμηχανία («ἀπορῶν»). Σε αυτό το κρίσιμο σημείο επεμβαίνει ο Τιγράνης, ο γιος του Αρμένιου βασιλιά. Αυτός εμφανίζεται ως παλιός φίλος του Κύρου,³²⁵ αν και ο Κυαζάρης είχε κάνει μια νύξη γι' αυτήν τη φιλία σε προηγούμενο σημείο.³²⁶ Ο Τιγράνης, μόλις πληροφορήθηκε την τύχη της οικογένειάς του, παρεμβαίνει για να υπερασπιστεί τον πατέρα του μπροστά στον επικείμενο θάνατό του. Αρχικά ζητάει την άδεια από τον Κύρο να λάβει το δικαίωμα του λόγου.³²⁷ Ο Κύρος είναι πολύ πρόθυμος να ακούσει την επιχειρηματολογία του Τιγράνη και γι' αυτό το λόγο τον προτρέπει να εκφραστεί ελεύθερα.³²⁸ Σε αυτό το δεύτερο μέρος του λόγου με την παρεμβολή του Τιγράνη η συζήτηση αποκτά θεωρητικό χαρακτήρα. Ο Τιγράνης αναφέρεται σε έναν δάσκαλό του που τον σκότωσε ο πατέρας του, γιατί θεωρούσε πώς διαφθείρει το νέο.³²⁹ Η αναφορά στην κατηγορία του Σωκράτη για τη διαφθορά των νέων και κατά συνέπεια στην καταδίκη του σε θάνατο είναι πρόδηλη.³³⁰ Ο Αρμένιος βασιλιάς σπεύδει να δικαιολογήσει την ενέργειά του ισχυριζόμενος πώς ζήλευε τον σοφιστή,³³¹ επειδή ασκούσε τόσο μεγάλη επιρροή στον Τιγράνη, ώστε το παιδί του να τον θεωρεί ανώτερο από τον πατέρα του.

Σε προηγούμενο σημείο της συζήτησης (3.1.16 κ.ε.) ο Τιγράνης είχε ζητήσει από τον Κύρο να ενεργήσει με σωφροσύνη. Εδώ παρακολουθούμε τις αντιλήψεις του

³²³. Η Gera σημειώνει πώς ο σωκρατικός έλεγχος είναι φανερός. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 82.

³²⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 3.1.13: «τά μὲν δὴ σὰ δίκαια ταῦτα... ἡμῖν δέ τί συμβουλεύεις ἐκ τούτων ποιεῖν;».

³²⁵. ό.π., 3.1.7.

³²⁶. ό.π., 2.4.15.

³²⁷. Η Gera σε αυτό το σημείο σχολιάζει πώς ο Τιγράνης φαίνεται να κατέχει τους όρους της ρητορικής, όταν ζητά την άδεια να μιλήσει. Ταυτόχρονα δείχνει ότι επρόκειτο να συζητήσει τα βέλτιστα του Κύρου (Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 3.1.14: «ἄ οἶμαι σοι βέλτιστα εἶναι»). Βλ. Gera, D. (1993), σ. 94.

³²⁸. ό.π., 3.1.14-15.

³²⁹. ό.π., 3.1.38.

³³⁰. Η Gera σημειώνει σχετικά με την ομοιότητα αυτού του σοφιστή του Τιγράνη με τον Σωκράτη ότι είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αντιδρά ο Κύρος στην περιπέτεια του σοφιστή. Όταν αυτός μαθαίνει για το θάνατό του, ο Πέρσης βασιλιάς εξηγεί *φεῦ τοῦ ἀνδρός* (3.1.39). Αργότερα όμως ακούγοντας την εξήγηση του Αρμένιου βασιλιά ο Κύρος λέει: «ὦ Ἀρμένιε, ἀνθρώπινά μοι δοκεῖς ἁμαρτεῖν», (3.1.40) και προτρέπει τον Τιγράνη να συγχωρέσει τον πατέρα του. Μετά από αυτή τη συμπεριφορά του Κύρου η Gera προσπαθεί να ερμηνεύσει τη στάση του και κατ' επέκταση τη στάση του Ξενοφώντα. Αναρωτιέται μήπως εδώ ο Ξενοφών συγχωρεί τους Αθηναίους για τη στάση τους απέναντι στο Σωκράτη την εποχή που γράφεται η *Κύρου Παιδεία*, ενώ ο Τιγράνης είναι μια μυθοπλαστική εκδοχή του νεότερου εαυτού του. Επιπλέον, προσθέτει πώς άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι σε αυτό το σημείο καταβάλλεται μια προσπάθεια από τον συγγραφέα να αποκαταστήσει τις σχέσεις του με τους Αθηναίους. Ωστόσο, κλείνοντας θεωρεί πώς μία ταύτιση του Κύρου με τον Ξενοφώντα θα ήταν μια βεβιασμένη κίνηση. Βλ. ό.π., σ. 92.

³³¹. Ο όρος “σοφιστής” εδώ χρησιμοποιείται με θετική σημασία, καθώς εννοείται ο δάσκαλος-σοφιστής. Βλ. Due, B. (1989), σ. 78 και Gera, D. (1993), σ. 93-94. Επίσης, ο Nadon ταυτοποιεί κι αυτός μαζί με άλλους μελετητές το σοφιστή με τον Σωκράτη και τον Τιγράνη με τον Ξενοφώντα και τονίζει τη βασική διαφορά ανάμεσα στο σοφιστή και τον Σωκράτη. Βλ. Nadon, C. (1996), σ. 79.

Κύρου περί σωφροσύνης, καθώς ισχυρίζεται ότι η αρετή αυτή δεν κατακτιέται ξαφνικά, γι' αυτό κι αναρωτιέται «*τοῦτ' οὖν, λέγεις ὡς καὶ ὁ σὸς πατήρ ἐν τῇδε τῇ μιᾷ ἡμέρᾳ ἐξ ἄφρονος σώφρων γεγένηται;*».³³² Και συνεχίζει να εκφράζει την απορία του σχετικά με αυτά που λέει ο Τιγράνης: «*Πάθημα ἄρα τῆς ψυχῆς σὺ λέγεις εἶναι τὴν σωφροσύνην, ὥσπερ λύπην, οὐ μάθημα*».³³³ Οι αντιρρήσεις αυτές του Κύρου περί σωφροσύνης πηγάζουν από το περσικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο προσπαθούσε να διδάξει από την παιδική ηλικία τη σωφροσύνη.³³⁴

Μετά από όλες αυτές τις αντιρρήσεις του Κύρου ο Τιγράνης προσπαθεί να του αποδείξει πώς η σωφροσύνη μπορεί να αποκτηθεί ξαφνικά. Ο βασιλιάς της Αρμενίας αντιλαμβάνεται πώς ό,τι θέλησε να κρατήσει κρυφό από τον Κύρο δεν κατάφερε να το κρατήσει. Αντιθέτως ο Κύρος τον ξεγέλασε, γι' αυτό ο Τιγράνης θεωρεί πώς η γνώση της ανωτερότητας του αντιπάλου είναι πιο ισχυρό μέσο απ' ότι μια πραγματική ήττα σε μάχη.³³⁵ Εδώ, ο Τιγράνης εμμένει στη γνώση και στην αποφυγή της τιμωρίας, γιατί ο φόβος της τιμωρίας του πατέρα του έχει κατακλύσει αυτή τη στιγμή την ψυχή του.³³⁶ Κλείνει το λόγο του προειδοποιώντας τον Κύρο πώς αν εξορίσει την οικογένειά του πιθανόν να βλάψει και τον ίδιο περισσότερο απ' ότι θα βλάψει τον πατέρα του.³³⁷ Ο Κύρος πείθεται από το λόγο του Τιγράνη και αποφασίζει να ελευθερώσει την οικογένεια του Αρμένιου βασιλιά, να επαναφέρει αυτόν στο θρόνο και να τον κάνει σύμμαχό του με τη θέλησή του.³³⁸

Ο Κύρος στο επεισόδιο αυτό υιοθετεί το ρόλο του φιλοσόφου, χρησιμοποιεί γλώσσα φιλοσοφική αλλά τέτοια που αρμόζει σε έναν βασιλιά. Ο Αρμένιος βασιλιάς, έτσι όπως παρουσιάζεται μέσα από αυτό το επεισόδιο δεν είναι μία επιβλητική παρουσία.³³⁹ Σκοπός του Κύρου, όπωςνωρίτερα είχε ανακοινώσει στο θείο του Κναζάρη (2.4.14) είναι να τον κάνει σύμμαχό του. Με αυτό το επεισόδιο αντιλαμβανόμαστε τον τρόπο με τον οποίο ο Κύρος αποκτούσε φίλους και πώς διαπραγματευόταν με τους συμμάχους που είχαν αυτομολήσει. Χωρίς να τιμωρεί, χρησιμοποιεί την επιείκειά του κάνοντάς τους πιο πιστούς από ότι ήταν πριν την

³³² Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 3.1.17.

³³³ ό.π. Η Gera εδώ ανακαλεί τη γνωστή φράση “το πάθημα γίνεται μάθημα” (*πάθει μάθος*).

³³⁴ ό.π., 1.2.8-9, 2.2.14.

³³⁵ ό.π., 3.1.19.

³³⁶ ό.π., 3.1.22-23. Ο Nadon αναφέρει ότι η άποψη αυτή του Τιγράνη, δηλαδή ότι η δικαιοσύνη δεν απαιτεί τιμωρία ανταποδοτική αλλά με σωφρονιστικό χαρακτήρα για να καταλάβει ο παραβάτης το λάθος του, προσιδιάζει με την άποψη του Σωκράτη στην *Απολογία* του Πλάτωνος (Πλάτ., *Απολογία Σωκράτους*, 25d-26a). Βλ. Nadon, C. (1996), σ. 80.

³³⁷ ό.π., 3.1.30.

³³⁸ ό.π., 3.1.32-7.

³³⁹ Tatum, J. (1989), σ. 136.

αποστασία τους.³⁴⁰ Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε πώς ο Τιγράνης είναι ένα φανταστικό πρόσωπο. Το ίδιο φανταστική είναι και η συνομιλία με τον Κύρο, η οποία χρησιμοποιείται από τον Ξενοφώντα προκειμένου να μας προσφέρει έναν σωκρατικό διάλογο με αντίστοιχα σωκρατικά θέματα, όπως η σημασία της σωφροσύνης καθώς και η προθυμία του άνδρα να υπακούει στους καλύτερους.³⁴¹

³⁴⁰. Due, B. (1989), σ. 79.

³⁴¹. Gera, D. (1993), σ. 97.

Πέρσες φίλοι του Κύρου

Η τρίτη κατά σειρά ομάδα ανθρώπων που περιστοιχίζει τον Κύρο είναι οι φίλοι του από την Περσία. Οι πιο κοντινοί του φίλοι είναι ο Υστάσπας και ο Χρυσάντας. Αν και πρόκειται για δύο διαφορετικούς χαρακτήρες, ο κάθε ένας έχει ξεχωριστή σημασία για τον Πέρση βασιλιά. Εμφανίζονται για πρώτη φορά και οι δύο μαζί στο δεύτερο βιβλίο,³⁴² όπου αναφέρονται ονομαστικά από τον συγγραφέα, εν αντιθέσει με τους Μήδους φίλους του Κύρου, οι οποίοι συμμετέχουν σε μία συζήτηση μέσα στη σκηνή του Κύρου με θέμα την ανωτερότητα των ευπατρίδων Περσών έναντι των ακολούθων τους.

Ο Κύρος παραχωρεί το λόγο αρχικά στον Υστάσπα για να εκφράσει τις απόψεις του σχετικά με τους ομότιμους στρατιώτες. Εκείνος χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα³⁴³ για να απαντήσει. Κάποτε ο ίδιος θέλησε να βοηθήσει έναν δυσαρεστημένο στρατιώτη, ο οποίος όμως ήταν τόσο άπληστος που δεν ικανοποιούνταν οι ανάγκες του με τη μοιρασιά του μάγειρα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χάσει και τη μερίδα που του αναλογούσε και όπως ήταν φυσικό και επόμενο να εκνευριστεί. Οι συνομιλητές του Υστάσπα παρερμηνεύουν το στόχο των δύο προηγούμενων ομιλητών, του Υστάσπα δηλαδή και του ανώνυμου ταξίαρχου, και διακωμωδούν τον δύστροπο χαρακτήρα του ταξίαρχου Αγλαϊτάδα.³⁴⁴ Αυτό το επεισόδιο, γελοιογραφικά δοσμένο, συναντάται συχνά στα συμπόσια των κωμωδιών³⁴⁵ και έχει ως στόχο να παρουσιάσει τους καλεσμένους του Κύρου, οι οποίοι απέχουν πολύ από τέτοιες συμπεριφορές, επειδή έχουν λάβει την ορθή παιδεία από τον Κύρο. Επίσης, ο διάλογος του Κύρου με τον Αγλαϊτάδα, που αποκαλεί τους συστράτηγούς του αλαζόνες, δίνει την ευκαιρία στον Κύρο να ορίσει την έννοια του αλαζόνα ως εξής: *«ὁ μὲν γὰρ ἀλαζὼν ἔμοιγε δοκεῖ ὄνομα κείσθαι ἐπὶ τοῖς προσποιουμένοις καὶ πλουσιωτέροις εἶναι ἢ εἰσὶ καὶ ἀνδρειότεροις καὶ ποιήσιν ἅ μὴ ἱκανοὶ εἰσιν ὑπισχνουμένοις, καὶ ταῦτα φανεροῖς γιγνομένοις ὅτι τοῦ λαβεῖν τι ἔνεκα καὶ κερδᾶναι*

³⁴² Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.2.2: «Καὶ [ὁ] Υστάσπας ὑπολαβὼν εἶπεν...»

³⁴³ ὁ.π., 2.2.2-5.

³⁴⁴ ὁ.π., 2.2.1: «ἐν δὲ τῇ σκηνῇ ἐτύγχανε τις ὢν τῶν ταξίαρχων Αγλαϊτάδας ὄνομα, ἀνὴρ τὸν τρόπον τῶν στρυφνοτέρων ἀνθρώπων, ὅς οὕτωςί πως εἶπεν».

³⁴⁵ Για περισσότερες αναφορές που αναδεικνύουν την επιρροή της Αρχαίας Κωμωδίας στον Ξενοφώντα, η Gera μας παραπέμπει στον Korte και στον Breitenbach. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 161.

ποιοῦσιν».³⁴⁶

Στο τέταρτο βιβλίο ο Ξενοφών εντάσσει στη συζήτηση τον Υστάσπα ως εξής: «*Συνεῖπε δ' αὐτῷ Ὑστάσπας ἀνὴρ Πέρσης τῶν ὁμοτίμων ᾧδε*».³⁴⁷ Σε αυτό το σημείο γίνεται λόγος για την αντοχή μέσα από τη σύγκριση του πολέμου με το κυνήγι.³⁴⁸ Ο Υστάσπας εμπλέκεται για ακόμη μια φορά σε ένα χιουμοριστικό επεισόδιο³⁴⁹ με τον Γαδάτα, ο οποίος επιθυμούσε να παραμείνει κοντά στον Κύρο. Και στο έβδομο βιβλίο (7.1.19) ο Υστάσπας εμφανίζεται με χαρούμενη διάθεση («*Καί ὁ Ὑστάσπας ἐπιγελάσας...*»).

Στο ὄγδοο βιβλίο τέλος ο Υστάσπας εμφανίζεται αρκετές φορές. Θα επιλεχθεί ωστόσο η σκηνή του συμποσίου στα ανάκτορα της Βαβυλώνας που προσφέρει ο Κύρος στους φίλους του,³⁵⁰ διότι κάθε καλεσμένος του συμποσίου προαγόταν ή υποβιβαζόταν ανάλογα με την εκτίμηση του Κύρου. Κάποιοι από τους συνδαιτυμόνες σιωπούσαν στην επιλογή της θέσης, ενώ άλλοι διαμαρτύρονταν ηχηρά. Ο Κύρος συνδιαλέγεται με την τελευταία κατηγορία συνδαιτυμόνων και ένας απ' αυτούς είναι και ο Υστάσπας, ο οποίος με απερίφραστη ευγένεια παραπονιέται για την πιο τιμητική θέση που έλαβε ο Χρυσάντας από τον ίδιο. Ο Κύρος τότε του απαντά με ειλικρίνεια τα ακόλουθα: «*ἔπειτα δέ οὐ τό κελευόμενον μόνον, ἀλλά καί ὅ,τι αὐτός γνοιή ἄμεινον εἶναι πεπραγμένον ἡμῖν τοῦτο ἔπραττεν*».³⁵¹ Ο Κύρος εκτιμά την ξεχωριστή ικανότητα του Χρυσάντα, δηλαδή να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, χωρίς να περιμένει να τον προστάξει ο Κύρος. Από τα λόγια του Κύρου τώρα παρατηρούμε πώς έχει αλλάξει στάση, γιατί στο παρελθόν απέρριπτε τα σχέδια των φίλων και συνεργατών του και υλοποιούσε μόνο το δικό του, ενώ εδώ επαινεί τις πρωτοβουλίες του Χρυσάντα. Ουσιαστικά μας δίνει την εικόνα ότι ὅλοι μαζί, ο Κύρος με τους συνεργάτες του, θα είναι σε θέση να διοικούν τη νέα επικράτεια. Στο τέλος ο Υστάσπας δέχθηκε την εξήγηση του Κύρου.

Από τα ενδεικτικά χωρία που αναλύσαμε σκιαγραφώντας τον Υστάσπα θα μπορούσαμε να πούμε ότι διακρίνεται από στρατιωτικές ικανότητες, εξυπνάδα, ευστροφία και εμπιστοσύνη. Εντούτοις διαφέρει από τον Χρυσάντα, καθώς, αν και

³⁴⁶ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.2.12. Ο ορισμός του Κύρου ταιριάζει με αυτόν που δίνει ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* (1127a 20-2): «*δοκεῖ δὲ ὁ μὲν ἀλαζὼν προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων εἶναι καὶ μὴ ὑπαρχόντων καὶ μειζόνων ἢ ὑπάρχει*».

³⁴⁷ ὁ.π., 4.2.46.

³⁴⁸ Για την παραβολή αυτή βλ. Whidden, C. (2008), σ. 226-228.

³⁴⁹ ὁ.π., 6.1.5-6: «*Οἱ μὲν δὴ τοιαῦτ' σπουδῇ πρὸς ἀλλήλους*».

³⁵⁰ ὁ.π., 8.4.9-12.

³⁵¹ ὁ.π., 8.4.11.

ανήκει ο Υστάσπας στους ευυπόληπτους πολίτες, δεν έχει τις ίδιες ικανότητες με τον Χρυσάντα.

Ο Χρυσάντας από την άλλη πλευρά, αν και σε πολλές σκηνές εμφανίζεται μαζί με τον Υστάσπα, παρουσιάζεται με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Ο Χρυσάντας για πρώτη φορά εμφανίζεται να συμμετέχει σε μια σοβαρή συζήτηση σχετικά με τις ανταμοιβές των στρατιωτών και τη διανομή της λείας μετά τη μάχη. Ο Ξενοφών, όταν επρόκειτο να τον παρουσιάσει, γράφει: «ένταῦθα δὴ ἀναστάς Χρυσάντας, εἷς τῶν ὁμοτίμων, ἀνὴρ οὔτε μέγας οὔτε ἰσχυρὸς ἰδεῖν, φρονήσει δέ διαφέρων».³⁵² Η Due³⁵³ σημειώνει πώς οι λεπτομέρειες που δίνονται για την εξωτερική εμφάνιση του Χρυσάντα μας προετοιμάζουν για ένα κωμικό επεισόδιο που θα ακολουθήσει στο όγδοο βιβλίο (8.4.18), στο οποίο ο Κύρος θα του περιγράψει την κατάλληλη σύζυγο γι' αυτόν.

Στο δεύτερο βιβλίο ο Χρυσάντας ανοίγει πρώτος μία δεύτερη συζήτηση,³⁵⁴ που αυτή τη φορά είναι σοβαρή. Αξίζει σε αυτό το σημείο να διευκρινίσουμε ότι χαρακτηρίζουμε τη συζήτηση αυτή σοβαρή, καθώς έχουμε στο μυαλό μας την πρώτη συζήτηση του δευτέρου βιβλίου, η οποία εκφυλίστηκε από τον Υστάσπα. Η συζήτηση αυτή έχει σχέση με τον δίκαιο καταμερισμό των ενδεχόμενων κερδών από τον πόλεμο.³⁵⁵ Ο Κύρος προτείνει να συγκληθεί μια συνέλευση και να αποφασίσουν από κοινού. Ο Χρυσάντας προβληματίζεται αν οι απλοί στρατιώτες ψηφίσουν σύμφωνα με το αίσθημα του δικαίου και προτιμά η απόφαση να παρθεί από τους ευπατρίδες. Παρ' όλα αυτά, ο Κύρος επέμεινε στην αρχική του απόφαση, διότι ήθελε και οι ευπατρίδες να αξιολογηθούν και να γίνουν καλύτεροι. Από την επιχειρηματολογία του και μόνο ο Κύρος φαίνεται ένας ηγέτης που απαιτεί υπακοή και αγαπά την αρετή, γι' αυτό πρεσβεύει πώς αν κάποιος από το πλήρωμά του δεν είναι ενάρετος, θα πρέπει να διωχθεί (2.2.25). Ο Ξενοφών για ακόμα μια φορά δανείζεται από το ζωικό βασίλειο ένα παράδειγμα,³⁵⁶ για να τεκμηριώσει ο Κύρος τη θέση του, το ότι θα πρέπει δηλαδή και στους κοινούς, απλούς στρατιώτες να διανεμηθούν τα έπαθλα της νίκης σύμφωνα με την αξία τους και να διωχθούν οι ράθυμοι από τις θέσεις τους.³⁵⁷

³⁵². Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.3.5.

³⁵³. Due, B. (1989), σ. 71.

³⁵⁴. ό.π., 2.2.17-22.

³⁵⁵. Ο Hunt σημειώνει πώς η στρατιωτική ανδρεία ήταν το κεντρικό θέμα στην *Κύρου Παιδεία*. Γι' αυτό το λόγο και ο Ξενοφών κατασκευάζει ένα επεισόδιο σύμφωνα με το οποίο οι Πέρσες προάγονται στην τάξη των βαριά οπλισμένων στρατιωτών. Βλ. Hunt, P. (1998), σ. 203.

³⁵⁶. Whidden, C. (2008), σ. 233.

³⁵⁷. ό.π., 2.2.25: «ὥστε παντάπασιν ἐξαιρετέοι ἡμῖν οἱ τοιοῦτοί εἰσι».

Έτσι, παρομοιάζει τους λιγότερο εργατικούς ανάμεσα στους στρατιώτες του με τους κηφήνες, οι οποίοι δε συγκεντρώνουν καθόλου μέλι για την ομάδα. Όπως είναι φυσικό η απομάκρυνση των μη εργατικών στρατιωτών από το στρατόπεδο συμφέρει τον Κύρο, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Whidden, γιατί επιθυμεί την ανανέωση του στρατού με νέες προσθήκες. Για να επιτύχει τη δημιουργία μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας, ο Κύρος χρειάζεται στρατιώτες με θέληση και ικανότητα να αντιμετωπίζουν τους εχθρούς. Δεν τον ενδιαφέρει αν οι στρατιώτες είναι πολίτες («...οὐχ οἱ ἄν πατριῶται τούτους ζητεῖτε...», 2.2.26), αλλά να διακρίνονται για τις ικανότητές τους. Επίσης, ο Κύρος διατυπώνει ένα εύστοχο σχόλιο σχετικό με το δύσβατο δρόμο της αρετής, ο οποίος οδηγεί προς τον ανήφορο, ενώ όπως τονίζει η κακία προχωρά σε ένα δρόμο γεμάτο από απολαύσεις, προκειμένου να δελεάσει πολλούς να την ακολουθήσουν.³⁵⁸

Τέλος, ο Χρυσάντας ακούει προσεκτικά τις εντολές του Κύρου (2.4.22-32), ο οποίος έχει καταστρώσει ένα σχέδιο. Θα εισβάλλει στην Αρμενία με το πρόσχημα της θηρευτικής επιχείρησης. Αυτό που έχει σημασία είναι πώς ο Χρυσάντας νιώθει υπερήφανος («ἐπιγαυρωθεῖς») που επιλέχθηκε από τον Κύρο γι' αυτήν την αποστολή. Από τη άλλη πλευρά βλέπουμε έναν Πέρση αρχηγό που νοιάζεται για τα μέλη του στρατεύματός του, αφού πρώτα διατάζει να ξεκουραστούν όσο χρειάζεται και ύστερα να ετοιμαστούν για να αντιμετωπίσουν την αντίσταση του Αρμένιου βασιλιά.

Ο Χρυσάντας κάνει και μια ενδιαφέρουσα συζήτηση με τον Κύρο για την αξία της ρητορικής,³⁵⁹ την οποία αξίζει να την μνημονεύσουμε. Η συζήτηση λοιπόν αυτή γίνεται με αφορμή την προσπάθεια του βασιλιά των Ασσυρίων να ενθαρρύνει ψυχικά το στράτευμά του.³⁶⁰ Ο Χρυσάντας απευθυνόμενος στον Κύρο του λέει: «Τί δ', ἔφη, ὦ Κῦρε, εἰ καί σύ συγκαλέσας ἕως ἔτι ἔξεστι παρακελεύσαιο, εἰ ἄρα τι καί σύ ἀμείνους ποιήσαις τούς στρατιώτας;».³⁶¹ Παρατηρούμε ότι ο Κύρος δείχνει δυσπιστία απέναντι στην τέχνη της ρητορικής,³⁶² γιατί έχει την πεποίθηση ότι ένας κακός στρατιώτης δεν

³⁵⁸. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.2.24: «Ἡ γάρ πονηρία διά τῶν παρανίκα ἡδονῶν πορευομένη ταύτας ἔχει συμπειθούσας πολλούς αὐτῇ ὁμογνωμονεῖν· ἢ δ' ἀρετή πρὸς ὄρθιον ἄγουσα οὐ πάνυ δεινὴ ἐστίν ἐν τῷ παρανίκα εἰκῆ συνεπιστᾶσθαι». Όπως εύστοχα σημειώνει και η Gera, η επιλογή των λέξεων από τον Κύρο μάς παραπέμπει στο ησιόδειο ἔργο *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, στ. 287. Οι απλοί στρατιώτες μάς θυμίζουν τον Ηρακλή, ενώ οι ευπατρίδες ἔχουν την ίδια λειτουργία ὅπως η ομορφιά και η ταπεινότητα της Αρετής. Βλ. Gera, D. (1993), σ. 165.

³⁵⁹. ὁ.π., 3.3.48.

³⁶⁰. ὁ.π., 3.3.43-5.

³⁶¹. ὁ.π., 3.3.49.

³⁶². Σε αυτό το σημείο ο χαρακτήρας του Κύρου προσιδιάζει περισσότερο με τον πλατωνικό χαρακτήρα του Σωκράτη, ο οποίος αποδοκιμάζει τις προσπάθειες των σοφιστών να μετατρέψουν τους νέους σε επαγγελματίες ρήτορες παραμελώντας τα ηθικά εφόδια με τα οποία πρέπει να κοσμεῖται ο νέος. Βλ.

μπορεί *αύθμερόν* να γίνει ενάρετος. Στο συγκεκριμένο σημείο ο Κύρος τονίζει την αξία της παιδείας και πιστεύει πώς μόνο με τη συστηματική εκπαίδευση θα μπορούσε ο κακός στρατιώτης να γίνει ενάρετος. Ωστόσο, δεν παραλείπει να αναφερθεί στους νόμους, οι οποίοι, όπως υποστηρίζει, θα εξασφαλίσουν μια ζωή τιμημένη και αξία που θα αρμόζει στον ελεύθερο πολίτη. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η αρετή των ανδρών οφείλεται στους νόμους, γιατί αυτοί ανταμείβουν τις καλές ενέργειες, ενώ τιμωρούν τις κακές, όπως αντίστοιχα πράττουν και οι δάσκαλοι με τους μαθητές τους. Ο Ξενοφών στην εισαγωγή του έργου είχε περιγράψει το περσικό εκπαιδευτικό σύστημα (1.2.2-14), το οποίο ταιριάζει με την περιγραφή της διδασκαλίας της πολιτικής αρετής ή *εὐβουλίας*, όπως την αποκαλεί ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο (325c-326e).

Το σημείο βέβαια που πρέπει να προσέξουμε όσο παρουσιάζουμε τον Χρυσάντα είναι η βαθύτατη επιρροή που αυτός ασκεί στον Κύρο καθώς και η ξεχωριστή θέση που είχε στο στρατόπεδο. Ο Κύρος λαμβάνει υπόψη του τις προτεινόμενες ιδέες του Χρυσάντα και επαινεί την οξυδέρκεια και την ετοιμότητά του.

Εν συνεχεία στο τέταρτο βιβλίο (4.3.15) ο Χρυσάντας συνηγορεί υπέρ της άποψης σχηματισμού ιππικής δύναμης, που αυτή τη φορά είχε προτείνει ο Κύρος, με τη χρησιμοποίηση των αιχμαλωτισμένων ασσυριακών αλόγων. Ο Χρυσάντας εμφανίζεται και σε όλα τα υπόλοιπα βιβλία (5,6,7,8) λαμβάνοντας ενεργό μέρος στις συζητήσεις με τον Κύρο. Επιλέγω να κλείσω την παρουσίαση του Χρυσάντα με ένα χιουμοριστικό απόσπασμα, όπου ο Κύρος παρουσιάζει την ιδεατή γυναίκα για τον Χρυσάντα. Ο Ξενοφών μάς προετοιμάζει γι' αυτό το επεισόδιο παρουσιάζοντας την εξωτερική εμφάνιση του Χρυσάντα, την οποία ο Κύρος με περιπαικτική διάθεση σχολιάζει περιγράφοντάς του πώς πρέπει να είναι η κατάλληλη γι' αυτόν σύζυγος δεδομένων φυσικά των ιδιαίτερων εξωτερικών χαρακτηριστικών του, δηλαδή του μικρού του αναστήματος και της πλακωτής μύτης του (8.4.17). Ο Χρυσάντας ανταπαντά στον Κύρο λέγοντας ότι η σύζυγος που θα του ταίριαζε θα έπρεπε να είναι ικανή να αντισταθμίζει την ψυχρότητά του. Στο τέλος του συμποσίου ο Κύρος αντάμειψε τον Χρυσάντα με φιλιά.³⁶³ Τέλος, ο Χρυσάντας είναι πολύ σημαντικός για τον Κύρο, διότι, εκτός απ' όλα τα προσόντα που διαθέτει, είναι και σατράπης της

Gera, D. (1993), σ. 114.

³⁶³. Είναι γνωστή η *πολυδωρία* που διέκρινε τους Πέρσες. Βλ. και άλλα αποσπάσματα που στηρίζουν αυτήν την άποψη στο Gera, D. (1993), σ. 189, υποσημ. 154.

Λυδίας και της Ιωνίας (8.4.26).³⁶⁴

Ο επόμενος χαρακτήρας του έργου που διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο για τον Κύρο είναι ο Φεραύλας. Αυτός εμφανίζεται για πρώτη φορά στο δεύτερο βιβλίο³⁶⁵ του έργου και συγκεκριμένα στη συζήτηση με τον Χρυσάντα για τη μοιρασιά των λαφύρων.

Ο Φεραύλας ανήκει στους ευπόληπτους απλούς πολίτες,³⁶⁶ όχι στους αριστοκράτες, όπως ο Χρυσάντας και ο Υστάσπας, τους οποίους αναφέραμε παραπάνω. Παρουσιάζεται ως εκπρόσωπος των δημοτών, των *όμοτιμων*, και υποστηρίζει την πρόταση για αξιολόγηση της προσφοράς του καθενός, ενώ αμφισβητεί την προάσκηση των στρατιωτών με το επιχείρημα ότι ο αγώνας για επικράτηση είναι φυσικό γεγονός.³⁶⁷ Εξάλλου οι *όμοτιμοι* έπρεπε να εργαστούν για να επιβιώσουν (8.3.37), γι' αυτό δεν είχαν τη δυνατότητα να λάβουν την παρεχόμενη εκπαίδευση (1.2.3-15).

Ο κάθε πολεμιστής θα πρέπει επίσης να απολαμβάνει τα ίδια δικαιώματα και να έχει τα ίδια καθήκοντα, με σκοπό να επιδείξει γενναιότητα με τις ανδρείες πράξεις του. Ως αντάλλαγμα γι' αυτό πρέπει να έχει ίσο μερίδιο στις απολαβές με βάση την ανδρεία που επέδειξε στη μάχη και όχι βάσει της τάξεως στην οποία ανήκει.

Ο Φεραύλας μετά από αυτό το λόγο του εμφανίζεται στο τελευταίο βιβλίο της *Κύρου Παιδείας* ως συμμετοχος στο συμπόσιο που παραχωρεί ο Κύρος στους φίλους του μετά την κατάκτηση της Βαβυλώνας (8.3.1). Εκεί ο Κύρος τον καθιστά απεσταλμένο του.

Ο Ξενοφών προφανώς έχει επιλέξει αυτόν τον χαρακτήρα για να φωτίσει νέες πτυχές του Κύρου, ο οποίος έχει την ικανότητα να συναναστρέφεται με όλες τις κατηγορίες των ανθρώπων και να εμπνέεται από τα προσόντα του χαρακτήρα τους, όπως την αφιλοκέρδεια και την αφοσίωση.³⁶⁸ Ο Κύρος για να οργανώσει τη νέα αυτοκρατορία μετά την κατάληψη της Βαβυλώνας επιλέγει άνδρες ικανούς, όπως τον Χρυσάντα και τον Φεραύλα, που του είναι έμπιστοι και υπάκουοι και μιμούνται κάθε πράξη του (8.6.10).³⁶⁹

³⁶⁴. Due, B. (1989), σ. 72-73.

³⁶⁵. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 2.3.7: «ἀνέστη δ' ἐπ' αὐτῷ Φεραύλας Πέρσης τῶν δημοτῶν, Κύρω πως ἔτι οἴκοθεν συνήθης καὶ ἄρεστός ἀνὴρ, καὶ τό σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν οὐκ ἀγεννεῖ ἀνδρὶ εὐοικῶς, καὶ ἔλεξε τοιάδε».

³⁶⁶. Hunt, P. (1998), σ. 194-195 και 204-205.

³⁶⁷. Due, B. (1989), σ. 73.

³⁶⁸. ό.π., σ. 75.

³⁶⁹. Tatum, J. (1989), σ. 208.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο με την παρουσίαση των προσώπων θα μπορούσαμε να κάνουμε κάποιες ανακεφαλαιωτικές επισημάνσεις. Ο Ξενοφών εισαγάγει μόνο τα πρόσωπα που θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στο μύθο και δημιουργεί έναν κόσμο όμοιο με αυτόν που έχει περιγράψει και σε άλλα του έργα. Οι άνθρωποι αυτοί είναι τόσο πλαστοί, όπως ακριβώς και ο Κύρος. Υπάρχει ωστόσο μία θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα σε αυτούς. Ο Κύρος είναι ένας σταθερός, αμετάβλητος χαρακτήρας, μια στατική προσωπικότητα της επιτυχίας, η οποία κινείται σε έναν κόσμο ατελείωτα ευμετάβλητο. Ο Κύρος μέσα σε αυτήν την μεταβλητότητα παραμένει αμετάβλητος. Η εκπαίδευσή του φαίνεται μέσα από τις διαλογικές συζητήσεις του με άλλους ανθρώπους, στους οποίους υπάρχει μια εκ διαμέτρου αντίθετη σχεδίαση.³⁷⁰ Ξεκινώντας από το πρώτο ζεύγος, Μανδάνη-Καμβύσης μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς υπάρχει μια ανισορροπία στην ικανότητα, στον χαρακτήρα και στη χρησιμότητά τους για τον Κύρο. Ο Καμβύσης είναι ένας χαρακτήρας πολύ σημαντικός για την εκπαίδευση του Κύρου και η Μανδάνη μια αυστηρή μητέρα αλλά απόμακρη συνοδοιπόρος. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι συγγενείς του Κύρου από τη Μηδία, ο παππούς του ο Αστυάγης και ο θεός του ο Κυαζάρης. Θα λέγαμε ότι ο πρώτος είναι τέλειος και επιεικής, ενώ ο δεύτερος μοιρολατρικά ευλογημένος. Η αμεριμνησία του Αστυάγη δε στοιχίζει τίποτα εκτός από τα δώρα που προσφέρει διαρκώς στον εγγονό του. Ο Αστυάγης αγαπά γνήσια τον εγγονό του και αυτό προκαλεί ζήλια στον Κυαζάρη, γιατί η φροντίδα του πατέρα του ξαφνικά μετατοπίζεται στον Κύρο. Τελικά, ο Κυαζάρης του παραδίδει το βασίλειό του και την κόρη του ως νόμιμη σύζυγό του. Κατόπιν, οι ευπόληπτοι, ο Χρυσάντας, που, όπως αναφέραμε, ανήκει στην ίδια τάξη με τον Κύρο, είναι πιο ισορροπημένος από τον κοινό Φεραύλα, ο οποίος αντιδρά τόσο δυναμικά όσο κανένας ευγενής, επειδή οι ικανότητές του εξυπηρετούν τον Κύρο. Έπειτα, οι δύο φίλοι του από τη Μηδία, ο Αρτάβαζος και ο Αράσπας. Και οι δύο βασανίζονται από τον έρωτα, ειδικότερα ο Αρτάβαζος είναι ερωτευμένος με τον Κύρο, ενώ ο Αράσπας με την Πάνθεια. Ακολουθεί ο βασιλιάς της Αρμενίας και ο γιος του Τιγράνης, εκ των οποίων ο πρώτος παρουσιάζεται αδέξιος και ο δεύτερος ικανός και εύστροφος. Στην υπηρεσία του Κύρου βρίσκονται επιπρόσθετα ο Αβραδάτης της Σούσας και η σύζυγός του Πάνθεια.³⁷¹ Αυτό που αξίζει να παρατηρήσει κανείς είναι ότι όλα τα πρόσωπα που έχουν ενταχθεί στην παρουσίασή μας συνδέονται μεταξύ τους με αντιθετικό

³⁷⁰. Tatum, J. (1989), σ. 94.

³⁷¹. ό.π., σ. 94-95.

τρόπο, έτσι ώστε το καθένα να αναπληρώνει την αδυναμία του άλλου κι όλα μαζί τελικά να συμβάλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Κύρου και στη δημιουργία μιας ομάδας εθελούσια πειθαρχημένης απέναντι στον αρχηγό της, τον Κύρο.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αγησίλαος-Κύρος: Συγκριτική προσέγγιση

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις ομοιότητες ανάμεσα στις δύο προαναφερθείσες ηγετικές προσωπικότητες. Ο Διογένης Λαέρτιος τελειώνει τη σύντομη βιογραφία του Ξενοφώντα ως εξής: «*εὐσεβής τε καὶ φιλοθύτης καὶ ἱερεῖα διαγῶναι ἰκανός καὶ Σωκράτην ζηλώσας ἀκριβῶς*»(2.56).³⁷² Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι ο Ξενοφών ήταν αφοσιωμένος στις παραδόσεις, ευσεβής προς τους θεούς και εμπνεόταν από το μεγάλο δάσκαλο, τον Σωκράτη.³⁷³ Οι δημόσιες θυσίες και η ερμηνεία των οίωνων είναι ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στην *Κύρου Παιδεία*. Ο Ξενοφών είναι ένας πρακτικός άνθρωπος και αυτή η ευσέβειά του αποβλέπει σε έναν καθορισμένο σκοπό.³⁷⁴ Στο λόγο του Καμβύση³⁷⁵ στην *Κύρου Παιδεία* βλέπουμε τον Καμβύση να απευθύνεται στον τότε μικρό Κύρο και να τον προτρέπει ποτέ να μην ενεργήσει αντίθετα με τις θυσίες και τους οiwονούς βάζοντας σε κίνδυνο τον ίδιο και τους συστρατιώτες του. Οι θεοί είναι αυτοί που του αποκαλύπτουν το μέλλον και θα μπορεί ο ίδιος να διαβάσει τα σημάδια τους χωρίς την αρωγή των μάντεων, αλλά με τη φιλία που θα έχει αναπτύξει ο ίδιος με αυτούς.³⁷⁶ Ο λόγος του Καμβύση για θρησκευτικά θέματα μάς παραπέμπει στον Σωκράτη του Ξενοφώντα.³⁷⁷ Ο Κύρος ακολουθεί τις συμβουλές του πατέρα του και προσφέρει τακτικά θυσίες στους θεούς πριν επιχειρήσει εκστρατείες ή μάχες, ενώ πάντοτε φροντίζει να μοιράζει τα λάφυρα της νίκης. Ακόμη και στον επιθανάτιο λόγο του ευχαριστεί τους θεούς.³⁷⁸ Επίσης,

³⁷². Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2012), 2.56.

³⁷³. Dillery, J. (2003), σ. 182.

³⁷⁴. Faber, J. (1979), σ. 501.

³⁷⁵. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.6.44-46.

³⁷⁶. ό.π., 1.6.3, 1.6.22.

³⁷⁷. Gera, D. (1993), σ. 56.

³⁷⁸. Ξενοφ. *Κύρου Παιδεία*, 8.7.3: «...εὐθύς οὖν λαβῶν ἱερεῖα ἔθνε Διί τε πατρῶφ καὶ Ἥλιφ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἐπὶ τῶν ἄκρων, ὡς Πέρσαι θύουσιν, ὧδ' ἐπευχόμενος· Ζεῦ πατρῶε καὶ Ἥλιε καὶ πάντες θεοί, δέχεσθε τάδε καὶ τελεστήρια πολλῶν καὶ καλῶν πράξεων καὶ χαριστήρια ὅτι ἐσημαίνετε μοι καὶ ἐν ἱεροῖς καὶ ἐν οὐρανίοις σημείοις καὶ ἐν οἰωνοῖς καὶ ἐν φήμαις ἅ τ' ἐχρῆν ποιεῖν καὶ ἃ οὐκ ἐχρῆν. πολλή δ' ὑμῖν χάρις ὅτι καὶ γὰρ ἐγίνωσκον τὴν ὑμετέραν ἐπιμέλειαν καὶ οὐδεπώποτε ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐφρόνησα. αἰτοῦμαι δ' ὑμᾶς δοῦναι καὶ νῦν παισὶ μὲν καὶ γυναικὶ καὶ φίλοις καὶ πατρὶδι εὐδαιμονίαν, ἐμοὶ δὲ οἴοντες αἰῶνα δεδώκατε, τοιαύτην καὶ τελευτήν δοῦναι...». Για το θέμα της ευσεβείας του Κύρου βλ. Due, B. (1989), σ. 93, 156-158, Gera, D. (1993), σ. 55-58 και Gray,

όταν ο Κύρος κατέλαβε τη Βαβυλώνα, λόγω της μεγάλης ευτυχίας που ένιωθε, ασχολείται περισσότερο με τη λατρεία των θεών και προσέφερε κάθε μέρα θυσίες στους θεούς.³⁷⁹ Τέλος, αντίστοιχο χωρίο της *Κύρου Παιδείας* που αναδεικνύει την πίστη του στους όρκους βρίσκουμε στο όγδοο βιβλίο (8.8.2), όπου παρουσιάζονται αποκαλυπτικά οι συνέπειες της αθέτησης των όρκων από τα παιδιά του Κύρου.

Στο αντίστοιχο ομώνυμο έργο, όπου συνθέτει ο Ξενοφών το εγκώμιο του Αγησίλαου, λίγο μετά το θάνατό του (360-59 π.Χ.), περιλαμβάνονται αρετές όμοιες με αυτές που αποδόθηκαν στον Κύρο. Εκεί, ο Αγησίλαος παρουσιάζεται ως πρότυπο της παραδοσιακής ευσέβειας.³⁸⁰ Η ευσεβής στάση του συνάγεται από τον τρόπο που συμπεριφέρεται στα θεία και στα ιερά τεμένη, είτε είναι ελληνικά είτε όχι. Δεν προσφέρει θυσίες μόνο όταν ξεκινά μια εκστρατεία αλλά και σε περιόδους ευημερίας.³⁸¹ Επιπλέον, η ευσέβειά του αποκαλύπτεται και από τις συναλλαγές με τους άλλους, καθώς ο Αγησίλαος στις συναλλαγές του είναι πάντοτε έντιμος, ακόμα και με τους εχθρούς, μένοντας πιστός στους όρκους που δίνει και στις συμφωνίες που συνάπτει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό με τον σατράπη Τισσαφέρνη, για το οποίο έχει γίνει λόγος παραπάνω.

Ένα ακόμη κοινό χαρακτηριστικό, που αναγνωρίζουμε σαφώς τόσο στον Αγησίλαο όσο και στον Κύρο είναι η αξία της φιλίας, η οποία βρίσκεται σε περίοπτη θέση, χαίρει σεβασμού και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή και των δύο προσωπικοτήτων. Ο Κύρος θεμελιώνει τις συμμαχίες του στη δύναμη της φιλίας και στηρίζεται σε αυτές, γι' αυτό το λόγο και στο τέλος της ζωής του διδάσκει τους γιούς

J.V. (2011), σ. 280.

³⁷⁹ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.1.23-25.

³⁸⁰ Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 3.2: «*Αγησίλαος γάρ τά μέν θεία οὕτως ἐσέβητο ὡς καί οἱ πολέμοι τοὺς ἐκείνου ὄρκους καί τὰς ἐκείνου σπονδάς πιστοτέρας ἐνόμιζον ἢ τήν ἐαυτῶν φιλίαν*», 2.13: «*ὁ δέ καίπερ πολλά τραύματα ἔχων πάντοτε καί παντοίοις ὅπλοις ὅμως οὐκ ἐπελάθετο τοῦ θείου*», 2.17: «*οὕτως οἴκαδε ἀπελθὼν εἰς τά Ὑακίνθια ὅπου ἐτάχθη ὑπό τοῦ χοροποιοῦ τόν παιᾶνα τῷ θεῷ σενεπετέλει*», 11.1: «*Αγησίλαος ἱερά μέν καί τά ἐν τοῖς πολεμίοις ἐσέβητο, ἠγούμενος τοὺς θεοὺς οὐχ ἦττον ἐν τῇ πολεμίᾳ χρῆναι ἢ ἐν τῇ φιλίᾳ συμμάχους ποιῆσθαι· ἰκέτας δέ θεῶν οὐδέ ἐχθροὺς ἐβιάζετο, νομίζων ἄλογον εἶναι τοὺς μέν ἐξ ἱερῶν κλέπτοντας ἱεροσύλους καλεῖν, τοὺς δέ βωμῶν ἰκέτας ἀποσπῶντας εὐσεβεῖς ἠγεῖσθαι*».

Ο Cartledge συμπληρώνει πώς η θρησκεία ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία της Σπάρτης, παρ' όλο που οι Σπαρτιάτες ήταν ασυνήθιστα δεισιδαίμονες και επιρρεπείς στο να χρησιμοποιούν ζητήματα θρησκείας για πολιτικούς λόγους. Έτσι, ο Ξενοφών αρχίζει την απαρίθμηση των αρετών του Αγησίλαου ξεκινώντας από την ευσεβεία του, ακολουθώντας αναφέρεται στην υπακοή στους καλούς τρόπους κατά τη θρησκεία (3.2, 5) και τέλος στη δεισιδαιμονία και τη θεοφοβούμενη διάθεσή του (11.8). Βλ. Cartledge, P. (1987), σ. 417-8.

³⁸¹ ό.π., 11.2: «*ἐκεῖνός γε μὴν ὑμῶν οὐποτ' ἔληγεν ὡς τοὺς θεοὺς οἶοιτο οὐδεν ἦττον ὁσίοις ἔργοις ἢ ἀνοῖς ἱεροῖς ἠδεσθαι. ἀλλὰ μὴν καί ὅποτε εὐτυχοίη, οὐκ ἀνθρώπων ὑπερεφρόνει, ἀλλὰ θεοῖς χάριν ἦδει καί θαρρῶν πλείονα ἔθην ἢ ὀκνῶν ἠύχετο. εἶθιστο δέ φοβούμενος μέν λαρός φαίνεσθαι, εὐτυχῶν δέ πρῶος εἶναι*».

του τη σημασία της φιλίας και της πίστης,³⁸² για τη διατήρηση των οποίων σημαντικό παράγοντα αποτελούσε η επιμέλεια για το κοινό καλό.³⁸³ Ο πατέρας του ρητά εκφράζει την ιδέα πώς ο αρχηγός είναι σοφότερος όταν σκέφτεται τα συμφέροντα του στρατού του περισσότερο από ότι ο στρατός και αυτό είναι ένα μέσο για να κερδίσει την εθελούσια υπακοή του.³⁸⁴ Ο ίδιος ο Κύρος εκφράζει αυτήν την υποχρέωση, όταν ισχυρίζεται πώς ο αρχηγός δεν πρέπει να διαφέρει από όσους εξουσιάζει στην αμέριμη ζωή αλλά στην πρόνοια και την αγάπη.³⁸⁵ Επιπροσθέτως, ο Κύρος δίνει μεγάλη σημασία στην υγεία του στρατού του (1.6.15), στην εύνοια των θεών (1.6.3), στους συμμάχους (4.2.38), στους φίλους (8.2.13), στην εξάσκηση στην αρετή για τον ίδιο (8.1.12) και τέλος μεριμνά για τη σωτηρία ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Με αυτόν τον τρόπο κερδίζει την εύνοια του λαού και κατ' επέκταση εξασφαλίζει τη δική του ασφάλεια.³⁸⁶ Αυτούς που τον ευνοούν τους ευχαριστεί με δείπνο και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να πετυχαίνει τη σταθερή φιλία. Στο τραπέζι πάντοτε προσφέρονται φαγητά όμοια με τα δικά του, αφού από το βασιλικό τραπέζι μοιράζονταν τρόφιμα σε όσους είχε φίλους άλλα και στους υπηρέτες που ήθελε να τιμήσει.³⁸⁷ Όσοι υπήκοοί του έσφαλλαν, έδειχναν όμως καλή θέληση, είχαν τη δυνατότητα να συγχωρεθούν.³⁸⁸ Η φιλανθρωπία³⁸⁹ του αυτή ήταν ευρέως γνωστή σε όλους και πολλοί θέλησαν να γίνουν σύμμαχοί του, όπως οι Μήδοι που αυτομόλησαν,³⁹⁰ γιατί αυτός από παιδί ακόμα τους είχε φανερώσει την καλοσύνη του.³⁹¹ Αυτά επιβεβαιώνονται και με τη ρήση του Χρυσάντα που αναφέρει τα χαρακτηριστικά του καλού αρχηγού και τον παραβάλλει με τον καλό πατέρα στηριζόμενος στην πρόνοια που δείχνει για όλους.³⁹² Τέλος, ο Κύρος διαπνέεται από συμπόνια για τον συνάνθρωπο κι αυτό γίνεται φανερό

³⁸² Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.7.13.

³⁸³ Στην *Κύρου Παιδεία* η «επιμέλεια για το κοινό καλό» δίνεται ως συσχετισμός με τους περσικούς νόμους των πόλεων (1.2.2). Οι περσικοί νόμοι υπερέχουν έναντι των άλλων. Βλ. Faber, J. (1979), σ. 506.

³⁸⁴ ό.π., 1.6.21-24, 42.

³⁸⁵ ό.π., 1.6.9. Ο Faber σχολιάζει ότι αυτό το χάρισμα της πρόνοιας ο Κύρος δεν το είχε εκ φύσεως, αλλά φαίνεται να κατακτήθηκε περισσότερο με την ωριμότητα (1.4.21). Βλ. Faber, J. (1979), σ. 506.

³⁸⁶ ό.π., 8.2.22.

³⁸⁷ ό.π., 8.2.4.

³⁸⁸ ό.π., 3.1.28.

³⁸⁹ Για τη φιλανθρωπία βλ. Due, B. (1989), σ. 163-170. Λίγο παρακάτω η Due δηλώνει πώς η φιλανθρωπία είναι μια βαθιά ριζωμένη αντίληψη για τους Έλληνες. Ωστόσο, παρατηρεί μιαν ασάφεια που έχει να κάνει με τη στάση του Κύρου απέναντι στους φίλους και στους εχθρούς. Στον επιθανάτιο λόγο του ο Κύρος αναφέρει: «...καί τούς μέν φίλους ἐπέιδον δι' ἑμοῦ εὐδαίμονας γενομένους, τούς δέ πολεμίους ὑπ' ἑμοῦ δουλωθέντας...». Βέβαια σε πολλά αποσπάσματα υπάρχουν αναφορές που αναδεικνύουν την αγάπη του Κύρου για τη φιλανθρωπία. Ό.π., σ. 196-197.

³⁹⁰ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 4.2.10.

³⁹¹ ό.π., 1.4.1.

³⁹² ό.π., 8.1.1.

στη συμπεριφορά του απέναντι στην Πάνθεια, που είναι μια αιχμάλωτη γυναίκα.³⁹³

Αντίστοιχα, στο εγκώμιο του Αγησίλαου ο Ξενοφών δεν επιθυμεί να παρουσιάσει την εξωτερική πολιτική από το 386 π.Χ και μετά, αλλά προσπαθεί να καταδείξει την ηθική γλώσσα της φιλίας που χρησιμοποιεί ο Αγησίλαος (*φιλειταιρία*).³⁹⁴ Μάλιστα ο Ξενοφών χρησιμοποιεί ένα κοινό σημείο και στα δύο έργα για να δείξει τη μεγάλη αξία που έχει η φιλία για τους ιδεατούς ηγέτες.³⁹⁵ Ο Αγησίλαος με κάθε τρόπο δείχνει τη φιλανθρωπία του και προτρέπει τους στρατιώτες του να κάνουν το ίδιο.³⁹⁶ Δεν επιθυμεί τις λεηλασίες,³⁹⁷ κρατώντας την ίδια στάση με τον Κύρο. Επιπλέον, και ο Αγησίλαος δίνει μεγάλη βαρύτητα στην εκπαίδευση των ανδρών του όσον αφορά στο πνεύμα, την οξύνοια και τη σωματική διάπλαση. Όλες οι αρετές με τις οποίες θα πρέπει να εμφορούνται οι στρατιώτες του συνοψίζονται στο χωρίο 1.27, το οποίο λέει τα εξής: «ὅπου γάρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβουσιν, πολεμικά δὲ ἀσκοῖεν, πειθαρχίαν δὲ μελετῶεν, πῶς οὐκ εἰκός ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι;».³⁹⁸ Επίσης, ο Αγησίλαος είχε την ικανότητα να τονώνει ηθικά τους στρατιώτες του και να τους εμπνέει την άμιλλα με σκοπό βέβαια να τους κάνει γενναιόδωρους και ικανούς να φέρουν εις πέρας τα καθήκοντά τους.³⁹⁹ Στην Ασία τιμήθηκε και αγαπήθηκε σαν πατέρας από τους Έλληνες, οι οποίοι λυπήθηκαν πολύ, όταν αναχώρησε.⁴⁰⁰ Η πατρική του μέριμνα είναι φανερή και απέναντι στους πολίτες, όπως του πατέρα προς τα παιδιά του.⁴⁰¹

Παρ' όλα αυτά, η φιλανθρωπία του Αγησίλαου δεν γίνεται αισθητή σε τόσο έντονο βαθμό όσο του Κύρου,⁴⁰² αλλά η εγκράτεια είναι αυτή που παρουσιάζεται ως βασικό γνώρισμα των ηγετών και στα δύο έργα. Στην *Κύρου Παιδεία* υπάρχουν πολλά σημεία, όπου εντοπίζεται η λέξη εγκράτεια.⁴⁰³ Επιλεκτικά μπορούμε να αναφερθούμε

³⁹³ Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 7.3.8-16.

³⁹⁴ Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 2.21-22, 2.23. Επίσης, βλ. Cartledge, P. (1987), σ. 243.

³⁹⁵ Ξενοφ. *Κύρου Παιδεία*, 8.2.15: «...καλὸν δ' ἐπίδειγμα καὶ τοῦτο λέγεται Κῦρος ἐπίδειξι Κροίσῳ, ὅτε ἐνουθέτει αὐτὸν ὡς διὰ τό πολλά διδόναι πένης ἔσοιτο, ἔζόν αὐτῷ θησαυρούς χρυσοῦ πλείστους ἐνὶ γε ἀνδρὶ ἐν τῷ οἴκῳ καταθέσθαι...». *Αγησίλαος*, 11.11: «...καὶ γάρ ἐκαλλωπίζετο τῇ μὲν ἀμφὶ τό σῶμα φαυλότητι, τῷ δ' ἀμφὶ τό στρατεύμα κόσμῳ <καί> τῷ μὲν αὐτός ὡς ἐλαχίστων δεῖσθαι, τῷ δὲ τοὺς φίλους ὡς πλείστα ὠφελεῖν...».

³⁹⁶ Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 1.19, 2.23, 6.8, 11.10.

³⁹⁷ ὁ.π., 1.32 και 7.4.

³⁹⁸ Παραθέτω τη μετάφραση του αποσπάσματος: «Γιατί όπου οι άνδρες σέβονται τους θεούς, ασκούνται στις τέχνες του πολέμου και εφαρμόζουν πειθαρχία, πώς να μην είναι φυσικό να αφθονούν οι καλές ελπίδες για όλα;».

³⁹⁹ Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 2.8.

⁴⁰⁰ ὁ.π., 1.38.

⁴⁰¹ ὁ.π., 7.3. Και στην *Κύρου Παιδεία* ο Ξενοφών χρησιμοποιεί όμοια παρομοίωση (σαν πατέρας), 8.1.1, 8.2.9, 8.7.1.

⁴⁰² Due, B. (1989), σ. 196.

⁴⁰³ Για τα σημεία αυτά σας παραπέμπουμε στην Due, B. (1989), σ. 170-181.

στον πρώτο λόγο του Κύρου, ο οποίος ξεχωρίζει για τη ρητορική επιτήδευσή του. Εκεί κάνει λόγο για την αποχή από τις σωματικές απολαύσεις, που θα τους φέρει ευτυχία στο απώτερο μέλλον.⁴⁰⁴ Και στον λόγο του μετά την κατάληψη της Βαβυλώνας, καθώς αναφέρεται στους ομότιμους του, συμβουλεύει να μην παραμελήσουν τους εαυτούς τους και να μην αφευθούν στις άμεσες απολαύσεις. Υποστηρίζει ότι είναι μεγάλο επίτευγμα η κατάκτηση της εξουσίας αλλά μεγαλύτερο είναι η κατοχή και η διατήρησή της με τη βοήθεια της σωφροσύνης, της εγκράτειας και της φροντίδας.⁴⁰⁵ Η εγκράτεια άλλωστε που δείχνει ο Κύρος στην περίπτωση της Πάνθειας κάνει σαφές και φανερό το πόσο συνετός και συγκρατημένος είναι.

Η παραδοσιακή εκπαίδευση του Κύρου συντελεί στο να έχει αναπτύξει εφόδια ικανά να τον αποτρέψουν από τα άλογα πάθη. Οι Πέρσες δάσκαλοι δίδασκαν τους μαθητές τους να έχουν εγκράτεια, κυρίως όσον αφορά στα τρόφιμα και στα ποτά.⁴⁰⁶ Η περσική εκπαίδευση είχε στόχο να εκπαιδεύει στρατιώτες που θα φροντίζουν τα σώματά τους και θα μπορούν να επιβιώνουν με ελάχιστα τρόφιμα σε περιόδους πολέμου ή δυσκολίας.⁴⁰⁷ Ο Κύρος κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας “δανειζόταν” θεσμούς και πρακτικές που είχε μάθει από το παραδοσιακό περσικό εκπαιδευτικό σύστημα.⁴⁰⁸

Η εγκράτεια ως σημαντική αρετή χαρακτήριζε και τον Αγησίλαο. Ο Αγησίλαος ήταν εγκρατής στο φαγητό, στο ποτό, στον ύπνο και στα ερωτικά ζητήματα.⁴⁰⁹ Μάλιστα ο Ξενοφών παραθέτει το επεισόδιο με τον Μεγαβάτη για να δείξει τη σθεναρή αποχή του Αγησιλάου από τις ερωτικές απολαύσεις. Όταν ο Μεγαβάτης, ένας όμορφος Πέρσης, επιχείρησε να φιλήσει τον Αγησίλαο, αυτός ζωνρά αρνήθηκε δείχνοντας αυτοέλεγχο (*σφοδροτάτη φύσις*). Το επεισόδιο αυτό μας παραπέμπει σε μια αντίστοιχη σκηνή στην *Κύρου Παιδεία* με τον Αρτάβαζο, ωστόσο δεν έχουμε ανάλογη συμπεριφορά από τον Κύρο.

Εμφανείς ομοιότητες μπορούμε να εντοπίσουμε και ως προς την οργάνωση του στρατιωτικού προγράμματος. Και οι δύο ηγέτες θεωρούν αναγκαίο ο ηγεμόνας να υπερέχει από τους άλλους πολίτες στην αντοχή.⁴¹⁰ Ο Κύρος υποβάλλει τους ομότιμους του σε αυστηρό πρόγραμμα εκπαίδευσης δίνοντας έμφαση στην

⁴⁰⁴. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 1.5.9.

⁴⁰⁵. ό.π., 8.1.21.

⁴⁰⁶. ό.π., 1.2.8.

⁴⁰⁷. ό.π., 1.2.11.

⁴⁰⁸. Whidden, C. (2007), σ. 545.

⁴⁰⁹. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 5.1-4.

⁴¹⁰. Αντίστοιχα σημεία συναντούμε στον *Αγησίλαο* 5.2-3 και στην *Κύρου Παιδεία* 7.5.78-79.

στρατιωτική εκπαίδευση, την ισότητα και την υπακοή στο νόμο,⁴¹¹ όπως κάνει και ο Αγησίλαος. Τόσο ο ένας όσο και ο άλλος ξεχωρίζουν για την προνοητικότητα τους, για τη μέριμνα προς τους στρατιώτες τους και για την γενναιοδωρία τους. Οι ομοιότητες μεταξύ των δύο αυτών λαμπρών προσωπικοτήτων είναι τόσο στενές που ο Cartledge υποστηρίζει ότι ο Αγησίλαος ήταν το πρότυπο του Ξενοφώντα για τη μυθιστορηματική αφήγηση της *Κύρου Παιδείας*.⁴¹² Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός πως οι ομοιότητες ανάμεσα στη Σπάρτη και την Περσία όσον αφορά στη στρατιωτική μεταρρύθμιση είναι αρκετές. Η σταδιακή μείωση του στρατιωτικού δυναμικού της Σπάρτης και οι μεγάλες απώλειες που υπέστη κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου είχε ως αποτέλεσμα οι είλωτες να εξασφαλίσουν την ελευθερία τους με αντάλλαγμα τις υπηρεσίες τους στο στρατό. Όμοια και στην *Κύρου Παιδεία* οι κοινοί υπηρετούν αρχικά ως ελαφρά οπλισμένοι, πριν προαχθούν στους βαριά οπλισμένους.⁴¹³

Τέλος, μια πρόδηλη ομοιότητα είναι η δημιουργία ιππικού σώματος. Ο Αγησίλαος κατά τη διάρκεια της πρώτης του επιχείρησης στη Μικρά Ασία το 390 π.Χ. είχε υπό την ηγεσία του περίπου 15.000 στρατιώτες πεζικού και μεταξύ αυτών 5.000 μισθοφόρους και 3.000 νεοδαμώδεις. Λίγο μετά την άφιξή του στη Μικρά Ασία συνειδητοποιεί ότι υπό την ηγεσία του έχει και 400 άνδρες που προέρχονται από τις Ιωνικές πόλεις και πως χρειάζεται μια ικανή δύναμη ιππικού με σκοπό να αντιμετωπίσει τους Πέρσες.⁴¹⁴ Γι' αυτόν το λόγο δημιουργεί ένα ισχυρό σώμα ιππικού από μισθοφόρους. Αντίστοιχα και ο Κύρος παραμένει στη Μηδία για να γίνει καλός ιππέας και στην πρώτη του εκστρατεία, όταν παρατήρησε ότι ο αντίπαλος διέθετε περισσότερη δύναμη, άλλαξε πολεμική τακτική κατασκευάζοντας όπλα για να τον αντιμετωπίσει (2.1 κ.ε.) και αργότερα που αποφασίζει να συνεχίσει τον πόλεμο κατά των Ασσυρίων (6.1 κ.ε) προτείνει την κατασκευή πολιορκητικών μηχανών.

⁴¹¹. Ο Faber σημειώνει πως οι ιδέες του Ξενοφώντα για το ότι οι νόμοι είναι αναγκαίοι για μια χρηστή διοίκηση και για τον τρόπο με τον οποίο ένας επιτυχημένος βασιλιάς θα στηρίζει την εξουσία του σε αυτούς, διαπερνά όλο το έργο της *Κύρου Παιδείας*. Ο βασιλιάς υπακούει πρώτα στο νόμο και έπειτα στη θέλησή του (1.3.18). Βλ. Faber, J. (1979), σ. 502-503.

⁴¹². Cartledge, P. (1987), σ. 24.

⁴¹³. Hunt, P. (1998), σ. 203 και Christesen, P. (2006), σ. 53.

⁴¹⁴. Christesen, P. (2006), σ. 53.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Ξενοφών παρουσιάζει και στα δύο του έργα δύο λαμπρές προσωπικότητες, τον Αγησίλαο και τον Κύρο, που έγραψαν τη δική τους ιστορία και αναδεικνύονται πρότυπα ηγετών. Αρχικά, ίσως να φαίνεται παράδοξο το γεγονός της εκούσιας υπακοής του στρατεύματος στους εκάστοτε αρχηγούς, Αγησίλαο και Κύρο. Ωστόσο, ο Ξενοφών αμέσως σπεύδει να διαλύσει οποιαδήποτε υπόνοια δηλώνοντας μέσα από τα λόγια του Κύρου στην *Κύρου Παιδεία* «ὅτι τούτων ὧν νῦν ὑμῖν παρακελεύομαι οὐδέν τοῖς δούλοις προστάττω· ἃ δ' ὑμᾶς φημί χρῆναι ποιεῖν, ταῦτα καί αὐτός πειρῶμαι πάντα πράττειν»⁴¹⁵ και αντίστοιχα στον *Αγησίλαο* ο αφηγητής αναφέρει πώς: «ὀπόσας δέ πόλεις προσαγάγοιτο, ἀφαιρῶν αὐτῶν ὅσα δοῦλοι δεσπότης ὑπηρετοῦσι προσέταττεν ὅσα ἐλεύθεροι ἄρχουσι πείθονται· καί τῶν κατὰ κράτος ἀναλώτων τειχέων τῆ φιλανθρωπία ὑπό χεῖρα ἐποιεῖτο».⁴¹⁶

Πραγματοποιώντας μια σύντομη επισκόπηση και στα δύο έργα του Ξενοφώντα παρατηρούμε ότι η ευλάβεια και η πίστη στους θεούς τονίζεται επανειλημμένα. Ο Αγησίλαος και ο Ξενοφών, οι δύο μεγάλοι ταγοί, με ευλάβεια προσφέρουν τις πρέπουσες τιμές στους θεούς και προσπαθούν με κάθε τρόπο να εξασφαλίσουν την εὐνοιά τους όχι μόνο πριν από μια στρατιωτική-πολεμική επιχείρηση, αλλά και σε περιόδους ευημερίας γι' αυτούς.

Στο έργο του Ξενοφώντα εμφανίζεται συνέχεια ο παραλληλισμός του ιδεατού ηγέτη με τον οικοδεσπότη,⁴¹⁷ δίνοντας με αυτό τον τρόπο έμφαση σε δύο βασικές αρχές, την αρχή του *προνοεῖν* και του *φιλοπονεῖν*. Αυτές οι δύο αξίες-αρετές κοσμούν τους δύο αρχηγούς, Αγησίλαο και Κύρο. Και οι δύο όσον αφορά στα στρατιωτικά τους καθήκοντα μεριμνούν για την ασφάλεια του στρατεύματός τους και μάλιστα το εκπαιδεύουν με απώτερο σκοπό την καλή σωματική διάπλαση και την υγεία των στρατιωτών, στους οποίους διδάσκουν την προθυμία, την υπακοή, την πειθαρχία και τις πολεμικές τακτικές.

Εντούτοις, αναφέρει πώς ο αρχηγός πρέπει να μοιάζει σε αυτό που θέλει να γίνουν οι στρατιώτες του. Γι' αυτό το λόγο και οι δύο αρχηγοί προβάλλουν την

⁴¹⁵. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 8.6.13.

⁴¹⁶. Ξενοφ., *Αγησίλαος*, 1.22.

⁴¹⁷. Higgins, W. E. (1977), σ. 55.

εγκράτεια ως το υπέρτατο αγαθό. Άλλη αρετή είναι η τιμιότητα, η οποία παρουσιάζεται ως μέσο για την εξασφάλιση της εκούσιας υπακοής. Η υπακοή κατέχει σημαίνουσα θέση στη διαχείριση, στους ελεύθερους ανθρώπους όμως σχετίζεται με τη δική τους θέληση. Ακόμη, ο αρχηγός οφείλει να είναι ευεργέτης του στρατού του με σκοπό να κερδίσει την ανεπιφύλακτη φιλία και αγάπη των στρατιωτών του. Οι ανταμοιβές και απέναντι στους φίλους αλλά και στους στρατιώτες, η συμπαράσταση και στις χαρές και στις λύπες, και στις εύκολες στιγμές και στις δυσχέρειες, όπως είδαμε στο επεισόδιο με την Πάνθεια, ή η συνήθεια του Κύρου να μοιράζεται τα φαγητά του βασιλικού τραπεζιού με τους φίλους του και φυσικά με όσους θέλει να ευχαριστήσει, φανερώνουν ξεκάθαρα τη διάθεση γενναιοδωρίας.

Αξίζει επιπλέον να γίνει λόγος και για το γεγονός πως ακόμη και αν καταπονούν το στράτευμά τους ο Αγησίλαος και ο Κύρος πριν από κάθε μάχη, προκειμένου να διατηρούν τα σώματά τους σκληραγωγημένα, στο τέλος οι στρατιώτες ανταμείβονται αφού επιβραβεύονται με το μοίρασμα μεριδίων από τα λάφυρα της νίκης.

Κλείνοντας την παρούσα εργασία επισημαίνουμε ότι οι ιδιάζοντες παραλληλισμοί των δύο προσώπων έχουν ως στόχο να αναδείξουν τον ιδανικό και ενάρετο άνδρα, ο οποίος θα μπορέσει να εξουσιάσει και να κυβερνήσει ολόκληρο τον κόσμο υπηρετώντας πιστά τη δικαιοσύνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ♣ Ambler, W. (2001), *The education of Cyrus*, Cornell University Press, London.
- ♣ Anderson, J. K. (1970), *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*, Berkeley.
- ♣ Anderson, J. K. (1974), *Xenophon*, Charles Scribner's Sons, London.
- ♣ Anderson, J. K. (2002), *Ξενοφών: Η Ζωή και το Έργο του*, μτφ. Πόλυ Μοσχοπούλου, επιμ. Ανδρέας Μαρκαντωνάτος, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα.
- ♣ Βάρναλης, Κ. (XX), *Ξενοφών: Απομνημονεύματα*, επιμ. Γ. Κορδάτος, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- ♣ Βλαχάκος, Π. (2000), *Η προσωπικότητα του Λυσάνδρου και του Αγησιλάου μέσα από το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- ♣ Βλαχάκος, Π. (2003), *Ξενοφώντος Αγησίλαος και Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- ♣ Βλαχάκος, Π. (2003), *Νικηφόρος Γρηγοράς: Φυσική Γεωγραφία και Ανθρωπογεωγραφία στο έργο του*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- ♣ Βλάχος, Α. (1989), *Ηροδότου Ιστορίαι*, τόμ. Α', εκδ. Κέντρον Εκδόσεως Έργων Ελλήνων Συγγραφέων, Αθήνα.
- ♣ Cartledge, P. (1987), *Agesilaos and the Crisis of Sparta*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

- ♣ Cawkwell, L. G. (1976), “Agesilaus and Sparta”, Vol. 26, No. 1, Cambridge University Press, pp. 62-84.

- ♣ Cawkwell, L. G. (1981), “The King's Peace”, Vol. 31, Cambridge University Press, pp. 69-83.

- ♣ Christesen, P. (2006), “Xenophon's Cyropaedia and Military Reform in Sparta”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 126, pp. 47-65.

- ♣ Γκιργκένης, Σ. (2001), *Ησίοδος: Έργα και Ημέρες, Θεογονία, Η Ασπίδα του Ηρακλή, Μαρτυρίες για τη ζωή και τα έργα του*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Clifford, H. (1999), “Xenophon on Male Love”, *The Classical Quarterly*, New series, Vol. 49, No. 1, pp. 74-99.

- ♣ Δαλέζιος, Α. (1975), *Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων: Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*, Ν. 12, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα.

- ♣ Dillery, J. (2003²), *Xenophon and the History of this Times*, London and New York, pp. 182-236.

- ♣ Δούκας, Χ. Π. (1983), *Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων*, Νέα Υόρκη.

- ♣ Dover, K. J. (1987), *Greek Homosexuality*, Oxford.

- ♣ Due, B. (1989), *The Cyropaedia: Xenophon's aims and methods*, Aarhus University Press, Copenhagen.

- ♣ Faber, J. (1979), “The Cyropaedia and Hellenistic Kingship”, *The American Journal of Philology*, Vol. 100, No. 4, pp. 497-514.

- ♣ Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (1993), *Πλάτων: Ευθύδημος-Μενέξενος ή Επιτάφιος*, εκδ. Οδυσσεάς Χατζόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (1993), *Πλάτων: Γοργίας ή Περί Ρητορικής*, εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Φιλολογική Ομάδα Κάκτου (1993), *Αριστοτέλης Άπαντα: Πολιτικά 1*, τόμ. 1, εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Finley, M. I. (1959), *The Greek Historians*, Viking Press, New York, pp. 14-21, 381-383.

- ♣ Forrest, W. (1980), *A History of Sparta c. 950-192 B.C*, London.

- ♣ Gera, D. (1993), *Xenophon's Cyropaedia: style, genre and literary technique*, Oxford.

- ♣ Gish, D.- Ambler, W. (2009), “The political thought of Xenophon”, *Polis*, Vol. 26, No. 2.

- ♣ Gray, J. V. (2010), *Readings in Classical Studies. Xenophon (Cyropaedia)*, Oxford University Press, pp. 327-439.

- ♣ Gray, J. V. (2011), *Xenophon's mirror of princes: reading the reflections*, Oxford University Press.

- ♣ Gray, J. V. (2011), *Ξενοφώντος Τρία Έργα περί Διακυβέρνησης*, μτφ. Ιωάννα Κεραμετσή, επιμ. Χρήστος Τσαγγάλης, εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

- ♣ Guthrie, W. K. C. (1975), *A History of Greek Philosophy*, Cambridge.

- ♣ Hamilton, C. (1979), *Sparta's Bitter Victories. Politics and Diplomacy of the Corinthian War*, Ithaca and London.

- ♣ Hamilton, C. (1991), *Agesilaus and the Failure of Spartan Hegemony*, Ithaca, pp. 7-66.

- ♣ Higgins, W. E. (1977), *Xenophon the Athenian. The Problem of the Individual and the Society of the Polis*, State University of New York Press Albany.
- ♣ Hirsch, W. S. (1985), *The Friendship of the Barbarians [Printed text]: Xenophon and the Persian Empire*, University of New England.
- ♣ Hunt, P. (1998), *Slaves, Warfare and Ideology in the Greek Historians*, Cambridge.
- ♣ Johnson, D. (2005), “Persians as centaurs in Xenophon's *Cyropaedia*”, *Tapa*, pp.135, 177-207.
- ♣ Konstan, D. (1997), *Friendship in the Classical World*, Cambridge University Press, pp. 53-92.
- ♣ Lendon, J. E. (2006), “Xenophon and the Alternative to Realist Foreign Policy: *Cyropaedia*, 3.1.14-31”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 126, pp. 82-98.
- ♣ Lesky, A. (2006), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφ. Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη.
- ♣ Machiavelly, N. (1998²), *The Prince*, ed. and transl. Harvey C. Mansfield, University of Chicago Press, Chicago.
- ♣ Marchant, E. C. (1961), *Xenophontis Opera Omnia: Αγησίλαος*, τόμ. 5, Oxford University Press, Oxford.
- ♣ Marchant, E. C. (1963), *Xenophontis Opera Omnia: Κύρου Παιδεία*, τόμ. 4, Oxford Classical Texts, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- ♣ Marchant, E. C. (1987), *Xenophontis Opera Omnia: Ελληνικά*, τόμ. 1, Oxford Classical Texts, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- ♣ Μαρωνίτης, Δ. Ν. (2009), *Ομήρου Ιλιάς*, τόμ. Α' (ραψωδίες Α-Μ), εκδ. Άγρα, Αθήνα.

- ♣ Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2006), *Πλάτων: Πολιτεία*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2007), *Ξενοφών: Κύρου Παιδεία*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2012), *Διογένης Λαέρτιος: Φιλοσόφων Βίων και Δογμάτων Συναγωγή*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου (1993), *Αριστοτέλης Απαντα: Ηθικά Νικομάχεια*, εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Miller, W. (1994), *Xenophon: Cyropaedia* [Löeb Classical Library], Books 1-4, Harvard University Press, Cambridge.

- ♣ Miller, W. (1914¹), *Xenophon: Cyropaedia* [Löeb Classical Library], Books 5-8, Harvard University Press, Cambridge.

- ♣ Momigliano, A. (1971), *Biography: The development of Greek Biography*, Cambridge.

- ♣ Nadon, C. (1996), “From Republic to Empire: Political Revolution and the common Good in Xenophon's Education of Cyrus”, *The American Political Science Review*, Vol. 90, No. 2, pp. 361-374.

- ♣ Newell, Waller, Randy (1983), “Xenophon's Education of Cyrus”, *The Journal of Politics*, Vol. 45, No. 4, pp. 889-906.

- ♣ Πανέτσος, Ε. (1959), *Ισοκράτης. Λόγοι: Αρχίδαμος, Παναθηναϊκός, Τραπεζικός*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Ράπτης, Γ. (2003), *Ξενοφώντος Αγησίλαος και Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Ράπτης, Α. Γ. (2008), *Πλούταρχος: Παράλληλοι Βίοι, Αγησίλαος-Πομπήιος*, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Rasmussen, J. P. (2009), *Excellence Unleashed: Machiavelly's Critique of Xenophon and the moral Foundation of Politics*, Lexington Books, United Kingdom.

- ♣ Reisert, J. (2009), “Ambition and Corruption in Xenophon's Education of Cyrus”, *Polis* 26, pp. 296-315.

- ♣ Reisert, J. (2009), “Xenophon on Gentlemanliness and friendship”, *The Arts of Rule: Essays in Honor of Harvey C. Mansfield*, pp. 23-41, Lanham.

- ♣ Ρούσσο, Τ. (1992), *Αισχύλος: Πέρσαι*, εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, Αθήνα.

- ♣ Russo, J.-Galiano, M. F.-Heubeck, A. (2009), *Ομήρου Οδύσσεια: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τόμ. Γ' (ραψωδίες ρ-ω), επιμ. Αντώνης Ρεγκάκος, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμας, Αθήνα.

- ♣ Sage, P. (1994), “Dying in Style: Xenophon's Ideal Leader and the End of the Cyropaedia”, *Classical Journal* 90, pp. 161-174.

- ♣ Σαμαράς, Θ. (2003), *Πλάτων: Απολογία Σωκράτους, Κρίτων*, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Sinclair, T. A. (1967), *A History of Greek Political Thought*, Cleveland.

- ♣ Σπυρόπουλος, Η. (2009), *Πλάτων: Πρωταγόρας*, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.

- ♣ Συκουτρής, Ι. (2002), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, εκδ. Εστία, Αθήνα.

- ♣ Tatum, J. (1989), *Xenophon's Imperial Fiction: On the education of Cyrus*, Princeton University Press, Princeton.

- ♣ Too, Y. L. (1998), *Xenophon's Cyropaedia: Disfiguring the pedagogical State. In Pedagogy and Power: Rhetorics of classical Learning*, ed. Yun Lee Too, Niall Livingstone, Cambridge University Press, Cambridge.

- ♣ Tuplin, C. (2007), *Persian Responses: Political and Cultural Interaction with the Achaemenid Empire*, Classical Press of Wales, pp. 27-50.

- ♣ West, St.-Heubeck, A.-Hainsworth, J. B. (2009), *Ομήρου Οδύσσεια: Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τόμ. Α' (ραψωδίες α-θ), επιμ. Αντώνης Ρεγκάκος, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.

- ♣ Whidden, C. (2007), “The Account of Persia and Cyrus's Persian Education in Xenophon's Cyropaedia”, *The Review of Politics*, Vol. 69, No. 4, pp. 539-567.

- ♣ Whidden, C. (2008), “Cyrus's Imperial Household: An Aristotelian Reading of Xenophon's Cyropaedia”, *Polis*, Vol. 25, No. 1, pp. 31-62.

- ♣ Whidden, C. (2008), “Hares, Hounds, Herds and Hives in Xenophon's Cyropaedia”, *Interpretation*, Inc. 35, pp. 225-239.

- ♣ Wilcken, U. (1976), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφ. Ι. Τουλουμάκος, Αθήνα.